

DEMOGRÁFIA

38. ÉVF. 2–3. SZÁM

BUDAPEST
1995

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÁNYI DEZSŐ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS,
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VALKOVICS EMIL, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

FELELŐS KIADÓ:

CSERNÁK JÓZSEFNÉ igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1024. Budapest II., Fényes Elek u. 14—18.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>J.H. Pollard</i> : Hosszú távú gondozás: demográfiai és biztosítási kilátások	105
<i>Klinger András</i> : Az időskorúak családi helyzetének változása nemzetközi összehasonlításban	118
<i>Kovacsics József</i> : A történeti demográfia válaszai és nyitott kérdései az Árpád-kor népességszámára vonatkozóan	142
<i>Vavró István</i> : A közbiztonság eljárásban 1993-ban jogerősen elítéltek demográfiai jellemzői	171

KÖZLEMÉNYEK

<i>Móritz Pálné—Valkovics Emil</i> : Néhány adalék halandósági viszonyaink 1980 és 1990 közötti alakulásának elemzéséhez	188
<i>Gaál Gergely—Xu Yan Yi</i> : Gazdasági-társadalmi változások és a migráció Kínában	203

FIGYELŐ

Pályázati felhívás	213
Beszámoló a népesedési folyamatok és a közép- és kelet-európai országok társadalmi átalakulása témakörében tartott konferenciáról (Jachranka 1995. június 8—11.)	214
Beszámoló "Az öregedés Európában: Hollandia és Magyarország helyzetének várható alakulása" c. kétoldalú összehasonlító projektről tartott tudományos ülésről (NIAS, Wassenaar 1995. június 25.—július 8.)	216
A jogi informatikai oktatás Magyarországon	217
Az európai demográfiai obszervatórium előkészítő konferenciája	221
Európai Népesedési Konferencia Milánóban	221

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Serbanescu, F.—Morris, L.—Stupp, P.—Stanescu, A.</i> : The Impact of Recent Policy Changes on Fertility, Abortion and Contraceptives Use in Romania. (Az újabb politikai változások hatása a termékenységre, abortuszra és a fogamzásgátlók használatára Romániában.) <i>Studies in Family Planning</i> , 1995. márc.-ápr. 76—87. (H.L.)	225
<i>Courbage, Y.</i> : La politique démographique en Égypte et son évaluation. Que nous apprennent les enquêtes récentes? (Az egyiptomi népesedéspolitikai és értékelése. Mit tudunk meg a legújabb adatgyűjtésekből?) <i>Population</i> , 1994/4—5. 1041—1056. p. (R.G.)	226
<i>Amani, M.</i> : Situation démographique de l'Iran en 1991. (Irán népesedési helyzete 1991-ben.) <i>Population</i> , 1994/6. 1159—1169. p. (R.G.)	227

<i>Barbieri, M.—Allman, J.—San, P.B.—Thang, N.M.</i> : La situation démographique du Viet Nam. (Vietnam népesedési helyzete.) <i>Population</i> , 1995/3. 621—651. p. (R.G.)	228
<i>Schwarz, K.</i> : Frauenerwerbstätigkeit im Lebenslauf gestern und heute. (A nők munkavállalása életük folyamán tegnap és ma.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1993—94/4. 541—575. p. (F.J.)	229
<i>Prioux, F.</i> : Le droit et les familles non mariées en France. (A jog és a nem házas családok Franciaországban.) <i>Population</i> , 1994/6. 1347—1374. p. (R.G.)	231
<i>Brunet, J.B.</i> : La SIDA en Europe. (Az AIDS Európában.) <i>Futuribles</i> , 1995. január, 3—18. (R.G.)	232
<i>Fuller, J.H.</i> : Recent developments in diabetes epidemiology in Europe. (A diabetes epidemiológiájának alakulása Európában.) <i>World Health Statistics Quarterly</i> , 1992/4. 350—354. p. (R.G.)	233
<i>Ghendon, Y.</i> : Influenza — its impact and control. (Az influenza hatásai és leküzdése.) <i>World Health Statistics Quarterly</i> , 1992/2—3. 306—311. p. (R.G.)	233
<i>Andreev, E.M.—Biryukov, V.A.—Shaburov, K.Ju.</i> : Life expectancy in the former USSR and mortality dynamics by cause of death: regional aspects. (A várható élettartam és a halál okaik alakulása a volt Szovjetunió tagköztársaságaiban.) <i>European Journal of Population</i> , 1994/3. 275—285. p. (M.F.)	234
<i>Wister, A.V.—Gee, E.M.</i> : Age at death due to ischemic heart disease: gender differences. (Az ischaemiás szívbetegség okozta halandóság kormegoszlásának nemek szerinti különbségei.) <i>Social Biology</i> , 1994/1—2. 110—126. p. (M.F.)	236
<i>Martikainen, P.</i> : Mortality and socio-economic status among Finnish women. (A társadalmi-gazdasági státusz és a halandóság kapcsolata a finn nők körében.) <i>Population Studies</i> , 1995/1. 71—90. p. (M.F.)	237

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	238
Demography	238
European Journal of Population	239
Genus	240
Naselenie	241
Notas de Poblacion	242
Population	243

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

<i>J.H. Pollard</i> : Long term care: demographic and insurance perspectives	105
<i>András Klinger</i> : Changing situation of the elderly within the family: an international comparison	118
<i>József Kovácsics</i> : Answers and open questions of historical demography concerning the population size of the Árpadian Age	142
<i>István Vavró</i> : Demographic characteristics of persons condemned validly by public prosecution in 1993	171

ARTICLES

<i>Mrs Pálné Mórítz—Emil Valkovics</i> : Contributions to the analysis of the development of the Hungarian mortality between 1980 and 1990	188
<i>Gergely Gaál—Xu Yan Yi</i> : Socio-economic changes and the migration in China	203

CHRONICLE

Call for tenders	213
Report on the conference held on social changes in population processes in Middle- and Eastern-European countries (Jachranka, 8—11 June 1995)	214
Report on the Scientific Session on the bilateral comparative project entitled: "Aging in Europe: expected development of the situation in Holland and Hungary" (NIAS, Wassenaar 25 June—July 8 1995)	216
Teaching law informatics in Hungary. Report on a conference	217
Preparatory conference on the European Demographic Observatory	221
European Population Conference in Milan	221

REVIEW

ARTICLES

<i>Serbanescu, F.—Morris, L.—Stupp, P.—Stanescu, A.</i> : The Impact of Recent Policy Changes on Fertility, Abortion and Contraceptives Use in Romania. <i>Studies in Family Planning</i> , March-April 1995, 76—87. p. (<i>L.H.</i>)	225
<i>Courbage, Y.</i> : La politique démographique en Égypte et son évaluation. Que nous apprennent les enquêtes récentes? (Egyptian population policy and its evaluation. What can be learned from recent data-collections?) <i>Population</i> , 1994/4—5. 1041—1056. p. (<i>G.R.</i>)	226
<i>Amani, M.</i> : Situation démographique de l'Iran en 1991. (Iran's demographic situation in 1991.) <i>Population</i> , 1994/6. 1159—1169. p. (<i>G.R.</i>)	227
<i>Barbieri, M.—Allman, J.—San, P.B.—Thang, N.M.</i> : La situation démographique du Viet Nam. (Demographic situation of Viet Nam.) <i>Population</i> , 1995/3. 621—651. p. (<i>G.R.</i>)	228

<i>Schwarz, K.</i> : Frauenerwerbstätigkeit im Lebenslauf gestern und heute. (Women's employment yesterday and today.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1993—94/4. 541—575. p. (<i>J.F.</i>)	229
<i>Prioux, F.</i> : Le droit et les familles non mariées en France. (Low and not-married families in France.) Population, 1994/6. 1347—1374. p. (<i>G.R.</i>)	231
<i>Brunet, J.B.</i> : La SIDA en Europe. (AIDS in Europe.) Futuribles, 1995. January, 3—18. p. (<i>G.R.</i>)	232
<i>Fuller, J.H.</i> : Recent developments in diabetes epidemiology in Europe. World Health Statistics Quarterly, 1992/4. 350—354. p. (<i>G.R.</i>)	233
<i>Ghendon, Y.</i> : Influenza — its impact and control. World Health Statistics Quarterly, 1992/2—3. 306—311. p. (<i>G.R.</i>)	233
<i>Andreev, E.M.—Biryukov, V.A.—Shaburov, K.Ju.</i> : Life expectancy in the former USSR and mortality dynamics by cause of death: regional aspects. European Journal of Population, 1994/3. 275—285. p. (<i>M.F.</i>)	234
<i>Wister, A.V.—Gee, E.M.</i> : Age at death due to ischemic heart disease: gender differences. Social Biology, 1994/1—2. 110—126. p. (<i>F.M.</i>)	236
<i>Martikainen, P.</i> : Mortality and socio-economic status among Finnish women. Population Studies, 1995/1. 71—90. p. (<i>F.M.</i>)	237

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	238
Demography	238
European Journal of Population	239
Genus	240
Naselenie	241
Notas de Poblacion	242
Population	243

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

THE STUDIES ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

HOSSZÚ TÁVÚ GONDOZÁS: DEMOGRÁFIAI ÉS BIZTOSÍTÁSI KILÁTÁSOK¹

JOHN H. POLLARD

1. Bevezetés

Az alacsony temékenységgű nyugati országok kormányai tudatában vannak annak a bizonyos ideje növekvő jelentőségű problémának, amit gyorsan öregedő népességeik nyugdíjjal való ellátása jelent. Az a tény azonban, hogy az idős emberek növekvő aránya hosszú távú gondozást is igényel, és hogy ez a gondozás nagyon költséges, nem keltett hasonló fokú érdeklődést. Az egyetlen olyan ország, amely formális kötelezettséget vállalt a hosszú távú gondozás finanszírozására országos szinten is, Németország.

Ebben a cikkben röviden áttekintjük hat kiválasztott ország népességének öregedését. Megvizsgálunk néhány olyan ausztráliai statisztikát, amely a hosszú távú gondozásra vonatkozik, és a szóban forgó öregedési folyamat egy egyszerű modelljére vonatkozóan is javaslatot teszünk. Az ausztráliai statisztikák alapján minden egyes kiválasztott népességre vonatkozóan megvizsgáljuk a hosszú távú gondozás problémájának relatív sürgősségét. Szólunk a hosszú távú gondozási biztosítás fő kérdéseiről is.

2. Az öregedés a vizsgált népességekben

Az 1. tábla a kiválasztott népességek (Ausztrália, Franciaország, Németország, Izrael, az Egyesült Királyság és az USA) az 1990-től 2020-ig tartó 30 évre előreszámított öregedési adatait tartalmazza. Németország esetében 2020-ra az összes nők közel egynegyede 65 évesnél idősebb lesz, és a férfiak csaknem egyötöde lesz 65 év fölötti. Ezen túlmenően 14 nőből körülbelül egy nő lesz 80 éven felüli, míg 27 férfiből csak egy férfi lesz ilyen idős. A másik szélsőség Izrael, ahol 8 nőből egy nő és 10 férfiből egy férfi lesz 2020-ban 65 évesnél idősebb.

Ezeket az eredményeket természetesen jól ismerjük. A hosszú távú gondozás velejáróit azonban kevésbé ismerjük. Mivel a 80 évesek jelentős része és néhány fiatalabb is beteges lesz és segítségre szorul a mindennapi élet alapvető tevékenységeinek végzése során, a hosszú távú gondozás költségei rendkívül nagyok.

¹ A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet "Ezredvégi népesedés" szeminárium-sorozatán 1995. szeptember 1-én elhangzott előadás rövidített változata. A részletesebb eredeti angol nyelvű változat még 1995-ben a Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft című német népeségtudományi folyóiratban jelenik meg.

1. A kiválasztott népességek öregedése²
The ageing of selected populations

Népesség	Év	Összes szám (millióban)	Az alábbi korcsoportokon belüli arányuk (%)				
			65—69	70—74	75—79	80+	65+
Ausztrál férfiak	1990	8,422	3,39	2,58	1,77	1,30	9,25
	2020	11,142	5,01	3,98	2,53	2,28	13,80
Ausztrál nők	1990	8,451	3,99	3,29	2,62	2,66	12,56
	2020	11,167	5,45	4,70	3,37	4,42	17,94
Francia férfiak	1990	27,407	4,38	2,21	2,31	2,19	11,09
	2020	29,434	5,73	4,97	2,71	3,01	16,42
Francia nők	1990	28,731	5,00	2,77	3,46	4,59	15,82
	2020	30,735	6,26	5,82	3,64	6,35	22,07
Német férfiak	1990	37,295	3,85	2,14	2,29	2,13	10,41
	2020	35,552	6,28	4,55	3,73	3,69	18,25
Német nők	1990	40,279	5,89	3,68	4,49	5,00	19,06
	2020	36,919	6,64	5,26	5,07	7,35	24,32
Izraeli férfiak	1990	2,299	2,83	1,91	1,78	1,48	8,00
	2020	3,333	4,02	3,00	1,59	1,56	10,17
Izraeli nők	1990	2,301	3,35	2,35	2,22	1,78	9,70
	2020	3,287	4,50	3,62	2,04	2,56	12,72
Egyesült Királyságbeli férfiak	1990	27,932	4,68	3,32	2,57	2,08	12,65
	2020	29,346	5,14	4,69	2,89	2,70	15,42
Egyesült Királyságbeli nők	1990	29,305	5,23	4,21	3,89	4,71	18,04
	2020	30,198	5,54	5,63	4,01	5,63	20,81
USA férfiak	1990	121,561	3,72	2,89	1,99	1,83	10,43
	2020	144,351	5,66	4,15	2,53	2,55	14,89
USA nők	1990	127,663	4,33	3,68	2,92	3,69	14,62
	2020	150,399	6,19	5,03	3,55	5,16	20,03

² Forrás: UN (Egyesült Nemzetek). 1991. Population Studies, No 122: A népesség nem és kor szerinti megoszlása (az 1990. évi változat). Az előszámítások középső variánsa.

3. Hosszú távú gondozás

Az egészségi állapot romlása bármely korban olyan rokkanttá teheti az embert, hogy egy másik ember állandó segítségére (vagy egy védett környezet gondozására) szorul egyszerűen azért, hogy a mindennapi élet alapvető követelményeinek megfeleljen. Az ilyen folyamatos segítséget hívják *hosszú távú gondozásnak (LTC)*. Bár az egészség olyan mértékű romlása, ami LTC-t tesz szükségessé minden korban előfordulhat, mégis sokkal valószínűbb, hogy az öregebb korban következik be.

A hosszú távú gondozás hagyományos ellátója a múltban természetesen a család volt. Jótékonyági szervezetek is segítettek benne. A modern nyugati gazdaságban a gondozásra szorulókat ellátók közé tartoznak a gondozó otthonok, a kórházak geriátriai osztályai, a háziápoló szervezetek és a folyamatos gondozást nyújtó nyugdíjas falvak.

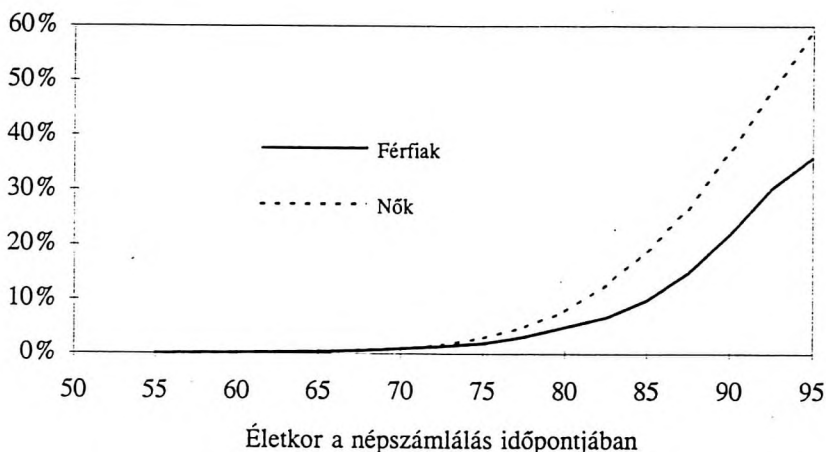
4. A hosszú távú gondozást igénylők száma

A 3. fejezetben az LTC definíciója széles körű, beletartoznak azok, akik az egyik szélsőségekppen a nap minden órájában teljes felügyeletet igényelnek, a másik végletbe pedig azok, akiknek elég heti néhány óra segítség a saját otthonukban. A szükségletek széles köre és a különböző formában elérhető kielégítésük eltérései miatt a gondozás statisztikai rendkívül különbözőek. E cikk céljának megfelelően egy meglehetősen korlátozott definíciót fogadunk el.

Az I. ábrát (ami 1986-os ausztráliai népszámlálás adatain alapszik) *Walkertől* vettük át (1990). A rajz világosan mutatja, hogy körülbelül 75 éves kor után a gondozásra szoruló aránya (a gondozó otthonokban) gyorsan kezd nőni. A nők aránya a férfiak arányával összehasonlítva minden életkorban igen magas.

A gondozás alkalmazott definíciója szerint az azt igénylők arányai a kiválasztott népességek esetében várhatóan hasonlóak és az életkor vonatkozásában nagyságrendileg összehasonlíthatóak lesznek. Ebben a dolgozatban ezért a fenti arányokat alkalmaztuk.

Minthogy a munkaképes korúaktól jelenleg elvárják, hogy viseljék a hosszú távú gondozás költségeinek finanszírozását, érdemes megvizsgálni az LTC betegek arányát a 20–64 éves népességhez viszonyítva. Ezt az arányt úgy fogjuk nevezni, hogy a *hosszú távú gondozásra szoruló eltartási aránya (LTCDR)*. Ezeket az eltartási arányokat a hat kiválasztott népesség esetében az 1990. és a 2020. évre vonatkozóan a 2. tábla mutatja be.

1. Tartósan gondozás alatt álló betegek a népesség százalékában, életkor szerint (Walker, 1990)

Long term nursing patients as a percentage of population, by age (Walker, 1990)

2. A 65 évesnél idősebb hosszú távú gondozásban részesülő betegek száz 20–64 éves lélekre vonatkozó száma. Férfiak, nők és mindkét nembeliek a kiválasztott országokban 1990-ben és 2020-ban³

Long term care patients aged over 65 per hundred lives aged 20–64. Males, females and persons, for selected countries in 1990 and 2020

Ország	Férfiak	Nők	Mindkét nembeliek	Férfiak	Nők	Mindkét nembeliek
	százalékban					
	1990			2020		
Ausztrália	0,46	1,55	1,00	0,73	2,43	1,56
Franciaország	0,68	2,60	1,64	0,95	3,47	2,20
Németország	0,59	2,68	1,63	1,11	3,99	2,53
Izrael	0,57	1,26	0,91	0,52	1,46	0,98
Egyesült Királyság	0,69	2,64	1,67	0,86	3,10	1,96
Amerikai Egyesült Államok	0,59	2,03	1,32	0,82	2,84	1,82

³ Az Egyesült Nemzetek 1990-es népességelőreszámításának középső variánsa és a Walker szerinti (az I. ábrán bemutatott) ausztráliai hosszú távú ápolásban résztvevők arányai alapján számítva.

Könnyen belátható, hogy 1990-ben a gyorsabban öregedő európai népeiségekben ez az arány magas; a mindkét nembeli népességre számítva mindenütt meghaladja az 1,6-ot. Ha külön nézzük a nőket, az arányok még riasztóbbak (mind 2,6 fölött van). A nőkhöz viszonyítva a férfiak esetében az arány viszonylag kisebb. Az előreszámított öregedés az 1990 és 2020 időszak alatti hatása a 2. táblából mind a hat népesség esetében szintén kitűnik. A mindkét nembeli németek esetében a számított arány 2,53-ra nő. Franciaországban, Németországban és az Egyesült Királyságban a nők eltartási aránya az előreszámítás szerint meghaladja a 3,00-t.

5. A degenerálódás és kísérlet a hosszú távú gondozási igény alakulása modelljének kialakítására

Walker 1990-es cikkében az I. ábra információit használta az LTC-be való bekerülés korszecifikus arányainak kiszámításához, feltételezve, hogy aki egyszer oda jutott, az hátralévő élete során ott is marad. Az arányok az idősebb korokban csaknem exponenciálisan nőnek, valószínű, hogy a halandóság gyakran a degenerálódásnak tulajdonítható növekedése miatt, de 90 év körül elvékonyodnak. Ezért a következő modellt próbálták felállítani. Az x éves korú ember, ha nem szorul tartós gondozásra vagy ebben az állapotban marad egy évet öregedve, vagy bekerül a gondozásba s ott öregszi egy évet, vagy meghal. Azok az x évesek, akik jelenleg gondozásban részesülnek, vagy bent maradnak ott egy évig, vagy meghalnak. Az élő személyek (gondozottak és gondozásban nem részesülők együtt) számának alakulását a halandósági tábla l_x oszlopa reprezentálja. Azokat az élő x éveseket, akik nem kapnak tartós gondozást egy monoton csökkenő továbbélési függvénnyel reprezentálhatjuk $[(al)_x]$ számuk csökkenésének kétféle módját tartva lehetségesnek: halál vagy belépés a gondozottak közé. Az összes x -re vonatkozóan fennáll, hogy $(al)_x / l_x$. A gondozottak és a nem gondozottak egymáshoz viszonyított halandóságára vonatkozóan nem alakítunk ki hipotézist.

Az I. ábra arányai megfelelnek $1 - (al)_x / l_x$ kifejezéssel számított értékeknek. Mindkét nemre vonatkozóan az I. ábra aránya 65 éves korban tulajdonképpen nulla, úgy hogy megbízható közelítésnek tételezhetjük fel, hogy $(al)_{65} = l_{65}$. Ha a nőkre vonatkozó arányokat magasabb korokban összehasonlítjuk az 1985—87. évi ausztrál halandósági tábla l_x oszlopával, azt találjuk, hogy $(al)_{75}$ csaknem pontosan egyenlő l_{76} -tal, $(al)_{85}$ nagyon közel van l_{85} -höz és $(al)_{95}$ közel van l_{98} -hoz. Más szóval, nők esetében használhatjuk az

$$(al)_{65+x} = l_{65+1,10x} \quad (1)$$

egyenlőséget.

Hasonló eredményt kapunk a férfiak esetében is:

$$(al)_{65+x} = l_{65+1.04x}. \quad (2)$$

A modell pontosságát a 3. tábla mutatja.

3. Hosszú távú gondozást igénylők 100 lakosra jutó száma, életkor szerint az I. ábrán bemutatottak, valamint a (2) és (3) modell egyenletei szerint
Number requiring long term care per hundred lives, by age, as reported in figure I and according to model equations (2) and (3)

Életkor (év)	65	70	75	80	85	90	95
--------------	----	----	----	----	----	----	----

Férfiak

— a modell szerint	0	1	2	6	11	20	29
— az I. ábra szerint	0	1	2	5	10	22	36

Nők

— a modell szerint	0	1	4	9	20	37	57
— az I. ábra szerint	0	1	3	8	19	37	59

Az (1) és (2) egyenletek lehetővé teszik, hogy számos fontos gondozási statisztikát közvetlenül is kiszámíthatunk a halandósági táblából. Egy 65 éves nő számára a nem gondozott állapotban várható élete megkapható az $e_{65}/1,10$ -ből, ami a női stacionér LTCDR arányhoz vezet.

$$\text{LTCDR} = (0,10/1,10) \{T_{65}/(T_{20} - T_{65})\}. \quad (3)$$

Világos, hogy a férfiak esetében is ehhez hasonló egyenlet használható.

6. A hosszú távú gondozás költségei

Jones (1990) szerint az ápoló otthonokban hosszú távú gondozásban részesülők gondozási költsége Ausztráliában az átlagkeresetnek mintegy 70%-a. Ezt a számot és az I. ábra gondozott arányait használva egyszerű dolog kiszámítani azt a konstans átlagkereset arányt, amit az egyénnek x éves korától nyugdíjazásáig fizetnie kellene, hogy öregségi hosszú távú gondozási juttatásban részesüljön. A befektetések tényleges megtérülése 0%, 2% és 4%-nak megfelelő jelenlegi százaléki alapján számított hozzájárulások értékeit a 4. tábla tartalmazza az $x = 20, 30, 40, 50$ és 60 éves

életkorokra vonatkozóan. A nők hozzájárulása minden életkor esetében mintegy háromszorosa a férfiakénak.

4. A hosszú távú gondozás biztosításához való 65 éves korig számított hozzájárulás évi aránya az átlagkereset százalékában, az 1986. évi ausztrál halandósági tábla, az LTC-re rászoruló népesség Walker (1991) szerinti százaléka, valamint a beruházások megtérülése 0%, 2%, és 4%-os reális aránya alapján számítva⁴

Annual rates of contribution (to age 65) for LTC insurance, as a percentage of average income, based on Australian Life Table 1986, percentages of population requiring LTC as presented by Walker (1991), and 0%, 2% and 4% real rates of investment return

Életkor a belépéskor (Év)	Férfiak			Nők			Mindkét nembeliek		
	0%	2%	4%	0%	2%	4%	0%	2%	4%
20	0,78	0,33	0,14	2,60	1,05	0,41	1,67	0,69	0,27
30	1,01	0,48	0,23	3,38	1,53	0,69	2,16	0,99	0,46
40	1,44	0,77	0,42	4,84	2,46	1,26	3,09	1,59	0,83
50	2,49	1,48	0,91	8,47	4,81	2,79	5,35	3,07	1,81
60	7,93	5,27	3,60	24,46	15,38	9,94	16,09	10,26	6,73

⁴ Feltételeztük, hogy az LTC költség az átlagjövedelem 70%-a, a kiadások a hozzájárulás 3%-át teszik ki, és a juttatáshoz 3%-ot kell hozzáadni.

Bár a 4. tábla számai ausztrál adatok alapján jöttek létre, a számított részesedési arányok nagyságrendileg helyesek a többi kiválasztott népességre vonatkozóan is. Érdekes módon ezért a 20 éves korban belépők 1,67%-os hozzájárulása egyenlő azzal az aránnyal, amit a teljes közösségnek kellene fizetni stacionér állapotban a nyugdíjbiztosítás naptári időszaki (felosztó-kiróvó) rendszerében, szinte pontosan azonos azzal a számmal, amit a német szervek 1996-ra vonatkozóan határoztak meg. Amikor azonban ezt az észrevételt tesszük, gondolnunk kell arra is, hogy a német séma a hosszú távú gondozásra vonatkozó igényeknek sokkal szélesebb körét jelenti (ezért sokkal több ember tartozik bele), ez a juttatás azonban korlátozott, és hozzá kell tenni a beteg öregségi nyugdíjából, hogy fedezni lehessen a gondozó otthon teljes költségét (*Schneidawind*, 1994).

A beruházások megtérülésének hatása figyelemre méltó és könnyen megérthető, ha arra gondolunk, hogy a hozzájárulások közel a belépési kor közepétől a juttatás időszakának a közepéig, a 85 éves kor körüli életkorig akkumulálódnak.

7. *Képezzünk finanszírozási alapot, vagy ne képezzünk?*

Hogyan alakítsuk ki az LTC finanszírozását?

Az egyik megközelítés szerint be kell vezetni a kötelező biztosítás naptári időszaki (felosztó-kiróvó) sémáját, amiben a gondozás várható teljes költségét minden naptári évben elosztják azok között, akik képesek a hozzájárulásra. Ha ezt a módot fogadjuk el, és a költséget az összes 20–64 éves személy jövedelme arányában osztjuk el, akkor a költségekhez mindenki jövedelmének 1,67%-ával járul hozzá, ami azt jelenti, hogy a népesség elérte a stacionér állapotot (4. tábla). Az egyéni befizetőnek azonban vállalnia kell azt a demográfiai veszélyt, hogy jelentős változás következik be a népesség korösszetételében, és minden generáció pénzügyileg a következő generációtól fog függeni.

Ugyanezt a módszert egy többféle készpénz alapból álló naptári időszaki (felosztó-kiróvó) szisztéma formájában is el lehet fogadni, feltéve, hogy létezik egy olyan mechanizmus, mely az alapok közötti befizetéseket a tagok között kor, nem és jövedelem szerinti megoszlás tekintetében fennálló eltérésekhez tudja igazítani. A generációk közötti problémák, természetesen továbbra is fennmaradnak.

A fenti formának alternatívája egy teljes "tőkefedezeti" séma, amelyben minden generáció teljes munkában töltött élete során hozzájárul a saját LTC juttatásainak finanszírozásához. Ennek a módszernek számos előnye van, elsősorban az a tény, hogy a résztvevők nem viselik a demográfiai rizikót. Mivel jelentős pénz alapot hoztak létre, a befizetések akkumulálódnak a munkában töltött élet folyamán, és a nyugdíjas évek elején, a beruházások megtérülése, haszna fontos szerepet játszik. Ha egy ilyen módszer kötelező és mind a nők, mind a férfiak jövedelmüknek ugyanakkora százalékát fizetik be, a 4. táblából láthatjuk például, hogy csak egy évi 2%-os megtérüléssel számítva is, egy személy 20 éves korától a 65 éves nyugdíjba vonulásáig jövedelmének csak 0,98%-át kell befizesse. A kötelező jelleg lényeges, mert egy önkéntes rendszerben a 0,98%-os hozzájárulási arány csak a nők számára lenne vonzó, és csak nőkből álló biztosítottak esetén az arány nem lenne elégséges. Szükséges lenne előre rendezni a befizetéseket olyan alapok között, amelyek a kor/nem/jövedelem egyenlőtlenségeihez igazodnak, ha ilyen tőkefedezeti sémát vezetnénk be többirányú befektetési alapok alkalmazásával.

A tőkefedezeti módszer nehézsége abban van, hogy minden kohorsz megtakarít a saját LTC juttatásaira, és eleinte, amikor egy ilyen rendszert bevezetnek, a népesség némely tagja csak viszonylag kevés éven át tudja befizetni a hozzájárulását, más tagjai pedig már nyugdíjasok. Jelentősek viszont azoknak a megtakarításai, akik egész munkás életük során járulnak hozzá ehhez a rendszerhez. A 40 évesen belépők esetében egy olyan tőkefe-

dezeti rendszerben, amely csak évi 2%-os hasznot hoz, a beruházások megtérülése meghaladja azt, amit a naptári időszak (felosztó-kiróvó) befizetési rendszertől el lehet várni. Egy ilyen kötelező módszer bevezetése utáni első években ezért mindazokat a 40 évesnél fiatalabb személyeket, mondjuk, ugyanolyan hozzájárulási százalékkal lehetne megterhelni, ami alig magasabb mint a 40 éves korban belépő felosztó-kiróvó rendszerbelieké, a 40 éven felülieket pedig valamivel magasabb hozzájárulással lehetne terhelni. A fiatalabb generációk hozzájárulási többletét figyelembe véve az államháztartástól igénylendő összeg ahhoz, hogy a hozzájárulások hiányzó részét, illetve a már nyugdíjasok költségeit pótolják, relatíve kicsi lenne, különösen, ha a kezdeti deficitet több évtizeden át kellene finanszírozni.

A kötelező hosszú távú gondozási (állami vagy magán) biztosítás alternatívája az önkéntes biztosítás, amit egyéni aláírás alapján kötnek, és ennek eredményeként a hozzájárulási százalékok (a jövedelem százalékában) eltérőek a belépési kor, a nem és a jövedelem szerint (a 4. tábla sorai alapján). Marketing cézzal házaspároknak unisex arányokat lehet ajánlani.

8. Az önkéntes magán biztosítás költségei

Míg — úgy látszik — sok országban a hosszú távú gondozási biztosítást (magán vagy állami) kötelező biztosítási rendszerben igyekeznek megszervezni, másutt az önkéntes magán biztosítás fogja a fő szerepet játszani. Néhány olyan kérdés (nem mind), ami az önkéntes biztosítással kapcsolatban felmerül érvényes a kötelező szituációban is.

A hosszú távú gondozás biztosíthatósága. Egy gondozási szolgáltatás kidolgozásánál a biztosítónak meg kell állapítania, hogy vajon a felmerülő pénzügyi kockázatok biztosíthatók-e. Néhány kérdés, amivel ebben az értelemben foglalkozni kell, a következő:

- a) A biztosítási kötvényt úgy kell kialakítani, hogy értelmezni lehessen, hogy mit kell nyújtania mind a jelenben, mind a jövőben, és csak azokra a juttatásokra vonatkozzon, amit a biztosító nyújtani szándékozik.
- b) Még, ha a nyújtandó juttatásokkal kapcsolatban nincsenek is értelmezési problémák, lehet, hogy nem állnak rendelkezésre statisztikailag megbízható adatok ahhoz, hogy a biztosítási díjat meg lehessen határozni.

Az (a) és (b) pont értelmében számos probléma merülhet fel: növekvő időtartam; a családi kapcsolatok gyengülése, aminek következtében lehet, hogy megnő az igény a gondozás iránt; a gondozói eszközök nagyobb kínálata, ami az igényeket növeli; a hosszú távú gondozást a biztosítás szorgalmazhatja; a kötvény szövegének liberális magyarázata; az orvos

hozzállása: az egészségügyi kiadások inflálódása, ami együtt nő a megélhetési költségek normális növekedésével; az általános népesedési adatok kevéssé vonatkoznak az önkéntesen biztosító népességre; valamint a kormányzat befolyása.

Ezek közül a problémák közül számos esetben nem szabad elfelejteni, hogy egy ilyen biztosítási szerződés valóban igen hosszú időre szóló szerződés, általában sokkal hosszabb időre szól mint egy nyugdíjazási terv, és valóban sok évvel azelőtt történik, mielőtt a magán biztosító a gondozási biztosításból nyereséget várhatna, vagy egyáltalában felmérhetné, hogy az üzlet, amit megkötött, jövedelmező-e!

A biztosított esemény meghatározása. A biztosított esemény megfogalmazásának két fő módja van. Az egyik a cselekvőképtelenségen alapul, amin belül a mindennapi életvitel tevékenységeinek egy csoportja (pl. az ágyba való lefekvés és a felkelés, az öltözködés, az otthonban való mozgás, a fürdés, az evés és az ivás, a toalett használata, a járás), és a juttatás kifizetendő, ha a biztosított ezek közül bizonyos számút nem tud teljesíteni. A másik közelítés a szolgáltatásokon alapszik (a költségek megtérítése), és az orvos által előírt szükséges szolgáltatásoktól függ, ami a biztosításba vont igények (követelések) felmerülésével jár együtt.

Vegyes kérdések. Vannak különféle más témák is, melyeket meg kell fontolnia a biztosítónak, hogy önként bevonja-e a biztosításba. Ezek közé tartozik a kizárást eredményező szelekció a biztosítási javaslatba való bevonás vagy elhagyás esetén, a befizetések és juttatások az inflációhoz való viszonyítási indexének megválasztása, valamint a biztosító kockázatának kontrollját jelentő védekezés.

9. Az igény kielégítése: az Amerikai Egyesült Államokban és Németországban tapasztalható fejlődés

Amerikai Egyesült Államok

Átfogó állami jóléti rendszer, valamint az összegek szigorú korlátozása hiányában a magán orvosi biztosítás fog fizetni az LTC vonatkozásában, az igény a magán jellegű LTC biztosítás iránt világos, ami azért nem meglepő, mert itt található a legfejlettebb LTC biztosítási piac. Viszont itt kevesebb mint 3 millió biztosítási kötvény volt hatályban 1992 végén. E szolgáltatások lassú elfogadása úgy tűnik, két tényezőnek tulajdonítható; egyik az a téves felfogás, hogy ha hosszú távú gondozásra van szükség, azt kielégítheti az orvosi ápolásra vonatkozó biztosítás; a másik, hogy az első ilyen szolgálta-

tások rendkívül korlátozottak voltak és nem igazán elégitették ki az igényeket.

Németország

Németország szöges ellentéte az Egyesült Államoknak, mivel *Bismarkig* visszavezethető társadalombiztosítási rendszere van. Úgy tűnik, a vitát az 1980-as évek elején a népesség drámai öregedése indította el. Akkor a helyi hatóságokat, amelyek a szociális jóléti ellátást szolgáltatták, súlyosan érintette a kérdés, mert a betegek nyugdíjból/jóléti juttatásokból álló jövedelmét nem lehetett annyira túlterhelni, hogy fedezze az LTC magas költségeit. A hiányt egyre gyakrabban kellett az állami jóléti forrásokból kielégíteni, mivel a családtagok saját kötelezettségei miatt nem voltak képesek fizetni.

Bevezették a magán jellegű LTC biztosítási szolgáltatásokat, de ezek különböző okokból nem voltak kapósak. Ilyen okok a következők, melyek természetesen nemcsak Németországra jellemzők: sok ember, talán a legtöbb ember szereti azt hinni, hogy neki sohasem lesz szüksége hosszú távú gondozásra; a nagy többség azt hiszi, hogy ha ennek szükségessége felmerülne, gondoskodni fog róla a családja; nagyon keveseknek volt fogalma arról, hogy mennyibe kerül az LTC finanszírozása; és az a tévhit, hogy valaki más, a kormány, vagy az egészségbiztosítás állni fogja a költségeket.

Közben országos szinten folytatódott a politikai vita melynek során különféle alternatív finanszírozási megoldásokat javasoltak:

- a) a hosszú távú gondozást finanszírozzák az adókból;
- b) adózási kedvezményekkel szabadon választható módon;
- c) magán jellegű hosszú távú gondozási biztosítási adókedvezményekkel.

Végül is egy dolog volt, amiben a vitatkozó felek megegyeztek, az tudni illik, hogy a megoldást csak kötelező biztosítási rendszer keretében lehet megoldani.

A kötelező tőkefedezeti magán biztosítás javaslói azt hangsúlyozzák, hogy az ő módszerük a generációk közötti kapcsolatok vonatkozásában a legbecsületesebb. Arra az érvre, hogy egy tőkefedezeti rendszer (akár magán, akár állami biztosítás formájában) nem gondoskodna azokról, akik ma már túl öregek ahhoz, hogy hozzájárulást fizessenek, vagy csak rövid időre lesznek arra képesek, azzal válaszoltak, hogy javasolható egy időszakos, relatíve alacsony díjakkal növelt nagyobb befizetés az átmeneti időszakban, a korábban, a 7. pontban leírtak szerint.

Az naptári időszak (felosztó-kiróvó) fizetési rendszert már a másik német biztosítási rendszerben is alkalmazták, a kormányzat végül elhatározta, hogy ugyanazt a finanszírozási rendszert vezeti be az LTC-re is,

azzal, hogy a következményként adódó generációk (és nemek) közötti problémákat különféle módosításokkal oldják meg. A gyorsan öregedő népségek demográfiai nyomása egyre növekvő megterhelést rak a társadalombiztosítási rendszerre, és egy bizonyos vélemény szerint, az egész rendszernek az összeomlása többé-kevésbé előre programozható (*Schneidawind*, 1994).

Az LTC biztosítására 1995-ben megállapított díj a jövedelem 1%-a, ami 1996-ra 1,7 százalékra emelkedik. Ez a forma sok német számára kétlépcsős (beleértve a közalkalmazottakat és az önállókat) és maguknak kell a fedezetet előteremteniük. A magán biztosítókat arra kéri, hogy ez utóbbi csoportnak az állammal azonos feltételeket ajánljanak fel. Ha ezt teszik, kénytelenek elhanyagolni a magán biztosítás olyan alapelveit, mint a kockázat kiválasztása, és a megfelelő kockázati számítások elvégzése. Felmerül a biztosítást kötők közötti kor/nem/jövedelem szerinti eltérések kérdése is.

10. Következtetések

Minden nyugati kormány számára jelentős probléma, hogy gyorsan öregedő népességüket megfelelő hosszú távú gondozási biztosítással lássa el. A költségek óriásiak, és eddig csak egy ország, Németország próbálkozott azzal, hogy megbírkózzon a finanszírozás problémáival, de a német rendszer is tele van problémákkal, nem kis részben generációk közöttiekkel. A 2. tábla adatai arra utalnak, hogy az 1996-ra megállapított 1,7%-os hozzájárulást 2020-ra közel 2,6%-ra kell emelni.

Terjedelmi okokból ebből a cikkből sok fontos részletet ki kellett hagyni. Tervezzük egy teljesebb és átfogóbb dolgozat megírását is.

Köszönetnyilvánítás

Nagyon szeretném megköszönni azoknak a kollégáknak a segítségét, akik az alábbi biztosító társaságoknál dolgoznak és rendelkezésemre bocsátották a hosszú távú gondozás alakulására vonatkozó részletes adatokat az egyes országokra vonatkozóan: Australian RE, Mercantil and General, Munich RE és Swiss RE. Szeretném megköszönni *Walker Brentnek* is, hogy az ausztrál adatok felhasználásában és megvitatásában segítségemre volt.

IRODALOM

- Andres, H.-J.* (1994): Cover of the Long Term Care Risk. (A hosszú távú gondozás kockázatának fedezése.) Münchener Rückversicherung, München, June 1994.
- Jones, K.* (1990): The nursing homes perspective. Paper presented to the Australian Reinsurance seminar "A caring future". (Az ápoló otthonok kilátásai. "A gondoskodó jövő" c. ausztrál biztosítási szemináriumon tartott előadás.)
- Munich Reinsurance Company (1990): Long Term Care Insurance. (Hosszú távú biztosítás.) Munich Reinsurance Company, United Kingdom Life Branch.
- Münchener Rückversicherung (1994): Long Term Care Insurance in Germany. (Hosszú távú gondozási biztosítás Németországban.) Münchener Rückversicherung, München. May 1994.
- Schneidawind, D.* (1994): The German government approach — Progress of policy initiative. (A német kormány módszere — A politikai kezdeményezés alakulása.) Münchener Rückversicherung, München, October 1994.
- Swiss Reinsurance Company Life Department (1989): Long Term Care Insurance. (Hosszú távú gondozási biztosítás.) Swiss Reinsurance Company, Zurich, Switzerland.
- United Nations (1991): Population Studies Number 122: The Sex and Age Distribution of Population (1990 revision). (A népesség nem és kor szerinti összetétele /1990. évi változat/) United Nations, New York.
- Walker, B.W.* (1990): Geronth Insurance. Transactions of The Institute of Actuaries of Australia. (Gerontológiai biztosítások. Az Ausztrál Biztosítási Matematikusok Intézetének jelentései.) 1990. 326—388.

Tárgyszavak:

Népességstruktúra
Társadalombiztosítás

**LONG TERM CARE:
DEMOGRAPHIC AND INSURANCE PERSPECTIVES**

Summary

The likely needs for long term care over the next thirty years in six selected populations are examined as well as the implications in terms of cost. Alternative methods for financing the considerable costs of this care are discussed.

AZ IDŐSKORÚAK CSALÁDI HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSA NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN¹

KLINGER ANDRÁS

Az időskorúak családi helyzetének tanulmányozása az elmúlt években egyre inkább az érdeklődés előterébe került. Mindig is fontos kutatási területe volt a szociális gerontológiának és a demográfiának annak a feltárása, hogy milyen körülmények között élnek az idősebb felnőttek. De a múltban a demográfiai és szociális körülmények kevesebb változatosságot tettek lehetővé számukra családi helyzetük megválasztására.

Az utóbbi évtizedek fejlődése erősen megváltoztatta az időskorúak családi körülményeit is. Ezek közül a legjelentősebbek, amelyek az európai régió legtöbb országában erősen befolyásolták az időskorúak életkörülményeit a következők:

1. Megnövekedett az élettartam, de a férfiak korábbi halandósága miatt változatlanul nagy a különbség a férfiak és nők életkilátásai között. Ezért a meghosszabbodott idős életciklusban még nagyobb túlsúlyt képviselnek a nők, akik özvegyiségre jutva tovább élnek egyedül, mint a múltban.
2. A termékenység fokozatos csökkenése a legtöbb európai országban azzal jár, hogy a mai időskorúak sokkal kevesebb utóddal rendelkeznek, mint elődeik. Ezzel egyidejűleg az időskorúak leánygyermekai — akik régebben a szülők gondozását családon belül el tudták látni — egyre nagyobb arányban tevékenykednek otthonukon kívüli kereső foglalkozásban, ami nem teszi lehetővé időskorú felmenőik gondozását.
3. A jelentős területi mobilitás sok országban azt eredményezi, hogy kisebb arányban laknak azonos településen az időskorúak és fiatalabb családtagjaik. Ez a tény a különlakó családtagoknak az időskorúak gondozásában való részvételét egyre ritkábban teszi lehetővé.
4. A lakásviszonyok javulása és mind az időskorúak, mind a fiatalabb családtagok individualista felfogásának növekedése — ami az

¹A III. Európai Gerontológiai Kongresszus (III European Congress of Gerontology 114. ülésén ("Trends in Living Arrangement of Older Adults: a Cross National Perspective c. Invited Symposium) 1995. szeptember 1-én elhangzott elnöki megnyitó.

önálló élethez való ragaszkodást fokozza mindkét generációban — csökkenő mértékben hozza létre az idősek és fiatalok együttlakását, még az egyedül maradt felmenők esetében is.

5. A megnövekedett élettartam nem jár együtt az egészséges évek számának növekedésével. Ezért főleg a nem családdal együtt élők között az egészségügyi és szociális ellátás igénye abszolút és relatív mértékben erősen növeli a kollektív — egészségügyi és szociális — ellátás igényét.
6. Sok európai országban az időskorúak hosszú ideig növekvő intézeti ellátási lehetőségei — főleg anyagi okokból — az utóbbi években fokozatosan csökkenő elhelyezést biztosít számukra. Ezzel egyidejűleg növekszenek az otthoni elhelyezést biztosító társadalmi ellátási formák (gondozási lehetőségek), amelyeket újabban általában kedvezőbbnek tartanak mind a társadalom, mind pedig az időskorúak számára.

Mindezek a körülmények a társadalom döntéshozói számára is megfontolandónak tartják annak az új társadalompolitikának a kialakítását, amelyek az időskorúak családi helyzetének megváltozásából következnek. Az alapvető kérdés az, hogy megfelelő társadalompolitikai — társadalombiztosítási — egészségpolitikai intézkedések milyen irányú változásokat kívánjanak elérni. Az adott országok helyzetének (pénzügyi és szociális lehetőségeinek, tradícióinak) figyelembevételével többféle alternatíva lehetséges. Ezek közül megemlítendőnek látszanak az alábbiak:

- a) Csak az egészségi okokból intézetbe elhelyezendő öregkorúak részére tartanak fenn társadalmi (az állam vagy a helyi közösségek által finanszírozott) intézményeket, a nem beteg időskorú intézeti elhelyezését kereskedelmi jellegű (non profit önfinanszírozó alapon) lehet megszervezni (nem az állam vagy a társadalombiztosítás, hanem főleg a helyi közösségek, egyházak, önkéntes biztosító pénztárak stb. szervezésében).
- b) Az intézmények helyett nagyobb lehetőséget kell biztosítani az otthon lakó, de gondozásra-segítségre szoruló — döntően egyedülélő — időskorúak ellátására. Ehhez több állami és helyi önkormányzati anyagi eszközt (esetleg különálló biztosítási formát) kell biztosítani és a megfelelő számú szakképzett gondozót kiképezni és alkalmazni.
- c) Érdekltté kell tenni a családtagokat az időskorú családtagjaik gondozásában, akár saját otthonukban, akár pedig az időskorú családtag önálló lakásában. Ehhez anyagi és esetleg munkahelytől való eltávozási (táppényszerű) támogatást rájuk is ki kell terjeszteni.
- d) Ahol erre szükség van bizonyos lakás- vagy örökösödési jogszabályok módosításával a lehetőség szerint növelni kell azt a

lehetőséget — a szükséges közösségi anyagi segítséggel is —, hogy a nagyon idős, egyedül maradt, rossz egészségi állapotú és mozgásában korlátozott időskorú személy élete utolsó szakaszában összeköltözhessen gyermeke családjával, amennyiben utópai gondozását vállalni tudják.

Mindezek előrebocsátása után szeretnénk összefoglalóan bemutatni, hogy mi jellemzi az 1990-es évek elején az Európában élő időskorúakat családi körülményeik tekintetében. Elemzésünkben az ENSZ hivatalos — általában nemzeti népszámlálásokon alapuló — adatait használtuk fel és az esetleges hiányzó információkat — régebbi források alapján — becslésekkel pótoltuk. Európán és az azon belüli négy régió is az ENSZ hagyományos definícióit használjuk (nem értve bele a volt Szovjetunió adatait).

Általában kevés összehasonlítható információ áll rendelkezésre az időskorúak családi helyzetének részletesebb leírására az európai országok egészére nézve, de a rendelkezésre álló gyér makro információ segítségével is lehetőség nyílik egy átfogó kép felvázolására.

Általánosságban azt modhatjuk, hogy az idős felnőttek családi helyzetük tekintetében alapvetően négy nagy csoportra bonthatók:

1. olyan időskorúak, akik még változatlanul családmagban élnek, vagyis alapvetően házaspárok, akik együttélnek házastársukkal, vagy kisebb arányban olyanok, akik oly módon tagjai a családmagnak, hogy egy-szülő családban apaként vagy anyaként élnek együtt gyermekükkel,
2. olyan időskorúak, akiknek már meghalt házastársuk (vagy soha sem éltek párkapcsolatban) és együtt élnek gyermekeik vagy más rokonaik családjával,
3. olyan időskorúak, akik teljesen egyedül élnek, akár azért mert megözvegyültek vagy elváltak és nem kötöttek újabb házasságot és gyermekeikkel (más rokonaikkal sem élnek együtt), akár mert soha sem volt párkapcsolatuk,
4. olyan időskorúak, akik akár egészségi állapotuk miatt, akár saját elhatározásukból tartósan intézeti körülmények között élnek.

Természetesen — már az eltérő élettartamuk miatt is — külön kell foglalkoznunk a két nem eltérő családi helyzetével és minden esetben megkülönböztetést kell tennünk az idős felnőttek eltérő korú tagjainak helyzetére vonatkozóan. Uí. a kor előrehaladtával nem csupán a demográfiai helyzet változik, hanem a különböző családi viszonyban élők ellátási igényei is erősen növekednek.

A legáltalánosabb képet az időskorúak családi állapotára vonatkozóan tudunk megrajzolni. Ez önmagában csak egy jogi helyzetet látszik bemutatni, de mégis alapvető meghatározója a családi viszonyoknak. Ez leginkább a házas családi állapotúakra vonatkoztatható. Hiszen, az aki 60 éves kora

után is még házas (vagyis együtt él házastársával), legkevésbé szorul ellátásra, illetve általában gondozását házastársa tudja elvégezni. Az igazi családi viszonyokat erősen befolyásoló probléma azoknál jelentkezik, akik özvegyek, vagyis házastársuk meghalt és nem kötöttek újabb házasságot és emiatt legtöbbször egyedül maradtak — mert gyermekeik már önálló családot alapítottak — és gyakran külön háztartásban élnek. Hasonló a helyzet az elváltak esetében is, de ezek aránya a legtöbb európai országban még elenyésző. Ugyancsak az országok zömében aránylag kevés azok aránya, akik sohasem kötöttek házasságot és ezért idős korukban is nőtlenek/hajadonok (single), de ezek is növelik a családi elhelyezésre szorulókat vagy az egyedülmaradtak arányát.

Az 1990-as évek elejére vonatkozóan az európai országok egészére nézve végzett — részben becslésen alapuló — számítás szerint a 60 éves és idősebb férfiaknak még 78%-a házas. A nőknél a még házasságban élők aránya — az eltérő élettartamuk miatt — jóval alacsonyabb: csak 43%-os. Ezzel szemben, amíg az időskorú férfiaknak csak 14%-a özvegy, addig az ilyen korú nőknek már 46%-a tartozik az özvegyek közé.

Az utóbbi 30 évben — 1960 és 1990 között — nem következett be jelentős változás az időskorúak családi állapot szerinti megoszlásában. Mindkét nemnél kismértékben nőtt a házasok aránya (a férfiaknál csak 1%-kal, a nőknél 3%-kal) és ezzel egyidejűleg csökkent az özvegyeké (3, ill. 1%-kal). Mindkét nemnél találunk már elváltakat — 2%-ban — és a nőknél visszaesett a hajadonok aránya (12%-ról 9%-ra).

Ha Európa négy földrajzi régiója különbségeit nézzük, akkor a férfiak esetében nem találunk jelentősebb szóródásokat. Az eltérő házasodási szokások mutatkoznak inkább és ez okozza, hogy Észak-Európában már az időskorúaknál is megmutatkozik a házasságon kívüli együttélés hatása és ezért ott már 9% a nőtlenek aránya, de Kelet-Európában ennek csak egyharmada — 3% —, a másik két régióban 6%. Ugyanez a különbség látszik a házasok arányában is: ez Észak-Európában 72, a másik három régióban 78—80%. Az özvegy férfiak aránya alig mutat variációt: 13—15% között mozog. 1960-hoz képest a házasok aránya Délen és Nyugaton nőtt, Északon változatlan maradt, Keleten kissé csökkent. Az özvegyek aránya mind a négy régióban az időskorú férfiak között visszaesett.

Más a helyzet a nőknél. Itt már jóval nagyobbak a különbségek. Ez is összefügg az eltérő házasodási szokásokkal, így a hajadonok arányában itt is megmutatkozik a különbség (Dél: 12, Észak-Nyugat 9, Kelet 5%). De már nem látszik ez a tendencia a házasok esetében — mert ezt a halandósági nemű különbségek is befolyásolják —, a szóródás 41 és 44% között van. Nagyobbak a különbségek az özvegyek arányában az időskorú női népességben. Ezt főleg a II. világháborús, illetve az utóbbi években fokozódó férfi többlethalandóság okozza. Így Kelet-Európában a 60 éves és idősebb nők

49, Nyugat-Európában 47%-a már elvesztette férjét, de a másik két régióban csak 42—44%-uk özvegy. 1960 és 1990 között három régióban nőtt a házások aránya — legjelentősebben Kelet-Európában (38%-ról 43%-ra), Nyugaton változatlan maradt. Az özvegyek aránya Kelet- és Dél-Európában jelentősen visszaesett, Északon és Nyugaton viszont emelkedett.

Országok között már sokkal nagyobbak a különbségek. A férfiak esetében a házas időskorúak aránya 85 (Görögország) és 62% (Írország) között szóródik. Az özvegyeké pedig 17 (Belgium, Bulgária, volt NDK, volt Jugoszlávia) és 10—11% között (Görögország, Svájc). A nőknél még nagyobbak a szóródások: van ország, ahol az időskorú nőknek csak 34—35 (volt Szovjetunió, Albánia) vagy 36—38%-a (Ausztria, Finnország, volt NDK, NSZK, Magyarország, Írország) házas, de van olyan is, ahol 62%-uk (Bulgária). Az özvegy nők aránya a legmagasabb Albániában (60%) és a volt Szovjetunióban (55%), de magas még Magyarországon, a volt Csehszlovákiában, a volt NDK-ban, Lengyelországban, a volt Jugoszláviában (50—52%). Mindezt a nagyarányú II. világháborús férfi veszteség, illetve a növekvő férfi többlethalandóság eredményezte: Ezzel szemben csak 38—40% az özvegy nők aránya Svédországban, Svájcban, Portugáliában és Norvégiában.

Természetesen a kor változásával a családi állapot megoszlások erősen módosulnak. A házások aránya fokozatosan visszaesik és az özvegyeké egyre növekszik. A férfiaknál kevésbé szembetűnő ez a tendencia. A házások aránya alig esik vissza — európai átlagot nézve — 60 és 74 év között csak 85%-ról megy le 80%-ra, sőt még a 75 évesek és idősebbek között is elég jelentősen élnek házasságban (64%). Ezért a férfiak között 60 és 69 év között alig találunk özvegyet (6%) és a 70—74 éveseknek is csak 13 és az ennél idősebbek 29%-a özvegy családi állapotú.

A nőknél egész más a helyzet. Az európai öregkorú nők között fokozatosan visszaesik a házások aránya a 60—65 évesek között relatíve 17%-kal, a 70—74 évesek között 28%-kal, a 75 évesek és idősebbek körében 54%-kal kevesebb házas van, mint a náluk fiatalabb korcsoportban. Így 60—64 éves kortól 70—74 éves korig 65%-ról 39%-ra csökken a házások aránya és az ennél idősebbeknél már csak 18%-os. Ezzel egyidejűleg növekszik az özvegyen maradt nők aránya: ez még 27% 70 év alatt, de a 70—74 évesek közel fele, az ennél idősebbek kétharmada özvegy.

A területi differenciák megmutatkoznak az időskorú népesség korcsoportjaiban is, különösen számottevő módon a nők körében. A legszembetűnőbb különbségeket az özvegy nők arányában találunk. A 70—74 évesek között Kelet-Európában már 55%-uk özvegy, de Északon csak 42, a másik két régióban 47—49%-uk. A legidősebb korcsoportban ez a különbség hasonló (75% a 83%-kal, ill. a 66—69%-kal szemben). Országok között e különbségek még nagyobbak. A 75 éves és idősebb nők között az özvegyek

részaránya a volt Szovjetunióban a legmagasabb (jóval 80% feletti), de magas még Magyarországon (79%), Lengyelországban és Romániában és a volt Csehszlovákiában (74—75%). Ezzel szemben csak 57% Svájcban és 60% Norvégiában és Svédországban.

Jobban megmutatkozik ez az eltérő folyamat, ha az ún. özvegyülési indexet (widowhood indices) számítjuk ki. Ez alatt azt értjük, hogy hány özvegy jut 100 házásra. Ez az arány általánosságban az öregkorú férfiak egészét nézve 18, a nőknél viszont már 107 (vagyis több özvegy van Európában közöttük, mint házas). 1960 óta a 100 házásra jutó özvegyek száma mindkét nemnél visszaesett (a férfiaknál 18, a nőknél 9%-kal).

Régióként nézve a férfiak indexeiben alig találunk különbséget: 17 és 19 között mozognak. 1960 és 1990 között Kelet-Európában változott legkevésbé ez a mutató (csak 5%-kal lett kevesebb), a másik három régióban jóval nagyobb a visszaesés (21—25%-os). A nőknél már sokkal nagyobbak a különbségek. Kelet- és Nyugat-Európában 100 házas nőre 114—115 özvegy jut, de Északon csak 95, Délen pedig 100. A maximum (Nyugat) és a minimum (Észak) között több, mint egyötödnyi a különbség. 1960 óta Keleten és Délen csökkent legnagyobb mértékben a női özvegyülési index (20, ill. 17%-kal), Északon lényegében változatlan maradt, Nyugaton 7%-kal növekedett.

Kor szerint nézve az özvegyülési indexet, a férfiaknál 75 éves kor alatt alig mutat jelentős értéket. Európa átlagában 6-ról 16-ra növekszik 60—64 és 70—74 éves kor között, de a 75 éves és idősebbek körében már 45-öt ér el. Regionális különbségek is alig mutatkoznak a fiatalabb öregkorúaknál, de a 75 éves és idősebbek között Kelet-Európában már 50 özvegy jut 100 ugyanilyen korú házásra, de Nyugat-Európában 44, a másik két régióban 46—48. De így is a maximum és a minimum különbsége csak 14%-os.

A nőknél természetesen egész más a helyzet. Európa átlagában a 60—64 évesek 35-ös özvegyülési indexe a következő korcsoportra már 63-ra nő (80%-kal), majd a 70—74 éveseknél már 123 (itt már 95%-os az emelkedés az előző korcsoporthoz képest), a legidősebb korcsoportban pedig már 378 özvegy jut 100 házásra (vagyis háromszor annyi, mint az előző korcsoportban). Itt a regionális differenciák is sokkal számottevőbbek. Minden korcsoportban Kelet-Európa országainak mutatói a legmagasabbak és Észak-Európáé a legalacsonyabbak (a különbségek viszont a kor előrehaladtával nem változnak, általában kétharmados, ez a többlet). Legszembetűnőbb a 75 éves és idősebb korcsoportban az özvegyülési arány különbsége: ez Kelet-Európában 440, Nyugaton 380, Délen 310, Északon 270 körül van.

A családi állapot mellett igen érdekes információkat tartalmaznának az időskorúak háztartási állására vonatkozó adatok. Ezek összehasonlítható módon csak nagyon kevés európai országra vonatkozóan állnak csak rendelkezésre.

kezésre. Két olyan adatszoport van, amit fel tudunk használni az időskorú felnőttek helyzetének általánosabb bemutatására: az egyik az egyedülállók, a másik az intézeti háztartásban élők aránya.

Különösen az egyedülélőkre vonatkozó adatok bemutatásának van nagy jelentősége az időskorúak esetében. A kor előrehaladtával ui. — mint láttuk — növekszik a megözvegyültek aránya — különösen a nőknél — és közülük sokan egyre nagyobb arányban nagyrészt egyedül maradnak és csökkenő mértékben laknak együtt lemenőkkel vagy más rokonaikkal és külön háztartásban élnek. Szociális és egészségügyi ellátásuk, gondozásuk különösen a magasabb életkorokban sok gondot okoz. Ez az a jelenség, ami az időskorúak családi helyzetének tanulmányozásában a legnagyobb jelentőségű.

Európa átlagában 1990 körül a 60 éves és idősebb férfiakkal csak 13%-a, de az ilyen korú nők 33%-a élt egyedül. Regionálisan ezek az arányok — főleg az eltérő családi állapot szerinti megoszlások és az egyedül maradt időskorúakkal hozzátartozóik családjával való eltérő együttlakási arányok miatt — erősen különböznek (különösen a nők esetében). Az időskorú férfiak között a legtöbb egyedülélő Észak-Európában található (18%), a legkevesebb Délben (8%). A másik két régió közepén áll (12—14%-kal). A nőknél Nyugat-Európában találjuk a legtöbb egyedülélőt (42%), de alig marad el ettől Észak-Európa (39%). Ezt követi Kelet (30%-kal) és a legkevesebben élnek egyedül Délben (20%). Ez azt is jelenti, hogy mindkét nemnél a minimális értékek mutató Dél-Európában fele annyian élnek egyedül, mint a maximális értéket mutató régiókban.

Az egyedüllét gyakorisága kor szerint erősen növekszik. A 75 éven aluli férfiakkal alig egytizede él egyedül, de az ennél idősebbek egyötöde. A nőknél még jobban növekszik a korrallal az egyedülélés. A 70 éven aluliak egynegyede, a 70—74 évesek kétötöde él egyedül, de a 75 éves és idősebbeknek már 45%-a. Régiók szerint vizsgálva, az általános tendenciák kor szerint is megmutatkoznak. Mindkét nemnél és minden korcsoportban Dél-Európa mutatója a legalacsonyabb és a férfiakkal minden esetben Észak-, a nőknél pedig Nyugat-Európa arányai a legmagasabbak. A különbségek a férfiakkal a 60—64 éves korban a legmagasabbak (majdnem háromszoros), az annál idősebbeknél alacsonyabbak, de számottevőek (70—90%-os). A nőknél a korrallal párhuzamosan növekszik az egyedülállók többlete Nyugaton Déllal szemben (40%-ról közel 90%-ra). A legtöbb egyedülállót mutató 75 éves és idősebb nők között Nyugat-Európában arányuk 56% és alig marad el tőlük Észak-Európában (54%), jóval alacsonyabb Kelet-Európában (37%) és a legkevesebb Délben (30%).

Országok szerint vizsgálva az egyedülélők arányát még nagyobbak a különbségek. A férfiak között ez az arány Spanyolországban a legalacsonyabb (6%), de alig magasabb Lengyelországban, Svájcban (10%) és Bulgáriában, Olaszországban (11%). De ugyanakkor 18—19% Dániában,

Svédországban és az Egyesült Királyságban. Hasonlóak a különbségek a — tényleges gondot jelenthető — legidősebb korcsoportban (a 75 évesek és idősebbek között). Itt az arányok szintén Spanyolország (8%) és az Egyesült Királyság (28%) között szóródnak. Viszonylag alacsony még az előfordulás Írországban és Lengyelországban (15—16%), magas Dániában, a volt NDK-ban, Svédországban (24—25%). A nőknél a határesetek csaknem azonosak csak a nagyságrendek különbözőek. Így a 17—19%-os spanyol, ír és olasz egyedülálló öregkorúval szemben 52%-uk él egyedül a volt NDK-ban, 46%-uk az NSZK-ban, de 40—41%-uk Ausztriában, a volt Csehszlovákiában, Dániában, az Egyesült Királyságban. A legidősebb korban is a megfelelő korú nők 20—23%-a egyedülálló Spanyolországban és Írországban, de több, mint 60%-uk Németország két részében és több, mint 50%-uk Franciaországban, Hollandiában, Svédországban és az Egyesült Királyságban.

Nincsenek összesíthető adataink az intézetben élő időskorúakra vonatkozóan. A rendelkezésre álló hiányos információk azt mutatják, hogy a 60 éves és idősebb népességből a férfiak között Európa országaiban 1 és 4%, a nők között 1 és 11% között van az intézetben élők aránya. A legmagasabb értékeket Svájc mutatja, ahol 1980-ban az időskorú férfiak 4, a nők 11%-a élt intézetben. Viszonylag magasak az arányok az Egyesült Királyságban és Dániában (4, ill. 7%), valamint Belgiumban és Norvégiában (3, ill. 5—6%). Legkevesebben Lengyelországban és Magyarországon (1, ill. 1—2%) élnek tartósan intézetben az öregkorúak között.

Az intézetben élők aránya a kor előrehaladtával minden országban — amelyre adat áll rendelkezésre — erősen növekszik. Így a 75 évesek és idősek között élnek a legtöbben intézetben. Ezek aránya a férfiak esetében Dániában (10%), Svájcban, az Egyesült Királyságban és Norvégiában (8—9%) a legmagasabb, Magyarországon, Lengyelországban (1—2%), ill. Ausztriában, Görögországban, Olaszországban, Spanyolországban (3%) a legalacsonyabb. A nők között a legidősebb korban Svájcban élnek legtöbben intézetben (16%-uk), de alig kevesebben Dániában és az Egyesült Királyságban (14—15%), illetve Norvégiában (13%).

Négy olyan ország van Európában, ahol részletesebb összehasonlítható adatokkal rendelkezünk az 1990 körüli évekből az időskorúak családi állására vonatkozóan. Szerencsére közöttük kettő nyugat-európai (Franciaország, Hollandia), kettő kelet-európai (Lengyelország, Magyarország). Így ezeket típusértékűnek is tekinthetjük, hiszen láthattuk, hogy szignifikáns különbség mutatkozik az időskorúak családi helyzetében e két régió között (amit elsősorban az egyedülállók arányának különbségével mutattunk be az előzőekben). Sajnos nem találtunk ilyen jellegű adatot egyetlen dél-európai országra vonatkozóan, holott a differencia éppen e régió és Észak-, ill. Nyugat-Európa között a legnagyobb.

Az első jelentős különbség mindkét nemnél a családtagként a háztartásban élő öregkorúak esetében található. Ez a "hagyományos-konzervatív" együttélési forma a 60 éves és idősebb népességben Lengyelországban a legszámottevőbb (a férfiaknál 14, a nőknél 26%-os), és Hollandiában a legritkább (a férfiaknál 2, a nőknél 4%-os). A férfiak esetében a francia és a magyar adat alig mutat különbséget (5, ill. 7%), de a nőknél a családtagként élő öregkorúak aránya közel áll Magyarországon a lengyelországihoz (21%-os), Franciaországban viszont a hollandiaihoz (8%, ami ugyan kétszerese az ottaninak, de így is alacsony). A maximum és minimum érték között a férfiaknál hétszeres, a nőknél hat és félszeres a különbség.

A családdal együttélő öregkorúak aránya a korról párhuzamosan mind a négy országban növekszik. A különbségek a legidősebb korban (80 évesek és idősebbek) talán még számottevőbbek. Így az e korcsoportba tartozó férfiak 31%-a él Lengyelországban családjával, de csak 5%-uk Hollandiában. A magyar arány 20, a francia 9%-os. Még érdekesebbek az arányok a nők esetében: a legidősebb lengyel nők csaknem fele családjával él együtt, a hollandoknak csak kevesebb mint egytizede. Magyarországon is magas ez az arány (kétötödnyi), Franciaországban pedig közepén áll (egyhatodnyi).

Ezek a különbségek — fordított módon — az egyedülélők arányában is megmutatkoznak, de jóval kisebb mértékben. Az időskorú népesség egészében a férfiaknál az egyedülállók aránya csak Lengyelországban mutat számottevőbb elmaradást a többi országtól (10%-os arányával) a másik három országban csaknem azonos az előfordulás (13—14%-os). A nőknél már nagyobbak a szóródások: a francia 38 és a holland 36%-kal szemben, Magyarországon 33, Lengyelországban 28% az egyedülélő nők aránya. A 80 éves és idősebbek között is Hollandiában a legmagasabbak az arányok (a férfiaknál 31, a nőknél 59%), ezt követi Franciaországban (25, ill. 57%), majd jóval elmaradva Magyarország (22, ill. 39%) és végül itt is Lengyelország a legalacsonyabb (19, ill. 34%). A maximális és minimális érték között 63, ill. 74%-os a különbség.

A családmagban élők között kisebbek az eltérések. A férfiaknál a férjként vagy apaként élők aránya az öregkorúak között 76 (Lengyelország) és 84% (Hollandia) között mozog. A másik két országban 80—81%-os az arányuk. A fiatalabb korcsoportokban alig mutatkozik különbség a 4 ország között, hanem inkább a legidősebb korban látszanak az eltérések. Így a családmagban élő férfiak aránya a 80 éves és idősek között Franciaországban és Hollandiában még mindig 64—66%-os, de Magyarországon 58, Lengyelországban pedig 50%. Így itt a maximum és minimum között már egyharmadnyi a különbség.

A nők esetében a feleségként a háztartásban élők aránya igen nagy differenciákat mutat. A 60 éves és idősebb lengyel nők 31%-a feleség, ez az arány Hollandiában 55%, Franciaországban 47, Magyarországon 38%. E

különbséggel ellentétes módon alakul a (férj nélkül) anyaként élő időskorú nők aránya. A nagy differenciákat az okozhatja, hogy különösen Lengyelországban a nők termékenysége idősebb életkorokban magasabb volt, nagy a férfi többlethalandóság és vélhetően a késői házassági kor is hozzájárulhatott az idős feleségek alacsony arányához a másik három országgal szemben. Az időskorú lengyel nők 15%-a él egyedülálló anyaként együtt gyermekével: háromszor annyian, mint Hollandiában (ahol csak 5% az arányuk) és kétszer annyian, mint a másik két országban (ahol 7–8%). Kor szerint nézve a feleségek előfordulását az időskorú nők között, mind a négy országban erős visszaesést tapasztalunk a kor előrehaladtával. De így is Hollandiában a 80 éves és idősebb nők 28%-a él feleségként és Franciaországban is 17%-uk, ugyanakkor Lengyelországban és Magyarországon — a férfi többlethalandóság következtében — csak 7–8%-uk. Így a 80 évesek és idősebbek között a különbség négyszeres a maximum és minimum között, ami fiatalabb életkorokban erősen csökken. A 75–79 éveseknél még csak két és félszeres, a 70–74 éveseknél kétszeres és az ez alatti korcsoportnál alig másfélszeres ez a differencia.

E négy ország adataiból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Hollandia egy olyan típust képvisel, ahol a nem házastársukkal élő időskorúak lényegében már általánosságban az egyedüllétet választják (és itt magasabb az intézeti háztartásban élők aránya is). Franciaország és kisebb mértékben Magyarország is egy átmeneti állapotot tükröz, ahol a zömében megözvegyült időskorúak nagyjából egyedül, de még kisebb részt családi együtt-lakásban élnek. Lengyelország helyzete még hasonlít a "hagyományos" együttélési modellre, ahol túlnyomórészt családdal együtt élnek az egyedül maradt időskorúak.

Magyarország "átmeneti" helyzetét e tekintetben jól érzékelik az időbeli adatok. Az időskorúak között az elmúlt 25 éves időszakban (1970 és 1994 között) a férfiaknál 9%-ról 17%-ra nőtt az egyedülélők és 17%-ról 3%-ra csökkent a családjukkal együttélők aránya. A 60 éves és idősebb nők között az arányok még jobban módosultak: 1970 és 1994 között 23%-ról 40%-ra nőtt az egyedülélők és 33%-ról 15%-ra csökkent a családjukkal élők aránya. Érdekes ugyanezeket a változások a 75 évesek és idősebbek körében külön megfigyelni: a férfiaknál az egyedülálló emelkedése 12%-ról 27%-ra, a családjukkal együttélők csökkenése 22%-ról 9%-ra történt. Még meggyőzőbbek a nőkre vonatkozó adatok: itt 25%-ról 52%-ra nőtt az egyedülálló nők, illetve 50%-ról 26%-ra csökkent a családjukkal együttélők aránya.

Ha e négy ország adataiból kiindulva szeretnénk — inkább hozzávetőleges becslés alapján — általános érvényű megállapítást tenni Európa egészére vonatkozóan, akkor figyelembe véve a családi állapot szerinti adatokat, a következő összefoglalást tehetjük:

- az időskorú európai férfiak döntő többsége saját családjában él, mint a családmag tagja — többségében férjként (feleségével együttélve), igen kis arányban apaként (feleség nélkül, saját családot nem alapított gyermekével). Arányuk a 60 éves és idősebb férfi lakosság mintegy 80%-át jelenti. Ez Nyugat-, Dél- és Kelet-Európában kissé magasabb, Észak-Európában alacsonyabb.
- az európai nők között a feleségként családmagban (férjével együttélők) aránya már jóval alacsonyabb: becslések szerint a 60 éves és idősebb nők 45%-át teszi ki. Arányuk nem mutat jelentősebb regionális differenciálódást.
- az anyaként (férj nélkül, de saját családot nem alkotó gyermekével) élő időskorú nők aránya mintegy 8% lehet. Ez magasabb Kelet- és Dél-Európában, alacsonyabb Észak- és Nyugat-Európában.
- a családjukkal (zömében gyermekeikkel), saját háztartás nélkül együttélő időskorú férfiak aránya elég alacsony (mintegy 7%). Ez is Dél- és Kelet-Európában kissé magasabb, a másik két régióban alacsonyabb.
- a családjukkal együttélő időskorú nők aránya már valamivel magasabb (becslések szerint 14%). De ez jelentős regionális differenciákat takar: Kelet- és Dél-Európában az időskorú nők mintegy egynegyede tartozik közéjük, a másik két régióban kevesebb, mint egytizede.
- az időskorú férfiak között az egyedülélők aránya 13%, a nőknél ennél jóval magasabb (33%). A különbségek fordítottak, mint a családjukkal együttélőké: legmagasabb Észak- és Nyugat-Európában, a legalacsonyabb Dél-Európában, Kelet-Európa a kettő között helyezkedik el.
- tartósan intézeti körülmények között él az európai időskorú férfiak kb. 2, a nők kb. 4%-a. Elterjedése főleg Nyugat- és Észak-Európára jellemző, sokkal ritkább Kelet- és Dél-Európában.

Megkockáztathatjuk azt a következő néhány évtizedre vonatkozó előrejelzést, hogy Európa régióiban az öregkorúak családi helyzetében kiegyenlítődés fog bekövetkezni. Mindenütt növekedni fog az egyedülélő öregkorúak aránya és ez erősen közeledni fog a mostani legmagasabb szintet képviselő területekéhez. Ugyanakkor erősen lecsökken a családjukkal együttélő időskorúak aránya és a jelenleg még magas arányt képviselő területeken is megközelíti az alacsony gyakoriságot jelentő régiókban tapasztaltakat. A házaspárként vagy egyedülálló szülőként élő időskorúak arányában nem várható jelentős változás. Mindezekhez a várható változásokhoz kell igazítani az időskorúakkal kapcsolatos társadalompolitikát.

*I. Időskorú népesség családi állapot szerint
az európai régiókban, 1960, 1990
Elderly population by marital status
in European regions, 1960, 1990*

Európai régió	Év	Nőtlen/ hajadon	Házas	Özvegy	Elvált
		a megfelelő nemű 60 éves és idősebb népesség százalékában			

Férfiak

Kelet	1960	3	81	16	0
	1990	3	80	15	2
Észak	1960	10	72	17	1
	1990	9	72	14	5
Dél	1960	6	76	18	0
	1990	6	80	14	0
Nyugat	1960	6	74	16	0
	1990	6	78	13	3
Európa	1960	6	77	17	0
	1990	6	78	14	2

Nők

Kelet	1960	7	38	54	1
	1990	5	43	49	3
Észak	1960	15	42	41	2
	1990	9	44	42	5
Dél	1960	12	40	48	0
	1990	12	44	44	0
Nyugat	1960	13	41	44	2
	1990	9	41	47	3
Európa	1960	12	40	47	1
	1990	9	43	46	2

2. Időskorú népesség családi állapot és nem szerint
 az európai országokban (százalékban)
 Elderly population by marital status and sex
 in European countries (in percentages)

Ország/Év	Férfiak			Nők		
	Nőtlen	Házás	Özvegy	Hajadon	Házás	Özvegy
Albánia						
1955	3	79	16	2	35	60
Ausztria						
1951	8	72	18	15	35	48
1961	7	75	16	14	36	47
1971	7	76	15	13	25	49
1981	6	76	15	11	33	51
1991	5	78	13	10	38	47
Belorusz						
1959	.	84	.	.	33	.
1970	.	87	.	.	34	.
1989	1	84	12	6	36	53
Belgium						
1961	7	73	19	11	46	42
1970	7	74	18	10	45	44
1981	7	74	17	9	43	47
Bulgária						
1956	2	79	19	1	51	47
1965	1	80	18	1	54	44
1975	1	81	17	2	56	41
1985	2	79	17	2	62	43
Csehszlovákia(ex)						
1961	4	78	17	9	39	50
1970	4	78	15	7	41	49
1980	4	77	16	6	37	53
1989	4	79	13	4	40	51
Dánia						
1950	8	69	21	15	44	37
1960	8	71	18	15	45	37
1970	8	72	16	13	44	38
1981	8	73	15	10	43	40
1992	7	70	15	7	42	42
Finnország						
1950	10	69	21	17	31	51
1960	10	71	17	18	32	47
1970	10	74	14	16	36	43
1980	8	74	14	15	36	44
1994	9	71	12	12	38	41
Franciaország						
1954	7	73	19	11	37	51
1960	7	75	16	11	39	48
1968	8	76	15	11	41	46
1982	8	76	13	9	42	46
1989	8	76	12	8	44	46

2. tábla folytatása

Ország/Év	Férfiak			Nők		
	Nőtlen	Házás	Özvegy	Hajadon	Házás	Özvegy
Német Szövetségi Köztársaság						
1950	5	70	19	10	38	44
1961	4	73	16	11	38	43
1970	4	79	14	11	38	48
1988	4	80	13	9	38	49
Német Demokratikus Köztársaság(ex)						
1950	3	76	20	8	41	50
1964	2	81	15	9	40	47
1971	2	81	15	8	39	49
1981	2	79	17	7	34	53
1988	2	79	17	7	36	50
Görögország						
1951	4	78	16	4	36	60
1961	5	77	18	4	33	62
1971	5	80	15	5	39	55
1981	4	85	10	5	49	45
Magyarország						
1949	3	77	19	5	37	57
1960	3	79	16	6	39	52
1970	4	80	14	7	41	49
1980	4	78	15	6	38	52
1994	3	77	16	4	37	52
Írország						
1951	27	53	20	24	34	42
1961	27	55	18	24	34	42
1971	27	58	15	24	35	41
1981	26	60	14	22	36	42
1991	26	62	12	19	38	43
Olaszország						
1951	7	73	20	12	41	47
1961	7	76	17	13	42	45
1971	11	74	15	16	41	43
1981	7	79	13	12	42	45
Litvánia						
1989	3	81	13	9	38	50
Hollandia						
1960	7	73	18	13	50	35
1970	7	77	14	12	49	36
1980	6	78	13	10	46	40
1989	6	80	12	9	46	41
Norvégia						
1950	12	66	21	21	41	37
1960	13	68	17	21	43	34
1970	12	72	14	19	44	34
1980	11	73	13	14	45	37
1990	11	71	13	10	44	40
Lengyelország						
1960	3	81	15	9	35	55
1978	3	82	13	8	38	52
1988	3	80	14	8	40	50

2. tábla folytatása

Ország/Év	Férfiak			Nők		
	Nőtlen	Házás	Özvegy	Hajadon	Házás	Özvegy
Portugália						
1950	8	66	26	15	31	54
1960	8	73	18	16	41	43
1970	7	78	15	13	46	40
1981	6	80	13	12	47	39
Románia						
1956	2	79	19	3	37	59
1966	2	82	15	3	43	52
1977	2	81	16	4	45	50
1992	2	81	15	3	47	47
Spanyolország						
1950	6	71	23	12	36	52
1960	6	74	20	14	37	49
1970	7	76	16	14	41	45
1981	7	77	14	14	43	42
1986	8	79	12	13	46	41
Svédország						
1950	13	64	21	21	41	35
1960	13	67	17	20	43	34
1970	13	69	14	17	45	34
1980	12	69	12	12	45	36
1992	11	68	12	8	44	38
Svájc						
1950	12	68	19	18	38	42
1960	11	71	16	18	40	39
1970	10	73	13	17	41	37
1980	9	74	12	15	41	38
1988	8	77	11	13	44	38
Egyesült Királyság						
1951	8	72	20	16	42	42
1961	8	75	17	15	42	42
1971	7	75	15	13	42	42
1981	8	77	14	11	45	42
1991	8	74	14	8	45	43
Szovjetunió(ex)						
1989	3	83	13	5	34	55
Jugoszlávia(ex)						
1953	3	73	23	5	38	57
1971	4	77	17	5	44	48
1981	3	78	17	5	41	51

3. Időskorú népesség családi állapot, nem és kor szerint,
 1990 (az összesen %-ában)

 Elderly population by marital status, sex and age in European regions,
 1990 (in percentage of all)

Európai régió	60+	60–64	65–69	70–74	75+
Házass férfiak					
Kelet	80	88	85	80	64
Észak	72	79	77	74	61
Dél	80	88	84	79	63
Nyugat	78	85	84	80	64
Összesen	78	85	84	80	64
Házass nők					
Kelet	43	62	50	37	17
Észak	44	67	57	45	23
Dél	44	64	54	41	21
Nyugat	41	65	54	39	18
Összesen	43	65	54	39	18
Özvegy férfiak					
Kelet	15	6	9	15	32
Észak	14	5	8	13	28
Dél	14	5	8	13	30
Nyugat	13	5	8	12	28
Összesen	14	5	8	13	29
Özvegy nők					
Kelet	49	29	41	55	75
Észak	42	18	29	42	63
Dél	44	24	34	47	66
Nyugat	47	21	33	49	69
Összesen	46	23	34	48	68

4. Időskorú népesség családi állapot, nem és kor szerinti
az európai országokban, 1990

Elderly population by marital status, sex and age
in European countries, 1990

Ország/Év	Férfiak				Nők			
	60-64	65-69	70-74	75-x	60-64	65-69	70-74	75-x
Házias (az azonos korúak százalékában)								
Ausztria 1991	85	83	81	63	62	50	35	15
Belgium 1981	85	81	76	57	67	55	42	20
Bulgária 1985	89	86	78	58	70	60	48	26
Csehszlovákia 1989	85	83	79	66	60	48	34	15
Dánia 1992	76	76	72	60	66	56	44	22
Finnország 1994	73	75	74	62	58	51	38	16
Franciaország 1989	83	82	79	64	67	57	44	21
Német Dem. Közt.(ex) 1988	90	88	81	61	62	59	31	14
Német Szöv. Közt. 1988	87	86	82	66	64	50	34	16
Görögország 1981	92	87	86	74	67	58	46	28
Magyarország 1994	83	81	78	61	58	46	33	13
Írország 1991	70	63	61	52	61	46	34	16
Olaszország 1981	87	84	79	62	63	52	39	19
Hollandia 1989	84	83	80	64	69	59	46	22
Norvégia 1990	79	77	76	61	70	60	41	22
Lengyelország 1988	89	87	82	66	61	48	34	16
Portugália 1988	88	86	78	63	67	57	44	23
Románia 1992	89	86	81	64	66	55	40	20
Spanyolország 1986	86	84	80	64	68	57	44	21
Svédország 1993	72	72	71	60	66	60	50	24
Svájc 1988	84	82	78	65	66	57	45	23
Egyesült Királyság 1989	81	79	76	62	68	58	46	23
Szovjetunió(ex) 1989	88	86	74		54	41		17
Jugoszlávia(ex) 1981	89	84	77	60	59	48	38	21
Özvegy (az azonos korúak százalékában)								
Ausztria 1991	5	8	11	28	22	34	49	70
Belgium 1981	6	10	16	35	23	34	47	68
Bulgária 1985	6	9	18	39	23	34	47	69
Csehszlovákia 1989	5	9	13	28	29	42	56	74
Dánia 1992	5	8	14	29	18	29	41	63
Finnország 1994	3	7	11	28	18	29	43	64
Franciaország 1989	4	7	11	26	21	30	44	67
Német Dem. Közt.(ex) 1988	5	8	14	36	23	38	56	74
Német Szöv. Közt. 1988	5	8	12	28	22	36	54	71
Görögország 1981	3	6	10	22	25	35	47	67
Magyarország 1994	6	11	16	34	30	42	57	79
Írország 1991	5	10	12	23	22	35	46	62
Olaszország 1981	4	8	13	30	25	35	47	67
Hollandia 1989	4	7	11	27	18	28	41	64
Norvégia 1990	6	7	11	26	19	28	40	60
Lengyelország 1988	6	9	14	30	30	43	56	75
Portugália 1981	5	8	14	31	21	30	42	62
Románia 1992	7	10	16	33	27	39	54	75
Spanyolország 1986	5	7	12	28	19	29	42	64
Svédország 1993	3	6	10	25	13	22	39	60
Svájc 1988	4	5	10	25	17	26	38	57
Egyesült Királyság 1989	5	9	14	29	19	30	42	64
Szovjetunió(ex) 1989	7	10	23		32	46		75
Jugoszlávia(ex) 1981	6	11	18	35	32	44	55	71

5. Időskorú népesség özvegyülési indexei nem és kor szerint
 az európai régiókban, 1990 (100 házásra jutó özvegy)
 Widowhood indices of the elderly population by sex and age
 in European regions, 1990 (widowed per 100 married)

Európai régió	60+	60–64	65–69	70–74	75+
Férfiak					
Kelet	19	7	11	19	50
Észak	19	6	10	18	46
Dél	18	6	10	16	48
Nyugat	17	6	10	15	44
Összesen	18	6	10	16	45
Nők					
Kelet	114	47	82	149	441
Észak	95	27	51	93	274
Dél	100	38	63	115	314
Nyugat	115	32	61	126	383
Összesen	107	35	63	123	378

6. *Időskorú népesség özvegyülési indexei nem és kor szerint az európai országokban (100 házásra jutó özvegyek)*
Widowhood indices of the elderly population by sex and age in European countries (widowed per 100 married)

Ország	1950	1960	1970	1980	1990	60—64	65—69	70—74	75—x
Férfiak									
Auszria	25	21	20	20	16	6	9	14	44
Belgium		26	24	23		7	12	21	49
Bulgária		24	23	21	22	7	10	23	67
Csehszlovákia(ex)		22	19	21	16	6	11	16	42
Dánia	30	25	22	21	21	7	11	20	49
Finnország	30	24	19	19	16	5	9	16	45
Franciaország	26	21	20	17	16	5	9	14	41
Német Dem. Közt.(ex)	26	19	19	22	22	6	9	17	59
Német Szöv. Közt.	27	22	18		16	6	9	15	42
Görögország	21	23	19	12		3	7	12	30
Magyarország	25	20	18	19	20	8	13	20	57
Írország	38	33	26	23	20	7	15	28	45
Olaszország	27	22	20	16		5	10	16	48
Hollandia		25	18	17	15	5	8	14	42
Norvégia	32	25	19	18	18	8	9	14	43
Lengyelország		10		16	18	7	10	17	45
Portugália	39	25	19	16		6	9	18	49
Románia		24	18	20	18	7	12	19	52
Spanyolország	32	27	21	18	15	6	8	15	44
Svédország	33	25	20	17	18	4	8	14	41
Svájc	28	23	18	16	14	5	6	13	38
Egyesült Királyság	28	23	20	18	19	6	12	18	47
Szovjetunió(ex)					16	8	12		31
Jugoszlávia(ex)	32		22	22		7	13	23	58
Nők									
Ausztria		137	131	196	127	36	70	134	454
Belgium		91	98	109		34	62	120	340
Bulgária		92	81	73	69	33	57	98	265
Csehszlovákia(ex)		128	120	143	128	48	88	165	493
Dánia	84	82	86	93	100	28	51	92	298
Finnország	165	147	119	122	109	30	58	114	382
Franciaország	138	123	112	110	105	31	53	100	313
Német Dem. Közt.(ex) R	122	118	126	156	139	37	64	181	529
Német Szöv. Közt.	117	113		126	129	34	72	159	444
Görögország	167	188	141	92		37	60	102	239
Magyarország	154	133	120	137	141	53	91	174	605
Írország	124	124	117	117	115	36	75	133	381
Olaszország	115	107	105	107		40	67	121	353
Hollandia		70	73	87	89	26	47	89	291
Norvégia	90	79	77	82	91	27	47	98	273
Lengyelország		157		137	125	49	90	165	469
Portugália	174	105	87	83		31	53	95	270
Románia		159	121	111	101	41	71	135	369
Spanyolország	144	132	110	98	89	28	49	95	305
Svédország	85	79	76	80	86	20	37	68	251
Svájc	111	98	90	93	86	26	46	84	248
Egyesült Királyság	100	100	100	93	95	28	50	92	282
Szovjetunió(ex)					162	59	107		441
Jugoszlávia(ex)	150		109	124		54	92	145	338

7. Egyedülélő időskorú népesség nem és kor szerint az európai régiókban,
1990 (az azonos korúak százalékában)

*Elderly population living alone by sex and age in European regions,
1990 (in percentage of all)*

Európai régió	60+	60–64	65–69	70–74	75+
Férfiak					
Kelet	12	8	10	12	17
Észak	18	13	15	18	26
Dél	9	5	8	10	15
Nyugat	14	10	11	14	22
Összesen	13	9	11	13	20
Nők					
Kelet	30	20	27	34	37
Észak	39	22	31	42	54
Dél	20	16	23	28	30
Nyugat	42	23	35	45	56
Összesen	33	20	29	38	45

8. Egyedülélő időskorú népesség nem és kor szerint az európai országokban
(az azonos korúak százalékában)

*Elderly population living alone by sex and age in European countries
(in percentage of all)*

Ország/év	60+	60-64	65-69	70-74	75+
Férfiak					
Ausztria 1981	13	8	10	13	20
Belgium 1981	15	9		17	
Bulgária 1985	11	6	7		16
Csehszlovákia 1980	15	10	12		20
Dánia 1986	18	13	15	19	24
Finnország 1986	15	12	13	16	22
Franciaország 1990	14	11	12	13	21
Német Dem. Közt.(ex) 1981	14	5	8	13	25
Német Szöv. Közt. 1990	15	11	11	13	23
Magyarország 1990	13	10	12	13	19
Írország 1981	13	12	13	15	15
Olaszország 1981	11	6	9	12	18
Hollandia 1989	14	10	10	14	23
Norvégia 1980	17	14	13	17	22
Lengyelország 1989	10	8	9	10	16
Spanyolország 1981	6	4	5	6	8
Svédország 1980	19	15	17	20	24
Svájc 1980	10				
Egyesült Királyság 1991	18	13		16	28
Nők					
Ausztria 1981	41	27	37	44	49
Belgium 1981	35	20		39	
Bulgária 1985	21	14	20		27
Csehszlovákia 1980	40	26	36		48
Dánia 1986	40	27	36	49	46
Finnország 1986	39	28	35	46	45
Franciaország 1990	38	20	29	39	54
Német Dem. Közt.(ex) 1981	52	32	46	56	65
Német Szöv. Közt. 1990	46	25	41	52	61
Magyarország 1990	33	24	31	38	40
Írország 1981	19	13	19	24	23
Olaszország 1981	19	18	26	33	37
Hollandia 1989	36	21	31	38	53
Norvégia 1980	36	25	32	42	44
Lengyelország 1989	28	19	26	32	35
Spanyolország 1981	17	11	17	21	20
Svédország 1980	39	23	33	43	52
Svájc 1980	31				
Egyesült Királyság 1991	40	21		35	59

9. Intézetben élő időskorú népesség nem és kor szerint
 az európai országokban (az azonos korúak százalékában)
*Elderly population in collective and other types of living quarters
 by age and sex in European countries (in percentages)*

Ország, év	60+	60–64	65–69	70–74	75+
------------	-----	-------	-------	-------	-----

Férfiak

Ausztria 1990	1,9	0,8	1,1	2,7	3,3
Belgium 1981	2,5	1,0	1,3	2,1	5,6
Dánia 1981	3,9	1,3	1,6	2,7	10,4
Franciaország 1990	1,9	0,7	0,9	1,5	4,0
Német Dem. Közt. 1981	2,2	0,6	0,8	1,5	4,9
Görögország 1981	2,1	2,0	2,0	2,2	2,5
Magyarország 1990	1,3	0,8	0,9	0,9	2,1
Olaszország 1981	1,5	0,9	1,1	1,3	2,7
Hollandia 1990	2,3	1,4	1,4	2,3	4,4
Norvégia 1980	2,9	0,6	1,0	1,9	8,1
Lengyelország 1988	0,7	0,5	0,8	1,0	1,0
Spanyolország 1981	1,4	0,7	1,0	1,5	2,8
Svédország 1985	1,9	0,3	0,4	0,8	5,0
Svájc	4,4	1,7	2,4	3,5	9,2
Egyesült Királyság 1991	3,9	1,9	2,6	2,6	8,1

Nők

Ausztria 1990	4,0	0,9	1,5	4,1	7,3
Belgium 1981	5,5	1,8	2,5	3,7	10,8
Dánia 1981	6,6	0,9	1,5	2,9	15,3
Franciaország 1990	4,2	0,7	1,1	2,5	8,4
Német Dem. Közt. 1981	4,0	0,8	1,4	2,5	8,6
Görögország 1981	2,2	1,8	1,9	2,0	2,7
Magyarország 1990	1,5	0,6	0,6	1,2	3,6
Olaszország 1981	3,0	1,6	2,0	2,5	5,3
Hollandia 1990	3,3	0,7	1,0	2,6	11,4
Norvégia 1980	5,1	0,5	0,8	2,3	12,8
Lengyelország 1988	1,1	0,5	0,7	1,8	1,8
Spanyolország 1981	2,4	1,2	1,4	2,1	4,2
Svédország 1985	3,3	0,1	0,2	0,8	8,0
Svájc 1980	10,7	2,3	2,9	4,6	16,0
Egyesült Királyság 1991	6,6	1,5	2,6	2,6	13,8

10. Háztartásban élő időskorú népesség a háztartásfőhöz való viszony,
nem és kor szerint néhány országban (százalékban)
*Elderly population in households by relationship to householder,
by sex and age in selected countries (in percentages)*

Kor/Ország	Férj, apa	Rokon	Egyedül élő	Feleség	Anya	Rokon	Egyedül élő
	a megfelelő korú férfiak			a megfelelő korú nők			
	százalékában			százalékában			
<i>60–64</i>							
Franciaország	85	4	11	69	6	5	20
Magyarország	86	4	10	57	7	12	24
Hollandia	88	2	10	73	5	1	21
Lengyelország	86	6	8	49	18	14	19
<i>65–69</i>							
Franciaország	84	4	12	60	5	6	29
Magyarország	84	5	12	46	8	15	31
Hollandia	88	2	10	62	5	2	21
Lengyelország	79	12	9	38	16	20	26
<i>70–74</i>							
Franciaország	83	4	13	49	5	7	39
Magyarország	79	7	13	33	8	21	38
Hollandia	84	2	14	55	5	2	38
Lengyelország	73	17	10	26	15	27	32
<i>75–79</i>							
Franciaország	78	5	17	35	6	9	50
Magyarország	74	8	17	21	9	29	41
Hollandia	80	3	17	43	4	6	47
Lengyelország	65	22	13	17	13	34	36
<i>80+</i>							
Franciaország	66	9	25	17	10	16	57
Magyarország	58	20	22	8	12	41	39
Hollandia	64	5	31	28	4	9	59
Lengyelország	50	31	19	7	10	49	34
<i>60+ total</i>							
Franciaország	81	5	14	47	7	8	38
Magyarország	80	7	13	38	8	21	33
Hollandia	84	2	14	55	5	4	36
Lengyelország	76	14	10	31	15	26	28

Franciaország: 1990, Magyarország: 1990, Hollandia: 1989, Lengyelország: 1988

11. Időskorú népesség háztartási állása nem és kor szerint Magyarországon, 1970-1994 (a megfelelő korúak százalékában)
Elderly population by relationship to householder by sex and age in Hungary, 1970-1994 (in percentage of the given age)

Háztartási állás	Év	60+	60-64	65-69	70-74	75+
Férfiak						
Férj	1970	71	89	84	78	61
	1980	77	85	82	76	60
	1990	79	83	80	77	62
	1994	77	85	82	76	60
Apa	1970	3	2	2	3	5
	1980	1	1	1	1	2
	1990	1	1	2	1	3
	1994	3	2	2	3	4
Rokon	1970	17	3	6	10	22
	1980	10	6	8	11	24
	1990	7	5	5	6	15
	1994	3	2	3	3	9
Egyedül élő	1970	9	6	8	9	12
	1980	12	8	9	12	14
	1990	13	12	13	16	20
	1994	17	11	13	18	27
Nők						
Feleség	1970	36	57	47	33	16
	1980	37	57	47	34	15
	1990	38	57	45	32	15
	1994	37	59	46	33	13
Anya	1970	8	8	6	7	7
	1980	7	6	5	4	5
	1990	8	7	7	8	9
	1994	8	6	8	7	9
Rokon	1970	33	13	24	34	50
	1980	27	17	23	31	50
	1990	21	12	17	22	37
	1994	15	7	11	16	26
Egyedül élő	1970	23	22	23	26	25
	1980	29	20	25	31	30
	1990	33	24	31	38	39
	1994	40	28	35	54	52

Tárgyszavak:

Öregek
 Családszerkezet

CHANGING SITUATION OF THE ELDERLY WITHIN THE FAMILY:
 AN INTERNATIONAL COMPARISON

A TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIA VÁLASZAI ÉS NYITOTT KÉRDÉSEI AZ ÁRPÁD-KOR NÉPESSÉGSZÁMÁRA VONATKOZÓAN¹

KOVACSICS JÓZSEF

1. Bevezető megjegyzések

100 évvel ezelőtt a magyar Kormány a Központi Statisztikai Hivatal elnökét *Jekelfalussy Józsefet* kérte fel a millenniumi megemlékezéseket tartalmazó kötet szerkesztésére. Az "Ezredéves magyar állam és népe" címen megjelent könyv bevezetőjében többek között a következőket írta:

- "Ezer év dicsőségének fényében lép a magyar nemzet a művelt világ elé. Mit tett a leviharzott századok folyamán, minő hivatást végzett az európai népek családjában, milyen szellemi és anyagi polgárosodás birtokában kezdi meg az új, a második évezredet. A haza szülőiteinek összegezni akarja az ezeréves fejlődésnek eredményeit, a külföldinek, akit érdeklődése körünkbe hoz, meg akarja könnyíteni, hogy nemzetünk ezeréves tevékenységét, a mai nagy politikai és polgárosító szerepét megismerje, s ezen ismeret minél szorosabbra fűzze a rokonszenv és jóindulat kapcsait Magyarországra és a külföld között."

A kötet létrehozásában a kor olyan kiválóságai működtek közre, mint *Acsády Ignác* akadémikus, aki Magyarország történelmét, *Beöthy Zsolt*, aki a szellemi élet fejlődését, *Simonyi Zsigmond*, aki a magyar nyelv fejlődését mutatta be. Míg mások, így *Varga Gyula*, *Vizneker*, *Vizaknai Antal*, *Berzeviczy Albert* a szellemi és a gazdasági élet más-más aspektusait vizsgálták. Sajnos az *Árpád*-kori népesség számára és összetételére vonatkozóan számszerű információkat nem közöltek. Éppen emiatt, amint azt a továbbiak során kifejtteni szándékozom mind a demográfia, mind a történettudomány, mind a nyelvtudomány olyan máig tartó feladványt kapott a millenniumi ünnepség során, amelyre még napjainkban is keressük a választ.

Ezért feladatul azt tűztük ki, hogy az újabb kutatások tükrében megvilágítsuk a Magyarországon élt népek főbb demográfiai mutatóit. Úgy véljük, hogy a demográfiai gondolat ébren tartásával fontos célt szolgál a tudomány akkor, amikor a nemzet halál viziója újra és újra felmerül napjainkban.

Múltunk emlékeinek tárgyilagos értékelése a tudománytörténeti érték mellett hozzájárulhat ahhoz is, hogy erőt és biztatást merítsünk az előttünk álló nehézségek leküzdéséhez.

¹ Az MTA Demográfiai Bizottsága és Történeti Demográfiai Albizottsága által "A honfoglalás és az Árpád-kor népessége" címmel, 1995. II. 16-án rendezett konferencián tartott előadás. A konferenciáról e számban ismertetést közlünk. (a Szerk.)

2. Az Árpád-korra vonatkozó demográfiai forrásokról

Az Árpád-kor népére demográfus, statisztikus elődeink nem sok számszerű emléket hagytak. *Fényes Elek*, az első felelős kormány Statisztikai Hivatalának vezetője, 1842-ben megjelent, akadémiai díjjal jutalmazott, Magyarország statisztikája című művében azt írja, idézem: "... legfőbb adatainkat státus-titok gyanánt őrzik és a titkolódzás annyira vérünkke vált, hogy ... csaknem áttörhetetlen akadályokkal kell megküzdenie annak, aki hazája képét csak tűrhetően is akarja festeni."

Nem sok népességstatisztikai ismeretanyagot találunk *Schwartner Mártonnak*, a pesti Egyetem Bölcsészettudományi Karán a diplomatika tanárának, a Kar volt dékánjának, a Statistik des Königreichs Ungern című 1789-ben megjelent munkájában sem. Könyve II. fejezetében azt írja, hogy a 18. századot megelőzően, főleg azonban a középkorban, semmit sem törődtek a népesség számának a megállapításával. A statisztikai tömeget olyan jelzőkkel fejezték ki: "olyan sok, mint az ember fején a hajszál, mint homok a tengerparton, vagy mint a sáskafelhő". Ő maga a magyar őstörténet legjobb forrásainak az oklevelet tartotta, de ezekhez ő sem fért hozzá.

Bél Mátyás értékes információkat nyújt az ország nemzetiségi megoszlásáról, de az Árpád-korra vonatkozó számszerű adatokat nem közöl.

A középkori Magyarország népességére vonatkozó adatok hiánya több körülményre vezethető vissza. Ezek a kulturális elmaradottság mellett abban kereshetők, hogy a katonai és törzsi vezetőket elsősorban a hadrafogható, a katonai szolgálatra alkalmas népesség érdekelte. Jellemzőként azt emelem ki, hogy Magyarországon egészen a 18. század végéig az állami összeírásokban a női népességet minden részletezés nélkül egyetlen adatban mutatták ki. A birtokosok pedig alapvetően a saját tulajdonukban lévő gazdaságra és népességre vonatkozóan gyűjtöttek információkat².

² Ezúttal az Árpád-kort érintően csupán azt az 1138-ból származó oklevelet emlitem, mely az 1017-ben alapított dömösi apátság szolganépeit sorolja fel. 100 faluban 1300 ember tartozott a káptalanhoz. A falvak közül az egyik legnagyobbikban, Mécsőd faluban 17 háznépet írtak össze, köztük egy halászt, egy molnárt és 10 rabot, akik között egy lovasz és egy pásztor volt. A rabok paraszti munkát végeztek, ekével szántottak.

A másik összeírás, amit kiemelek, az *Albeus*-féle összeírás 1237–1240 között történt. *IV. Béla* király a nyitrai főesperessel, *Albeussal* íratta össze a pannonhalmi apátság 94 birtokát. Az összeírás tartalmazza a foglalkoztatottak megoszlását és a háztartások számát is.

A harmadik az 1211-ből származó és a tihanyi apátság uradalmainak az összeírása a falvak, a házak és a népesség megnevezésével.

A birtokos földrajzi fekvésének és a gazdálkodást, szolgáltatást végző népesség számának a meghatározása mellett az egyházi összeírások másik válfaja évszázadról évszázadra egyre nagyobb mértékben az anyakönyvezettek számának a megállapítását tűzte ki célul, már a tridenti zsinat előtt.

A statisztikai összeírások legősibb fajtái a földesúri összeírások. A földesúr ismerni akarta vagyonát, a birtokán lévő népességet. A *Karolingok* földkönyveit, *Nagy Frigyes* kataszterét, *Hódító Vilmos* Domesday Book c. könyvét (mely leírja a birtokosok és a birtokok adatait, a terület nagyságát, művelési ág szerinti megoszlását, a birtokot művelő jobbágyság, cselédség számát), ilyen törekvés hozta létre. Ilyenek Dánia földkönyvei, melyek 1231-ből származnak, *II. Frigyes* császár leírása a szicíliai koronajavakról, vagy akárcsak az első magyar királyok adománylevelei, melyek egy-egy meghatározott terület elajándékozásával kapcsolatban írják le a birtok adatait. Ezek az úrbéri összeírások őseinek tekinthetők.

Ugyancsak az urbáriumok számanyagához hasonló adatokat tartalmaznak az ún. kiváltságlevelek, melyekben a földesúr a hatalma alatt álló népesség jogait és kötelezettségeit szabályozza. Magyarországon különösen jelentősek a szerzetesrendek *Árpád*-kori összeírásai.

A honfoglaló magyarságra értékes információkat találunk a Gestákban. Az első Gestát *III. István* koráig folytatták, majd a XIII. században átdolgozták. Ezt a *Gesta Hungarorum* nevű krónikát használta fel *Kézai Simon*, *IV. László* udvari káplánja, majd *III. Béla* király jegyzője (*Anonymus*). *Kézai* szerint a magyarok története a hunokkal kezdődik, mert *Attila* volt az első honfoglaló. A Szkitiából induló 108 honfoglaló nemzetségről tesz említést³.

A nemzetségeknél a Kárpát-medencében való megtelepedése törzsi alapon történt. Történeti demográfiai szempontból a nemzetségek ismérvei között különös jelentőségű az, hogy a nemzetség tagjai nemzetségi monostort építettek, azt közösen birotokolták és ide temetkeztek. Nagy jelentősége van tehát történeti demográfiai szempontból a nemzetségi temetők embertani feltárásának. *László Gyula* kutatásai mutatnak rá arra, hogy a honfoglalás kori népek temetési szokásait — ezek között a nagycsaládok temetkezései az ásatások tanúságai szerint mennyire mutatnak azonos és eltérő vonásokat

A középkor emlékei arra mutatnak, hogy az *Árpád*-kor kulturális téren hamar utolérte Európa fejlett országait. Erre utal *Rogel Mols* professzortól származó alábbi információ is. *Rogel Mols* belga jezsuita professzor, a történeti demográfia nemzetközi hírű művelője a: "Emploi et valeur des statistiques en histoire religieuse" című munkájában fejti ki az egyházi

³ A Gestákra vonatkozó irodalomból tárgyunkat illetően az alábbi munkákat emeljük ki: *E. Szentpéteri*: *Scriptores rerum Hungaricarum*, Bp. 1937. — *Domanovszky Sándor*: *Kézai Simon* mester krónikája, Bp. 1906. — *Hóman Bálint*: *A Szent László-kori Gesta Hungarorum és a XII—XIII. századi leszármazói*, Bp. 1925. — *Győrffy György*: *A krónikák és a magyar őstörténet*, Bp. 1948. — *Gerics József*: *Adalékok a Kézai krónika problémáinak a megoldásához*, Bp. 1957. — végül *Kézai Simon* *Gesta Hungarorum*ának középkori genezisének a korabeli történelemszemléletet és a nacionalizmus kérdéseit egyaránt jellemző *Szűcs Jenő*: *Nemzet és történelem*, Bp. 1984. c. munkát.

népességi összeírások fejlődésének az útját⁴. *Giovanni Villanin*ak a *Nova Cronica* című. Firenzében kiadott munkáját idézve arról is tudósít, hogy a 11—12. században a kereszteleseket végző papok az említett városban, ha fiút keresztelek meg, egy fekete babot, ha leányt, akkor egy fehér babot voltak kötelesek egy perselybe helyezni, hogy ily módon információt kapjanak a nemek számára vonatkozóan.

3. A honfoglalók és az Árpád-kor népességszáma

Visszatérve az ország Árpád-kori népességét elemző kutatásokhoz, mindenekelőtt azt szeretném hangsúlyozni, hogy az ezredforduló táján, a millenniumi évekre való felkészülés szellemében, nagy részben annak hatása alatt bontakozott ki és hozott alapvető eredményeket a magyarság, illetve a Magyarországon élt népek számára, ezek között a honfoglalás időszakára vonatkozó kutatás.

Előrebocsátom, hogy rövid előadásomban e sokrétű, több tudományt érintő kérdéskörnek alapvetően csak a számszerűségeire térhetek ki.

Mielőtt a honfoglalók népességszámával, az itt talált népekkel, majd az Árpád-kor bevándorlóival foglalkoznánk, röviden szükséges tisztázni az új haza területi határait, illetve a honfoglalók letelepülésének valószínűsíthető adatait⁵. Történéseink szerint először az Alföldet, a Tisza és a Maros vidékét szállták meg a honfoglalók, majd meghódították a frank fennhatóság alatt álló Pannoniát⁶. Géza fejedelem még Esztergomban székel, de a királyi hatalom központja hamarosan a Dunántúlra, Székesfehérvárra és Veszprémbe tevődött át. A honfoglalók által benépesített terület lényegesen kisebb volt, mint az ország természetes határa, utóbbira védelmi célból (gyepü-elve) határőröket telepítettek.

⁴ R. Mols, S.J.: *Emploi et valeur statistique en histoire religieuse*. Nouvelle Revue Theologique No. 4, 1964.

⁵ A legsűrűbben lakott terület a Dunántúl, a régi Pannónia volt, különösen Győr vidéke és Pécs környéke. Közepesen lakott a Duna és Tisza között levő homokpuszta, a Kárpátok erdős vidéke jórészt lakatlan volt. A népsűrűség átlagos értéke 3 fő körül lehetett.

⁶ *Anonymus* (*Gesta Hungarorum*, 122. old., Magyar Helikon, Bp. 1977. c. munkája) szerint a honfoglaláskor a magyarok egészen a Lapincs folyóig birtokba vették az új hazát. — *Valter Ilona* régész (Szentgotthárd története a mohácsi vészig, In: Szentgotthárd, Szombathely, 1981) szerint újabbkori sírfeltárások (Szakony, Oroszvár, Sorokpalány, Felsőpulya — ma Obenpullendorf) e feltevéseket igazolják.

A XII. század végén Magyarország területe (a tenger melléki Horvátország, Dalmácia és Ráma társországek nélkül), 330 000 négyzetkilométer volt, amelyből kb: 220 000 tekinthető lakottnak. Átlagosan 8—10 között számolhatjuk a népsűrűséget.

Az alábbi táblázatban összefoglaltam a honfoglaló harcosok számára vonatkozó becsléseket.

1. tábla

Ibn Ruszta ⁷	20 000	harcos
Kézai—Thuróczy ⁸	216 000	harcos
Vámbéry Ármin ⁹	10—15 000	harcos
Baráth Tibor ¹⁰	200 000	harcos
Barsy Gyula ¹¹	80—100 000	harcos

⁷ Az arab forrás magyar vonatkozásait *Kuun Géza*: *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima*. Kolozsvár 1892—1894. c. munkájában, továbbá: *Czeglédy Károly*: *A magyarság Dél-Oroszországban*, Bp. 1943. c. munkájában találhatjuk.

⁸ *Kézai—Thuróczy Krónika*, L.: *Vámbéry Ármin*: *A magyarság keletkezése és gyarapodása*, Bp. 1895. 153. old. Ez az adat szerepel *Kerékgyártó Árpád*: *A műveltség fejlődése Magyarországon*, Bp. 1880. c. munkája 119. oldalán.

⁹ *Vámbéry i. m.* 156. old.

¹⁰ *Baráth Tibor*: *A magyar népek őstörténete*, Bp. 1993. VI. 168. old.

¹¹ *Barsy Gyula*: *Magyarország népessége a honfoglalás óta*, Statisztikai Szemle, Bp. 1938. IV. k.

Ibn Ruszta 930 körül élt arab geográfus alábbi írása az első számszerű adat a honfoglaló harcosokra vonatkozóan. *Ibn Ruszta* a honfoglaló magyarokról: "A besenyők országa és az szkl-bolgárok országa között a magyarok határai közül az első van. A magyar pedig a töröknek egy fajtája. Vezérük 20 000 lakossal vonul ki. Vezérüket kndh-nek (valószínű olvasata kündü, vagy kende) hívják. Ez királyuk megkülönböztető címe, mert annak az embernek, aki királyként uralkodik rajtuk, dzslh a neve (olvasata gyula). Minden magyar a dzslh nevű vezérük parancsát követi a háború dolgában, védelemben és egyéb ügyekben."

Barsy Gyula 80—100 ezer harcosban jelöli meg a honfoglaló lovas sereg létszámát. *Vámbéry* — a *Kézai* és a *Thuróczy Krónikára* hivatkozva — 216 ezer harcost említ minden nemzetségnek 30 857 fegyverest számítva. A fegyveresekhez (családtagjaikkal, szolgálóikkal), egyenként három kísérőt számít. Így 870 ezer főben határozzák meg a honfoglalók számát. *Vámbéry* is figyelmeztet bennünket, hogy a keleti forrásból származó adat túlzó, az adatokat kétkedéssel kell fogadnunk. Összehasonlításként megemlítem, hogy a hun hadsereg létszámát *Bona—Cseh—Nagy—Tomko—Tóth szerzők* 20—30 ezer főre becsülik (a Hunok-gepidák-longobárdok c. Szegeden, 1993-ban

megjelent munkájában, 19. old.). Ugyanazon évben *Barát Tibor*: "A magyar népek őstörténete" c. Budapesten 1993-ban megjelent könyvében (169–170. old.), a honfoglalók számát 200 ezer lovasra becsüli, az *Árpáddal* érkező népességet egy millióra, az itt élőkét pedig egy milliónál is többre becsüli (lásd 2. sz. tábla).

2. A honfoglalók és a velük érkező összes népesség
(harcosok, családtagjaik, szolgák, rabszolgák stb.)
Conquerors and the total population arriving with them
(warriors, family members, servants, slaves etc.)

A kutató neve	A becsült népesség (fő)
Pauler Gyula ¹²	100 000
Vámbéry Ármin ¹³	300—400 000
Szabó Károly ¹⁴	1 300 000
Kézai és Thuróczy ¹⁵	870 000
Baráth Tibor ¹⁶	1 000 000
Deér József ¹⁷	200—300 000
Barsy Gyula ¹⁸	500 000
Hóman Bálint ¹⁹	500 000
Schwartner Márton ²⁰	1 000 000

¹² *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az *Árpád*-házi királyok alatt, 1893. I. k. 40. old. A százezer főbe a nőket és a gyermekeket is beleértve.

¹³ *Vámbéry Ármin*: A magyarság keletkezése és gyarapodása, Bp. 1895., 213. old. A 156. oldalon 30—40 000 főt ír. Feltehető, hogy sajtóhiba!

¹⁴ *Szabó Károly*: A magyar vezérek kora *Árpádtól Szent Istvánig*, Pest 1896., 50. old.

¹⁵ *Vámbéry Ármin* i.m. 2. fejezet, 153. old.

¹⁶ *Baráth Tibor*: A magyar népek őstörténete, Bp. 1993., 170. old.

¹⁷ *Deér József*: A honfoglaló magyarság, Bp. 1943. 125. old. Szolgák és családjaik nélküli adat.

¹⁸ *Barsy Gyula*: Magyarország népessége a honfoglalás óta, Statisztikai Szemle, 1938. IV. 348. old.

¹⁹ *Hóman Bálint*: Magyar történet, Bp. 1941 és

Szekfü Gyula: Állam és nemzet, Bp. 1942. 97. old.

²⁰ *Vámbéry* i.m. 156. és 213. old.

A honfoglalás kori népességszám tekintetében igen magas népességszámot becsült *Szabó Károly*. A vezérek kora című munkájában (*Szabó Károly* i.m. 50. old.), egymillió háromezrezer főt említ, de e számba beleérti a kun, a székely és a bolgár szövetségeket is. *Schwartner Márton* egymillió főben jelöli meg a honfoglalók számát. *Hóman Bálint* és *Barsy Gyula*

félmillióval számol, *Deér József* és *Ligeti Lajos* 200—300 ezer főre teszi a honfoglalókat. A legalacsonyabb adatot, százezer személyt *Pauler Gyula* és *Ajtay József* közöl a honfoglalókra vonatkozóan. Végül meg kell említenem *Vámbéry Ármin* adatát, aki "A magyarság keletkezése és gyarapodása" címen a honfoglalás millenniuma előtt egy évvel megjelent munkájában a honfoglaló magyarság számát 300—400 főre tette.

Nem valószínű, hogy a kedvezőtlen egészségügyi és kulturális viszonyok között az *Árpád*-kori Magyarországnak több lett volna a népessége, mint *Hóditó Vilmos* idején Angliának. A *Domesday Book*-ban Anglia és Wales népességét 1080-ban 300 ezerre tették.

Engedjék meg, hogy a sokféle adatot még egy gondolattal tovább bonyolíthassam. *Barsy Gyula* megállapításait szeretném kiragadni. Ő feltételezi, hogy "Szent István kora a népesség szaporodása szempontjából valószínűleg kedvező volt és a 10. században megindult fejlődés vonala nem törhetett meg.

Az *Árpád*-házi királyok korának természetes szaporodását illetően szem előtt kell tartani, hogy Európában a 10—13. század volt a középkornak járványoktól aránylag legkevésbé sújtott szakasza. Figyelembe kell továbbá venni, hogy e korokban a háborúkat viszonylag kis hadseregekkel vívták és ami igen fontos, Magyarország területe a tatárjárásig ellenséges betörésekről nagyjából mentes maradt." Mindezen tényezőkre való tekintettel *Barsy* úgy becsülte, hogy a honfoglalástól a tatárjárásig a magyarság megkétszerezte lélekszámát.

Ezt a magasra becsült szaporodási arányt túlzottnak tartom azért, mert ebben a korban alacsony volt a születések száma, ugyanakkor a halandóság igen nagy volt. Végül voltak háborús veszteségek is, bár nem olyan nagy mértékűek, mint a kalandozások idején. 907-ben a bajorok harcoltak Pozsonynál a magyarok ellen, 910-ben a *Gyermek Lajos* vezetésével a német törzsek fognak fegyvert a magyarok ellen. 1096-ban és 1147-ben a keresztetek pusztítottak.

Nemeskürty István 30 ezer főre teszi a *Bouillon Gottfried* lotharingiai herceg vezetésével 1096-ban *Kálmán* király által élemezett kereszties hadsereget²¹.

1213-ban a halicsi hadjárat szedte áldozatait, az 1241-es tatárjárás pedig a korszak legnagyobb pusztítása demográfiai szempontból is, egyes megyékben a lakosság 40%-a odaveszett.

A népesség számának a becslésénél megtéveszthet bennünket, ha a természetes szaporodást a mai letelepedett népek szokásai alapján becsüljük. A vándor népeknél teher volt a gyermek, az élelem és zsákmány megszer-

²¹ *Nemeskürty István*: Mi magyarok. Bp. 1993. 59. old.

zése közben. A kitett, elhagyott gyermekek mellett a gyermekölés is napirnden volt. Még az ókori kultúrnépeknél, a görögöknél és a rómaiaknál is gyakori volt a gyermekölés. *Romulus* törvénye csak az elsőszülött fiúk és lányok javára tett kivételt a jus nexis alól. A kereszténység tanainak az elterjedése után még több évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy a család intézménye, az állandó letelepülés fejlődésével és a gazdálkodási keretek kialakulásával párhuzamosan megerősödjön.

A cisztercita monostorok történetéből tudjuk, hogy gazdasági telepeikre, possessióikba — a későbbi falvakba — a betelepítés egy vagy két férfitörtént. Ezek inkább majorok voltak, kunyhókkal (mansikulákkal). Faluvá fejlődésük fokozatosan ment végbe a mezőgazdaság és az állattenyésztés fejlődésével párhuzamosan²².

A háztartás, háznép, család fogalmának egyértelmű tisztázása egyik fundamentális kérdése a középkorra vonatkozó történeti demográfiai becsléseknek. Elég ha az általánosan elterjedt 5 főnyi (*Szabó István, Acsády Ignác* stb.), illetve a XI—XII. században még a 7 fős háztartást (háznépet) is megkockáztató becslésekre célozok. A történeti demográfia adatai csak akkor alkalmasak a vizsgált kor népességszámának és jellegzetes demográfiai ismérveinek a becslésére, ha a történetiség elemeire vonatkozó emlékek alapján a számszerűsítésre kerülő fogalmak világosak, és ha a természetes és tényleges népességnövekedés tényezőit is figyelembe veszik, azaz ha a demográfiai ismereteket is beépítik vizsgálataikba. Példaként a születési és a halálozási arányszám, valamint a vándorlás értékeinek a fontosságára vagy a születéskor várható élettartam irreális becslésére hivatkozom.

Azt az álláspontot vallom, hogy az itt talált népek és a bevándoroltak becsült számának az ismerete nélkül nem lehet a népesség tényleges gyarapodását becsülni a 10—12. századokra vonatkozóan. Hadd utaljak arra, hogy amennyiben a népesség számát az *Árpád*-kori népességből kiindulva csupán matematikai számítás útján próbálnánk megállapítani, feltételezve, hogy évenként 1%-kal gyarapodott a legtöbb szerző által félmillióra becsült honfoglalás kori magyarság, 1526-ra, a mohácsi vész időpontjára 11,4 millióra kellett volna növekedni az ország népességének, 0,5%-os évenkénti gyarapodás mellett pedig 5,7 milló főt tett volna ki a népesség. Nyilvánvaló, hogy bár számításunk matematikailag hibátlan, eredményei mégsem használhatók, mert a történeti tények, a háborúk, a vándorlások, a telepítések, a járványok pusztításainak figyelembevétele nélkül nyert megállapítást.

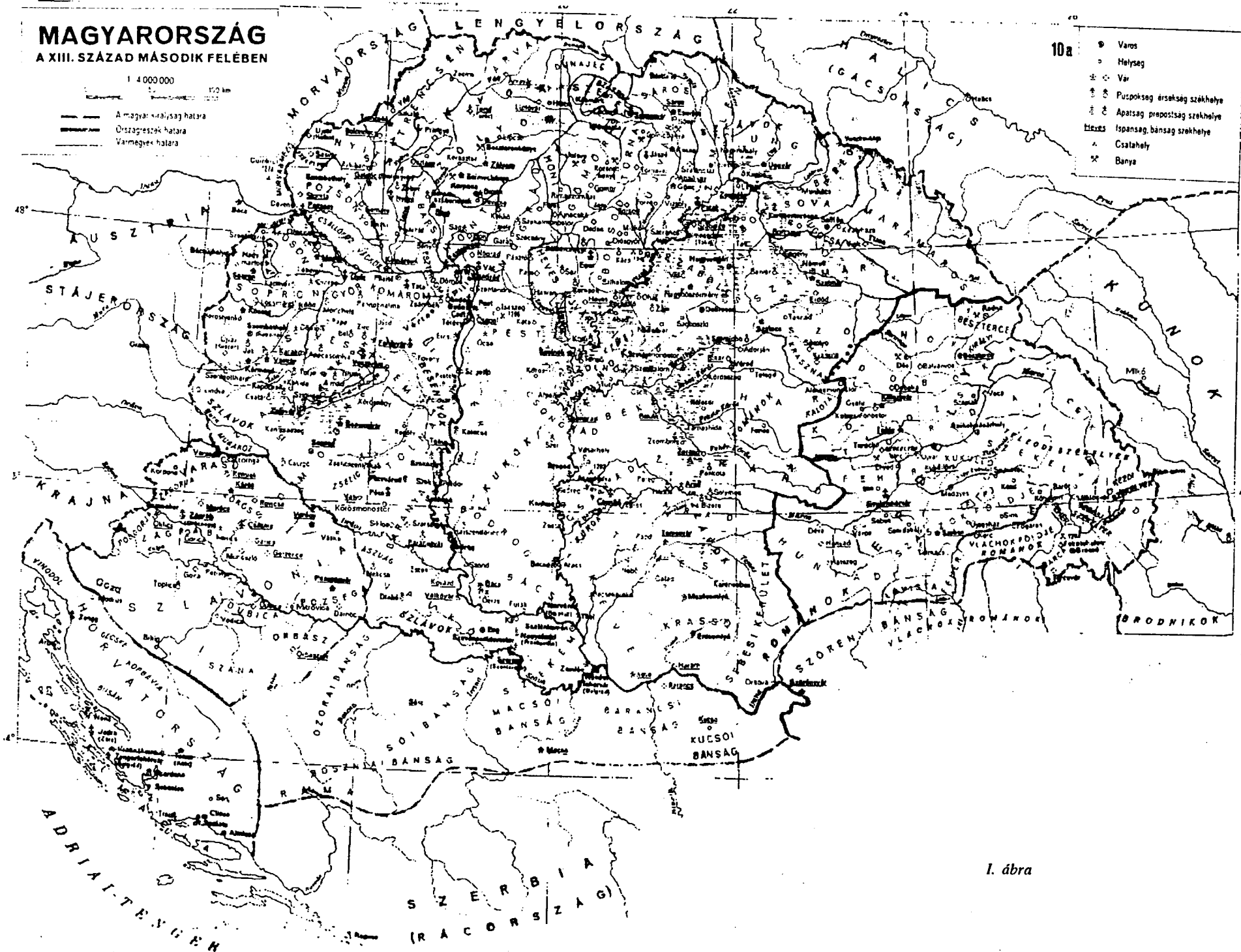
²² Jól dokumentálja e folyamatot a ciszterciek által telepített Szentgotthárd-környéki falvak kialakulása. Lásd *Halász Elek*: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban, Bp. 1932. c. munkáját.

Éppen a fentiekben kifejtettek miatt magunk a népességnövekedés legfőbb tényezőjének a X. és a XI. században a bevándorlást tartjuk. Nézzük meg, mit mond erről *Hetényi János* a magyar Tudós Társaság által az Akadémia titkárának, *Toldy (Schedel) Ferencnek* az ajánlásával kiadott műben. Idézem: "Első királyunk megvetette bölcsen a polgári rend alapjait, szállást adott majorjaiban és mintegy hetven várában a kézműveseknek, a föld- és szőlőműveseknek. Ezek között a műveltebb azon német és tót ajkú népeknek, kiknek számát jóval növelték azon akár német, akár görög honból idehurcolt rabok, kiket a győzelmes magyarok hoztak ide magukkal, és kiknek a száma oly sokra ment az itt született keresztényekkel együtt, hogy *Pilgrim* passauai püspök *VII. Benedekhez* írt oklevelében a magyar népet már akkor nagyobbbrészt ezekből állani mondaná."²³

Az is igaz, hogy a templomok építését jórészt görög mesterek végezték, és az, hogy a várakban és egyházakban jórészt hospes kovácsok, bognárok, ácsok, ruhakészítők, molnárok, szövők, fonók, sóhordók, harangozók szolgáltak, a várnépekkel és szerzetesrendekkel együtt, s ezek száma jelentős volt. Úgy becsülhetjük, hogy a monostorok száma az *Árpádok* alatt több mint 400 volt, Mohács előtt 409 férfi és női apácamonostor működött.

Visszatérve *Hetényi* idézetére, megállapíthatjuk, hogy az ellentétes *Szekfü Gyula* azon állításával, mely szerint *I. István* korában alig volt nem magyar lakosság (Állam és Nemzet, Budapest, 1942. 36. oldal). Hozzátehetjük, hogy a passauai püspök valószínűleg a király és az esztergomi érsek környezetében tapasztalhatta a látottakat. *Vámbéry* szerint a nem magyar lakosság volt többségben. *Oláh Miklós* Hungária című 1530-ban megjelent munkájában az ország nemzetiségeiként a németeket, a cseheket, a szlávokat, a horvátokat, a kunokat, a ruténeket, a szászokat, a székelyeket, a rácokat, a románokat, a jászokat és a franciákat nevezi meg.

²³ *Hetényi János*: Történettudományi pályamunkák. Első kötet. Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosulására. 73. old., Magyar Tudós Társaság, Buda 1841.

I. ábra

4. A honfoglalás kori Magyarországon élt népek és a bevándorlók

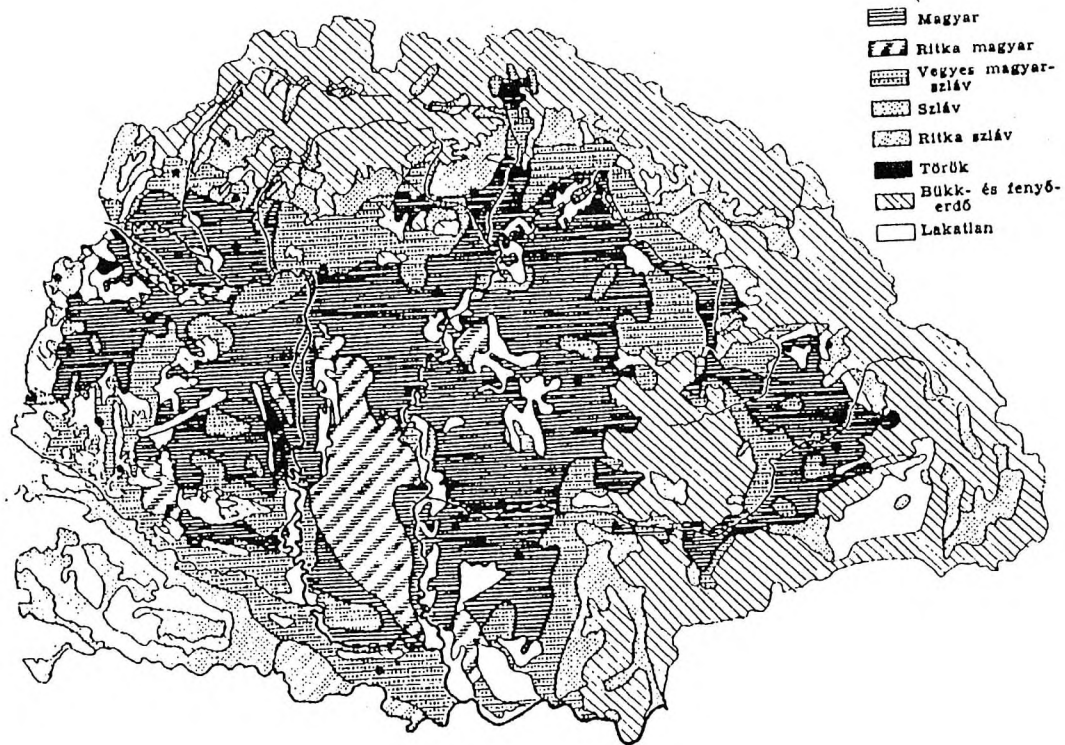
Az itt talált népek közül az avarok, a bolgárok, a hunok, kabarok, a szlávok²⁴, a szlovének, Erdélyben a szászok, a nyugati határ mellett német, az ország fővárosában kisebb zsidó néptöredékek jelenlétét igazolják a történészek és nyelvészek kutatásai.

A nyelvtudósok között *Melich János* volt az első, aki a honfoglalás kori Magyarország (Budapest 1925—1929), a Nyelvtudomány Kézikönyve c. munkájában kísérletet tett Magyarország *Árpád*-kori népessége etnikai eredetének és települési területeinek a feltérképezésére. Őt követte *Kniezsa Istvánnak* a Magyarország népei az *Árpád*-korban című munkája (Budapest, 1938). Sajnos sem *Melich*, sem *Kniezsa* kitartó szorgalommal, nagy tárgyi tudással végzett munkái nem tartalmazzak számadatokat. *Kniezsa István* kutatásai azonban bemutatják a helynevek vizsgálata alapján a XI. századi Magyarország településeit és részletesen foglalkozik az ország benépesített vidékeinek a nemzetiségi megoszlásával. Részben *Kniezsa István*, részben *Adolf Ficker*, valamint *Hóman Bálint* és *Szekfü Gyula* alapján vizsgálom az ország települési képét és a legnépesebb nemzetiségek földrajzi eloszlását (II. sz. térkép).

Amint az a II. sz. térképen látható, a magyarság elsősorban a Nagy-Alföldön, a Kis-Alföldön, a Mezőföldön és az Erdélyi Mezőségeen települt meg. Ugyancsak kimutatható a Dunántúl mindazon településén a magyarság jelenléte, ahol legeltetésre, halászatra, vadászatra alkalmas területet találtak. A bevándorló népeknek a határszéli területek jutottak.

²⁴ A bozói apátság alapítólevele szerint közel száz lokalizálható helységről feltételezhető Zólyom vármegye területén, hogy honfoglalás előtti szlovák települések. Turóc vármegyében 30 ilyen község volt (*Szarka László*: A szlovákok története, Bp. Én., 38. old.). Ami a népesség számára vonatkozik, a szlovák történetírás 120 ezer körüli népességet becsül a IX. századvégi Nagymoraviában, amelynek döntő többsége szláv nemzetiségű volt (i. m. 29. old.).

Bél Mátyás jelzi, hogy a szlovákokat mivel őshonos népek, nem idegeneknek kell tekinteni. *Bél Mátyás* Hungariából Magyarország felé, Bp. 1984, 284/85. old.

II. ábra

Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. In: Az ezeréves Magyarország. Budapest, 1940, 99. oldal.
 On the basis of the book; Hungary's Populations in the eleventh century by István Kniezsa; Bp. 1940.

Knieszsa a bolgár (törökök) jelenlétét, akik a X. századra elszlávosodtak, a Szerémségre, a Délvidékre és Erdélyre teszi. *I. István*, *Salamon*, *Szent László* és *II. István* korában telepedtek le. *Vámbéry* török, *Hunfalvy* ugor származásúaknak tartotta őket. A Dunántúlon *avar* településeket, az Alföldön *besenyők* lakta településeket mutat ki. A *szlávok* legfőbb települési területe Pozsony, Nyitra, Trencsén, Zemplén és Zólyom megyékre esett. Jelentős az Ipoly- és Sajó-völgyének Galánta környékének a Pilis, a Vértes és a Bakony hegységek egyes területeinek szláv népessége. Erdélyben Gyulafehérvár környékén, az Alföld keleti részén, továbbá Zala megyében Zalavár környékén, kisebb szórványok nyugaton, ahol a határ mellett találunk szláv népelemeket, köztük Vas megyében vendeket (németül vindisch), akikkel 1100 év óta békés, és egymás kultúráját gazdagító módon él együtt. *Deér József* szerint a szlávság a magyarsággal szemben kisebbségben volt (*Ligeti Lajos* i.m. 126. old.).

A *zsidóság* jelenlétére a nyelvtudósok a személynevekből is következtetnek²⁵.

A *németek* jelenlétét a honfoglaláskor *Knieszsa* professzor nem valószínűsíti. Bevándorlásuk *Géza* fejedelem idején megkezdődik, folytatódik *I. István* bajor felesége révén, de tömegesen csak a XII. század végén jelennek meg és lesznek német többségű települések. Történelmünk tanúsítja, hogy a német lovagok segítségével győzte le *I. István* és *II. Géza* ellenségeit. *Gizella* királynő Szatmár vármegyében telepített német lakosokat, így fejlődött ki Szatmárnémeti, vagy Erdélyben Hermannstadt (a mai Szeben). *Géza* uralkodása idején mintegy 2000–2500 szász parasztgazdaság, 200 település jött létre Erdélyben, míg a Szepességben 60–64 helység. *IV. Béla* Besztercebányát thüringiai szászokkal telepítette be. A német lovagrendet 1211-ben *II. András* hívta be és telepítette Brassó, Kronstadt városát.

Az *avar* népesség a IX. században a Nyugat-Dunántúlon, a Karoling birodalomhoz kapcsolódott. Savaria (Szombathely) és Carnutum (Deutsch Altenburg környéke) volt a legfőbb szálláshelyük. Régészeti leletek utalnak arra, hogy a honfoglaláskor avar népcsoportok éltek az ország területén.

A *székelyek* tekintetében az állásfoglalás már nem ilyen egyöntetű. Vannak szerzők, akik őshonosnak tüntetik fel őket, mások azt állítják, hogy a honfoglalókkal jöttek be, ismét más szerzők a XIII. századra teszik bevándorlásukat. *Hunfalvy* magyar határőröknek tartja a székelyeket, akiket *Szent László* telepített Erdélybe. *Pauler Gyula* szerint bolgár eredetűek.

²⁵ A nyelvtudósok közül *Szabó T. Atila* írja a *Nyelv és település* Bp. 1988. c. munkájában, hogy az *Árpád*-kortól olyan mennyiségű ótestamentumi eredetű zsidó személynevet, mint pl. Saul, Ábrahám, Izsák stb. vettünk át az egész magyar nyelvterületen, amely arra enged következtetni, hogy e zsinbiózis már akkor megkezdődött (i.m. 8. old.), 1050-ben Esztergomban már zsinagógát építettek.

Hóman Bálint szerint magyarral rokon törzs, mely a X. században került Erdélybe. *Engel Pál* szerint már a honfoglalás előtt itt éltek. Feltételezi, hogy a késő avarok és a székelyek azonosak.

Adolf Ficker, a Monarchia statisztikusa írja, hogy a magyarok honfoglalása egyben bajór-német népvándorlást is eredményezett. A határvonal a Lajta volt, melytől nyugatra németek, keletre magyarok voltak, de kisebbségben a *dákó-románok*, szlovákok és oroszok is. Utóbbiak Pozsony, Sopron, Moson és Vas megyékben a magyarok szolgálatában állottak, mint határvédők. Megemlíti *Ficker*, hogy ezeket az orosz etnikumú népeket már a XI. századtól kezdve *ruténeknek* hívták. Egykori emlékeiket megőrizték az orosz szóösszetételű falvak²⁶.

Okleveleinkben az *oláhok* neve először 1224-ben fordul elő. Az oláhokat már *Anonymus* említi, de jelenlétüket nem a honfoglalás korra, hanem a XII. század végére teszi. *Ficker Adolf* a honfoglalás idején — mint már említettem — kisebb dák-román néptöredékek jelenlétét valószínűsíti. Betelepítésük *III. Béla* királysága idején kezdődött, aki határfigyelő szolgálatra telepített le románokat²⁷, a tatárjárás után vett nagyobb lendületet Erdélybe történő bevándorlásuk. A magyar történettudomány a XIII. században tíz állandó román falut valószínűsít Erdélyben.

A *kunokat* (uzok) mint török eredetű népeket először *Salamon* király idejében jelzik (Kunhalom). *IV. Béla* alatt 40 ezer fő — *Kerekgyártó Árpád* szerint 40 000 család (i.m. 121. old.) — telepedett le. *Róbert* esztergomi érsek 1227-ben 15 ezer kunt keresztelt meg. Kiváltságukat az 1279-ben, a tétényi gyűlésen kapták. *Béla* király, *István* fiához a kun fejedelemhez leányát adta feleségül.

A *mohamedánok* (örmények, szaracénok, izmaeliták, kálizok, kazárok) a Volga mellékéről vándoroltak be 970 után, kereskedéssel foglalkozó mohamedán vallású nép volt. *Anonymus* alapján azt valószínűsíthetjük, hogy *Taksony* vezér idején már jelenlétük igazolható. Böszörményt (ma Hajdú-böszörményt) is, mint a neve is jelzi, mohamedán népek alapították. 1220 táján a Szerémségben 30 izmaelita falu volt.

A *francia* és *olasz* népesség részben a szerzetesrendekkel jött hazánkba, így főleg a bencésekkel, a ciszterciekkel, továbbá a királyok házasságai, valamint a főbb méltóságok kapcsolatai révén. *III. Béla* mindkét felesége francia volt. A cisztercita szerzetes renddel is jöttek franciák: Zircre,

²⁶ Die Völkerstäme der Österreich-Ungarischen Monarchie, Wien 1869., Seite 18—19.

²⁷ *Győrffy György*: Az ősidőktől a középkor végéig, In: Együttélő népek a Kárpát-medencében (szerk.: *Ács Zoltán*). Bp. 1994. 40. old.

Egresre, Pilisre és Pásztóra és a Garábon 1030-ban létesült prémontrei renddel²⁸.

3. Az Árpád-kor népességi mérlege Population balance of the Árpadian Age

Megnevezés	Becsült népesség-szám (ezer)	Megjegyzés
1. A honfoglalók	150—250	A honfoglalókkal érkező népekkel együtt
2. A Magyarországon élt népek	200—300	Székelyek, avarok, szlávok, németek (bajorok), latin népek
3. A honfoglalás kori Magyarország összes népessége	350—550	
4. Tényleges népgyarapodás (Természetes szaporodás+vándorlási különbözet 400 év alatt)	1100—1800	A bevándorlók (besenyők, németek, kunok, rutének, izmaeliták, franciák, románok, olaszok, örmények, bolgár-törökök és más kisebb etnikumok) számát 400—500 ezer főre becsülve. A természetes szaporodás becsülésénél figyelembe vettem a tatárjárás és a pestis pusztítását.
Az Árpád-kor végének népessége: 3. +4. rovat összege	1500—2350	A legújabb becslést <i>Kováts Zoltán</i> készítette a "Korai magyar történeti lexikon" számára Budapest, 1994. Ő a honfoglalás kori népességet 1,1—1,5 millióra, az Árpád-kor végének népességét 3,0—3,2 millióra becsülte. I. m. 685. oldal.
Összehasonlító adatok		
Anglia népessége a	X. században	1,1 millió
	XII. században	3,7 millió

A bevándorlókra vonatkozó rövid áttekintésből is kitűnik, hogy a számszerű becslésre vonatkozó mai adataink nem tekinthetők véglegesnek. Összesítésként úgy becsülhető, hogy 350—550 000 főre tehető a honfoglalás kori össznépesség, ehhez becslésem szerint mintegy 400 000—500 000 bevándorló jött az *Árpádok* alatt. Így válik érthetővé az, hogy az *Árpád-kor*

²⁸ Forrásaink nem adnak lehetőséget az *Árpád-korra*, sem a francia, sem az olasz népesség számának a megállapítására. Néhány jelentősebb kapcsolatra az alábbiakban utalunk. Egyúttal szükségesnek tartjuk annak kiemelését is, hogy az *Árpád-házi* királyok élénk kapcsolatot tartottak a lengyel, a görög, a cseh, a bolgár és szerb uralkodókkal és a kievi fejedelemséggel is. E kapcsolatokkal összefüggő bevándorlók számának a becslésére nem vállalkozhatunk. Párizsban tanult *Bánffy Lukács*, aki 1156-tól egri püspök, majd 1158-tól haláláig esztergomi érsek. *III. Béla* első felesége *Chaitillon Anna*, második felesége *Capet Margit*. *Géza* fejedelem fogadta be és hívta be Milánóból az első olasz hospeseket, akik *Barbarossa Frigyes* hadai elől menekültek. *Géza* lányának férje és *II. András* felesége is olasz nő volt. *Rogierius* Esztergomban és Székesfehérvárott említ olaszokat. *Kristó Gyula* szerint a XIV. század elejéig 103 besenyő, 43 olasz, 365 cseh, 29 bolgár eredetű helynév fordul elő. *Kristó—Makk—Szekfü*: Adatok "korai" helyneveink ismeretéhez I—II. Szeged, 1973, 1974.

népessége az ez idő tájra jellemző igen alacsony természetes szaporodás ellenére is 1,5—2,3 millió főre emelkedett (lásd 3. sz. tábla).

Saját becsléseim intervallumainak adatai nem jelentősen térnek el az 1963-ban publikált Magyarország történeti demográfiája (szerk.: *Kovacsics József*) c. kötet adataitól. A fent idézett kötet 408. oldalának *Árpád*-kori adatai a következők:

Időpont	Népességszám (ezerben)
A honfoglalás kora	500
X. század	600
A XII. század	1800—2000
1330 körül	1800—2000

5. A helynevek szerepe a település és népességtörténeti rekonstrukcióban

Befejezésként röviden annak a szellemi műhelynek a feladatát és elvégzett munkáját szeretném ismertetni, amely 1898—1913 között avégből alakult, hogy rendet teremtsen a magyar helynévállományban. E műhelyben részt vett tudósok *Csánki Dezső*, *Tagányi Károly*, *Melich János*, *Kniezsa István* és mások voltak azok, akik a munkásságukkal jelentős mértékben járultak hozzá *Árpád*-kori ismereteink bővítéséhez.

1898 előtt a magyarországi község- és lakóhelynevek tekintetében igen nagy volt a bizonytalanság. (Ezért került sor a községnevek országos rendezésére 1898—1912 között. [Magyarországi vármegyék, törvényhatósági jogú városok, valamint rendezett tanácsú városok hivatalos neveinek jegyzéke, Bp. 1902. kiadta az Országos Községi Törzskönyvbizottság].)

Nem volt szokatlan dolog, hogy egy községet másképpen ismertek hivatalosan, mint ahogy a község lakói hívták. Ugyanazon a néven az országban több község is szerepelt.

Így történt meg, hogy sokszor régi, *Árpád*-kori nevek helyett — melyeknek kiváló értékük volt — a török hódoltság korában, a község kipuuszulásával, feledésbe mentek, mert az új népességet nem érdekelte a régi név, nem fűzte hozzá sem nyelvi, sem érzelmi kapcsolat. Előfordult, hogy az új telepések felvették ugyan a régi nevet, de emellett egy új nevet is alkottak, vagy éppen a régi nevet ferdítették el saját nyelvüknek megfelelően. Voltak községek, amelyeknek különböző nyelven 2—3 nevük is egyformán használatban volt. Legnagyobb számmal az azonos nevek fordultak elő, amelyeket — minden megkülönböztető jelző nélkül — gyakran 8—10 község is viselt. Hogy milyen zavart okozhatott a neveknek ez az összevisszasága a közigazgatásban, a postai és vasúti forgalomban is, arra legjobb bizonyság az azonos községnevek nagy száma. 826 olyan helynév

volt az országban, amelyet több község is viselt. Sok községet a védőszentje után neveztek el, így történt meg azután, hogy igen sok Szentjános, Szenterszebet, Szentpéter, Szentmihály és egyéb szent nevű vagy összetételű községnév keletkezett.

A községnevek bizonytalansága körüli állapotot a Központi Statisztikai Hivatal a helységnévtár szerkesztésével kapcsolatban, minden hatóságnál jobban érezte. De ugyanúgy kiálltak a helynévrendezés mellett a korabeli nyelvész, történész, levéltáros és földrajztudósok is. Így jött létre, az 1898. évi IV. törvénycikk alapján, a Statisztikai Hivatal igazgatójának elnöklete alatt, az Országos Községi Törzskönyvbizottság. A bizottság feladata volt, hogy őrizze, ápolja, gondozza a helynevekben fellelhető értékeinket.

Talán a helyneveknek a jelentőségét, ezek között a demográfiai vonatkozását azzal tudom legjobban megvilágítani, ha a helynévváltoztatások ügyében *dr. Nagy Gyula*, *dr. Csánki Dezső* és *Tagányi Károly* által 1893-ban az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület megkeresésére készített szakvéleményből idézek:

"... az egyes elnevezések nemcsak az illető helyek lakóit érdeklik, vagy azokat a régi családokat, melyek onnan származnak, onnan előneveiket veszik, hanem pótolhatatlan anyagát képezik a hazai történettudománynak is, mely anyagnak egész értékét eléggé jellemezhetjük azzal, hogy például Magyarország fokozatos benépesedésének történetét, időnkinti ethnographiai arculatát egyedül helyneveink segítségével leszünk képesek valaha rekonstruálhatni.

Mit ajánlhatnánk tehát annak a testületnek, melynek kizárólagos feladata a hazai történelmi emlékek kutatása, gyűjtése, feldolgozása: a Magyar. Tört. Társulat tisztelt választmányának, mint azt, hogy hazánk helynevei, a saját céljaink érdekében, lehetőségig konzerváltassanak. És ez nem csupán a magyar vagy magyaros hangzásúaknál áll érdekünkben, hanem egyáltalán minden helynévnél, mert hiszen, ... azok kivétel nélkül hazánk történetének megvilágítására szolgálnak. Tudományunk eszközei azok, a melyeknél éppen ezért válogatásnak helye nem lehet. Akár magyar, akár idegen legyen is a helynév, az történetünknek éppen olyan nélkülözhetetlen eleme, s éppen annyira a mienk, mint például a nyelvünkben meghonosodott idegen szókincs. Természetes tehát, hogy ezen kultúránk történetét illusztráló adatokkal szemben a tudomány józanul rokon- vagy ellenszenvet nem táplálhat, mikor feladata csak az lehet, hogy azokat megértse s számunkra értékesítse."

A Községi Törzskönyvbizottságban végzett szakértői munkát megelőzte a levéltári kutatás, mely feltárta a helynév első említésének időpontját, természetesen a névforma, vagy a névformák megjelölésével és több forrás alapján bemutatta a név fejlődését, illetve a név változatait. Azt hiszem, ennek a munkának is hatása volt abban, hogy elkészült *Csánki Dezső*

Magyarország történeti földrajza a *Hunyadiak* korában című alapvető kézikönyve. A hatás azonban nemcsak *Csánkinál*, hanem *Acsády Ignácnál* is tetten érhető. Történeti demográfiai munkái közül most csak egyet emelek ki, a Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában című nagy munkáját, mely a millenniumra készült, az 1715—1720. évi adóösszeírás alapanyagának statisztikai feldolgozása útján, amely a Magyar Statisztikai Közlemények Új évfolyamának XII. számában 1896-ban jelent meg, de hivatkozhatnék *Szabó István*, *Ila Bálint*, *Maksay Ferenc*, *Jakó Zsigmond*, *Mályusz Elemér*, *Fekete Nagy Antal*, a demográfusok közül a két *Thirring* (*Gusztáv* és *Lajos*), és a nagy demográfus kortárs *Láng Lajos* és mások irodalmi munkásságára is.

6. A régészet és az embertan összefüggései a történeti demográfiával

Az eddigiekben a történettudomány és a nyelvstudomány eredményeit vizsgáltam a történeti statisztika szempontjából. Kérem engedjék meg, hogy ha még az eddigieknél is vázlatosabban, de kitérhessek a régészet, az embertan szolgáltatott információkra is. Teszem ezt annak tudatában, hogy számos, ma még nyitott *Árpád*-kori demográfiai kérdésre ezektől a tudományoktól kaphatunk eddigi ismereteinket megerősítő, vagy azt korrigáló, kiegészítő információkat.

Tudósaink régtől vallott felfogása, hogy a régészeti feltárások — vonatkozzanak akár épületekre, falvakra, temetőkre, csontmaradványokra — rendkívül becses adalékot nyújtanak. Különösen vonatkozik ez az *Árpád*-korra.

A falvak átlagos nagyságára — a temetőfeltárások eredményeire építve — a már említett 1963. évi történeti demográfiai kötetben *Szabó István* történész professzor tett kísérletet az ország népességének a megállapítására. A magyarság múltjának feltárása iránt elkötelezett munkásságára ezúttal is hálával és tisztelettel gondolok.

A régészeti feltárások során tetten érhető az ott élt nép emlékényaga. Azt azonban a történeti demográfus is hangsúlyozni kívánja, hogy a temetőfeltárás során szigorú feltételeknek kell, megfeleljen a lelet. Éspedig először tudni kell, hogy a sírba mikor kezdtek temetkezni, ugyanúgy ismerni kell az utolsó temetkezés időpontját. Harmadszor ki kell számítani, hogy hány generációt temethettek az adott temetőbe. Végül tudni kell azt is, hogy az adott faluban volt-e még más temető is.

A népvándorlaskori temetőfeltárások során külön nehézséget jelent a magyarságba beolvadt és azonos emlékeket őrző népcsoportok pl. a kabarok leletanyagának a megkülönböztetése. Mindezzel nem kívánom a régészeti feltárás fontosságát csökkenteni! De *László Gyula* is elismeri, hogy a

temetőfeltárások alapján azért nem alkothatunk tiszta képet, mert nem ismerjük a csatlakozott népek, székelyek, kabarok, uzok, mohamedánok, zsidók temetőinek régészeti leleteit²⁹.

Sőt ezt aláhúzó még egy további igényt is szeretnék megfogalmazni, nevezetesen a születéskor várható élettartam vizsgálatának a szükségességét. A születéskor várható átlagos élettartam kapcsán engedjék meg, hogy említést tehessenek két demográfus kollégámról, az Amerikában élő *Acsády György* demográfusról és *Nemeskéri János*ról.

Többirányú kutatásaik során Székesfehérvárott és Veszprémben antropológiai méréseket is végeztek és ezek segítségével néhány fontos demográfiai paramétert becsültek³⁰. A halálózást 35 ezrelékre becsülték, ami alacsonynak tűnik, hiszen még 1852 és 1857 között is 37 ezrelék volt a halálózási arányszám.

Nemeskéri János és *Acsády György* temetőfeltárásaik során 28,7 évet becsültek a kőrpusztai temetőben végzett emberi csontmaradványok alapján. Ez az életkor magasabb, mint a középkori Angliára vonatkozóan megállapított életkor, ami 30–35 év volt. *Ulpianus* becslései szerint a római birodalomban 30 év körül lehetett a születéskor várható élettartam³¹.

Mindezekkel nem csökkenteni kívántam e kutatások jelentőségét, hanem inkább további átfogóbb demográfiai szemléletű kutatásra ösztönözni e területek szakembereit.

7. Néhány tanulság

Végül mondanivalóm összefoglalásaként arról szeretnék szólni, hogy milyen üzenetet hordoz számunkra az *Árpád*-kor népéről való megemlékezés. Mondanivalómat a helytörténeti kérdésekre való megjegyzéseimmel kezdem.

A Központi Statisztikai Hivatalban működő Országos Községi Törzskönyvbizottság az ötvenes években megszűnt, mert a helynévadásra a

²⁹ *László Gyula*: A honfoglalók és Szent István kori magyarok. In: *Historia* 9–10. sz., Bp. 1993., 5. old.

³⁰ *Acsády György—Nemeskéri János*: Contribution á la reconstruction de la population de Veszprém 10. et 11. siècles Annales Historico naturales musei nationales Hungarici tom. 8., 1957. ciries nova 739 t.

³¹ *Kovacsics József*: A közigazgatás statisztikája és organometirája, Bp. 1977, 100–108. old.; — *Hoó: István*: Demográfia, Bp. 1987, 210. old.

törvényben kitűzött feladatait nem tudta teljesíteni. Azokhoz a névadási javaslatokhoz pedig amelyek élő személyekről, ezekben az években *Rákosi Mátyásról*, *Gerő Ernőről* és másokról kívánták községeküket elnevezni, nem kívánta hozzájárulását adni.

Az elmúlt közel fél évszázad bebizonyította, hogy sok zavart okoz és sok bonyodalomnak és félreértésnek a forrása az, hogy nem működik az a szakértő testület, amely a helyneveket nemcsak regisztrálja, hanem gondozza is és őrökdi a magyar nyelvkincs felett.

Többek között ez a gondolat is vezérelte azokat a részben demográfus, statisztikus, részben történész, levéltáros munkatársakat, akik a KSH szervezésében, az OTKA anyagi támogatásával megkezdték Magyarország megyéi szerint a község és lakotthelynevek feltérképezését *Győrffy György*, *Csánki Dezső* grandiózus kötetei majd az Országos Levéltár egyes fondjai, a *II. József*-kori népszámlálás, a 18–19. századi helységnévtári irodalom, továbbá az 1873-tól megjelent hivatalos Helységnévtárak alapján³². A kutatás több olyan problémára irányította rá a figyelmet, amelyek megemlítése úgy vélem a mai ünnepi ülésre kívánkozik. Ezek közül a legfontosabb a helynévkincs pusztulásának megakadályozása.

A történelmi sorsfordulókon, a tatárjárás idején és a török megszállás időszakában jelentős falupusztulás történt. Az elpusztult falunevek egy része elfelejtődött. Fontos érdek fűződik ahhoz, hogy ezek az egykori magyar nevek megörökíttessenek akár külterületi név, akár utcanév formájában, pl. Veszprém megyében elpusztult, de nem települt be Csobánc város, Diska és Bodon falu, mely Tapolca területén kereshető. Peteháza és Győrhegye, mely Diszelbe olvadt, Tapolcához tartozik, Almád egykori város, bencés monostor, Attak és Győr falu Monostorapáti határában pusztult el. Magyare és Kék, Balatonfüred környékén feküdt. Püspökuzsa, Árokfő, Erek, Nivegy falvak Sümeg határában állottak. Csab és Szentistváncsab Csabrenek határában kereshető. Bablonka bencés birtok, amelyet *Szent István* oklevelében 1034-ben említenek, Tihany környékén feküdt. Kereki falut 1292-ben említik, papját 1333-ban a pápai tizedjegyzék is megnevezi.

Csongrádban a középkori települési rendszer a 15 éves háború alatt (1591–1606) tűnt el. A falvak főbb mint kétharmada néptelenedett el, vagy vált külterületekké, melyek csak a 18., 19., 20. században alakultak újra községgé. Figyelemre méltó Pusztaszer neve is, melynek a helyén a középkorban Zeer, Zer írásmóddal szereplő város volt, amely 1934-ben alakult

³² Történelmi Statisztikai Helységnévtár — Heves megye (szerk.: *Kovács Béla*) Bp. 1991. — Veszprém megye (szerk.: *Kovácsics József*) Bp. 1991. — Békés megye (szerk.: *Virágh Ferenc*) Bp. 1993. — Vas megye (szerk.: *Kovácsics József*) Bp. 1993. — Csongrád megye (szerk.: *Blazovich László*) Bp. 1994.

újra községgé. Végül megemlítem az 1948-ban alakult Üllés községet, amelynek a területe eredetileg kun szállás volt, középkori neve: Pálülése.

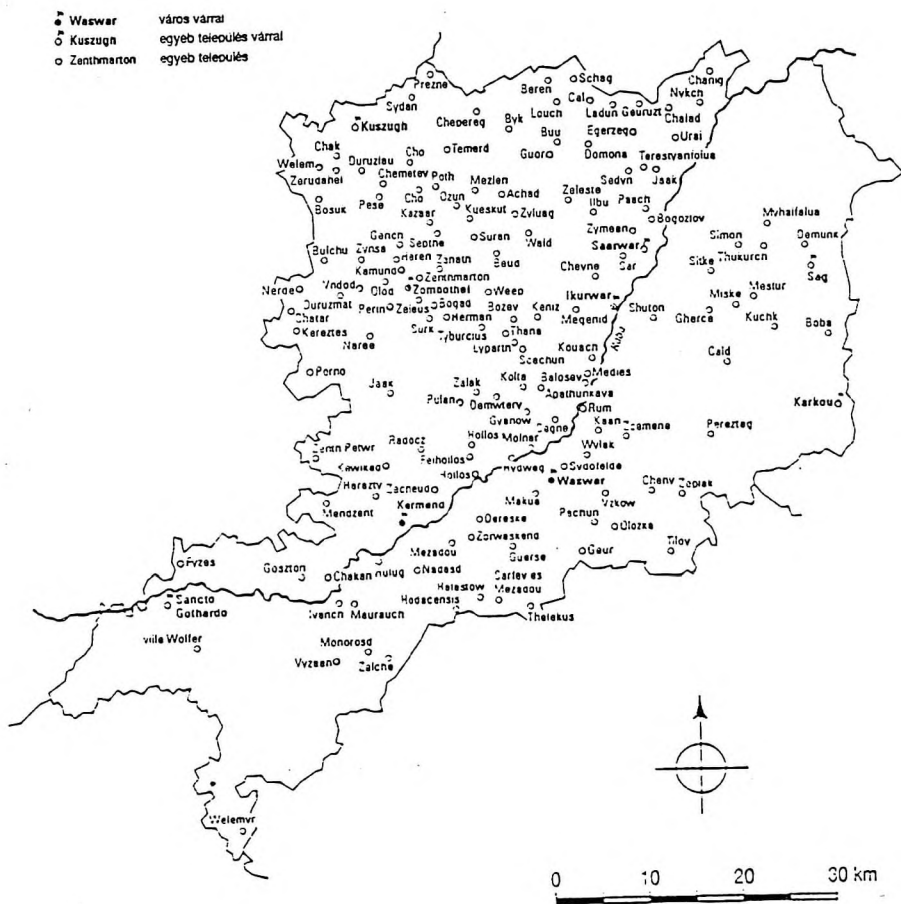
A történeti helységnévtárak alapján rekonstruálható a letűnt századok települési képe. Századokat mondok, nem évtizedeket, mert hiányos forrásokból évtizednyi pontosságú rekonstrukciót végrehajtani nem lehet. Ennek ellenére vallom, hogy a helynevek névalakjai, így azok első előfordulásai utalnak az egykori lakosokra, azok etnikai jellemzőire. Úgy vélem tehát, hogy a mai Magyarország és az utódállamok szakértőinek együttes munkájával jórészt tisztázhatók lennének azok az etnikai feszültségek, amelyek a községnévtáblák jogossága tekintetében szükségtelenül mérgezik ma is a népek kapcsolatát. (III. sz. ábra.)

Az újjászervezendő Országos Helynévbizottságnak lennének más feladatai is. Így előkészíthetné a szlovák, illetve a román szakemberekkel való együttműködésben a még nem törzskönyvezett Árva és Liptó, valamint Hunyad és Fogaras egykori vármegyék községneveinek a felülvizsgálatát és közös kiadásban megjelentethetné az említett négy vármegye névalakjait a forrás feltüntetésével és természetesen az adott forrásokban megjelent nyelven.

Biztos vagyok abban, hogy ez a munka közelebb hozhatná egymáshoz a szomszédos népek kutatóit, mint ahogy azt is el tudnám képzelni, hogy elébe lehetne menni annak a vádnak is, amit a törzskönyvezési munka után *Kranczmayer* osztrák szerző³³ és mások is hangoztattak, nevezetesen azt, hogy erőszakos magyarosítások történtek a törzskönyvezési munkák során. A vád így hangzott: "A törzskönyvezési munka és az ezt elrendelő 1898. évi IV. törvény nem volt más, mint a *Bánffy* kormánynak egy újabb magyarosításra törekvő, sértő és erőszakos intézkedése."³⁴ Ha a vád egészében jól hangzik is, igazságtalanságát csak akkor tudjuk bizonyítani, ha az elszakított területek községeinél mindenütt feltárjuk e történelmi neveket és azokat nyilvánosságra hozzuk. Ez ugyanis az Országos Levéltár egykori véleménye szerint nem minden esetben történt meg. Árva, Liptó, Hunyad és Fogaras megyéknél pedig a hivatalos felülvizsgálat sem történt meg.

³³ *Eberhard Kranczmayer—Karl Mürger: Burgenländisches Siedlungsnahmenbuch Burgenländische Forschungen, Eisenstadt, 1957.*

³⁴ A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai. Az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyaga alapján (1898—1913). KSH Levéltára, Bp. 1987. X. o.

III. Árpád-kori települések a mai Vas megye területén (1000–1301)
 Settlements in the Árpadian Age in county Vas (1000–1301)

Ezek a feladatok nem lennének mások, mint a millenniumi években megkezdett munka folytatása, annak kiegészítése egy a megszüntetett bizottság helyébe lépő Országos Helynévbizottság útján. Ennek összetétele a tudomány, a történettudomány, a nyelvtudomány, a földrajztudomány, a régészet, valamint a gyakorlat, a belügyi és mezőgazdasági igazgatás, vagyis a földmérés és a földnyilvántartás szakembereiből állna.

Nem hanyagolhatom el annak a megemlítését sem, amit a közigazgatási helynév jelentett és jelent a közigazgatás számára, éspedig nemcsak a városi, községi igazgatás számára, hanem a szakigazgatás úgyszólván minden ágára, de legfőképpen a belügyi, közlekedési, postai és a vasúti, a mezőgazdasági igazgatás és a statisztikai gyakorlat számára. Utóbbi egyrészt a helységnévtár szerkesztés, és a területi egységekre vonatkozó idősorok képzése, legfőképpen a népszámlálási felvétel és feldolgozás kapcsán képtelen a helységek nevében, közigazgatási jogállásában beállott változásokat nyomon követni.

A Vas megyei térkép kapcsán saját kétségeimet is megemlítem. Feltehetjük a kérdést! Megbecsülhető-e a helynevek alapján a települések lakottsága és az ott élő népek nemzetisége? Ugyanis problémát okoz az, hogy a forrásokban előforduló névformák, mint villa, curia, vicus, pagus, locus, privilégium, praedium, terra, possessio, diviticulum, grangia alapján feltételezhető-e bizonyossággal lakottság feltételezése, de méginkább problematikus lehet a lakosság számának valószínűsítése, különösen azokban a falvakban, ahol többféle etnikum élt³⁵. Ugyanakkor nem vitatható az, hogy a nevet a környezet, az ott lakó vagy oda költözött lakosok adták.

Így aligha vitatható, hogy a honfoglalástól a XIV. századig gyakran előforduló "besenyő" összetételű helynév, vagy 148 "tót", a több mint félszáz "német" szóösszetétel helynév nem az adott nemzetiség településeire utalhat.

A XI—XII. századi faluszámot akkor tudnánk valószínűségi változókkal becsülni, ha ugyanazon időből és területről vett mintában szereplő — várbirtok, monostor, régészeti lelet, temetőfeltárás — egyaránt nyújtana információt. Jelen időszakban különösen fontos lenne az etnikai eredetre utaló forrásanyag feltárása.

³⁵ Kérdéses, hogy a helynév a 400 évig tartó *Árpád*-kor alatt, mikor keletkezett. Az oklevelekben való első feltűnés nem biztos, hogy azonos a település keletkezése idejével. A nomád, vándorló, sátorlakó magyarság helyhezköltése, állandó letelepedése hosszabb időt vett igénybe. Ezért is — másrészt már a honfoglalás korában meglévő nem magyar települések keletkezésük időhöz nem köthető volta miatt — úgy döntöttem, hogy a Vas megyei történeti helységnévtárban rögzített névformák alapján nem a XI. század, hanem az egész *Árpád*-korra települési térképet mutatom be.

Fentiekkel több tekintetben ellentétes következtetéseket találunk *Mesterházy Károly* munkájában. *Mesterházy* szerint a településhálózatunk alapjai már a X. században kialakultak³⁶.

Hogy javaslatomat nyomatékosítsam, és ne úgy tűnjön, hogy e javaslat egyéni kezdeményezés, hadd idézzek abból az előterjesztésből, amelyet az ELTE Bölcsészettudományi Karának dékánja és dékánhelyettese 1988-ban (*Pölöskei Ferenc* és *dr. Kiss Jenő*) intéztek a Minisztertanács titkárságára. Idézem: "A történelmi múltat őrző régi helyneveink ezreit fenyegeti az eltűnés, ha a korábbi informatív nevek helyett a betűk és számok kombinációjával való megjelölés válik általánossá. Az ELTE Bölcsészettudományi Kara e kérdéskör interdisciplináris jellegére való tekintettel történész és nyelvész szakértőinek véleményére egyaránt támogatja azt a törekvést, hogy jogszabály-rendezéssel biztosítsák a pusztuló helynevek megóvása. Nemzeti hagyományainknak, értékeinknek a feledésbe merülésétől a pusztulástól való megmentése közös érdekünk. Múltunkat idéző emlékeink a népnyelv kincsei is, köztük a helynevek és a határrészek nevei is. Támogatjuk azt a javaslatot is, hogy az érintett tudományterületek szakembereiből új névbizottság alakuljon, amelynek döntési joga lenne a felmerülő névtani kérdések megoldásában az állásfoglalás."

A szakvélemény jelzi, hogy a helynevek feletti őrködés nemcsak a mát, hanem az egész magyar történelmet érintő kérdés.

Befejezőként néhány tanulságot kívánok levonni a magyarság sorsát több mint egy évtizedet meghatározó eseményekből. Legfőbb tanulságként azt emelem ki, hogy *István* király népe a kereszténység felvételével, az új erkölcs meghonosításával be tudott illeszkedni Európa népei közé és olyan virágzó államot hozott létre, amely nemcsak a magyaroknak, de a velük együttélő összes népnek egyenlő jogokat és biztonságot teremtett. Magyarország az *Árpádok* alatt kimagasló szerepet játszott az európai népek között mind a népességi, mind a gazdasági, mind a kulturális fejlődés tekintetében.

A nem magyar népek királyi védelemben részesültek, ami a X. századtól kezdve az egész középkoron át megfigyelhető. A nem magyar népek nem tartoztak a vármegyei főhatóság alá. A besenyőknél a "jure bissinorum" alapján, az erdélyi szászoknál a "jure Theotonico" alapján a király után a leghatalmasabb méltóság, a nádor ügyelt jogaikra. De nem volt ez másképpen az alacsonyabb gazdasági tevékenységet folytató népeknél, a bevándorló oláhoknál, ruténeknél, a délszláv eredetű juhpásztor vlachoknál sem. A király őket is meghagyta szokásaikban, életmódjuknak megfelelő természetbeni állatadót vetett ki rájuk. Saját Kenézeik intézték közöttük az

³⁶ *Mesterházy Károly*: A nemzetiségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságról, Bp. 1980.

igazságszolgáltatást és vezették önkormányzatukat, pópáik pedig ápolhatták közöttük görög-keleti hitüket.

A nemzetállam eszméinek felszításával a Kárpát-medence népei szembe kerültek egymással. Az évezredes békés egymás mellett élést, a családi kapcsolatokat a viszály és a gyűlölködés váltotta fel. Trianonban nem a béke határait vonták meg, hanem az összetartozó népeket osztották ketté, nem a politika csinálói, hanem a népeket büntették.

A honfoglalás idején itt élt népeknek van egy olyan közös üzenete is, amely arról szól, hogy közös múltunk gyökereit együtt keressük, így pl. a szlovákokkal, az osztrákokkal, a románokkal, a horvátokkal. Ennek a közös kutatásnak az alapjait kellene megteremteni, hogy annak igazságával betago-lódhassunk az európai népek közösségébe. Az idő sürget. Válságok sorozatát éljük át a gazdasági válságtól az erkölcsi válságig. Válságban van a család, de maga az egyén is. A honfoglalás, és a vándorló népek helyhezkötetése, a haza megteremtése és megszilárdítása csak egy új erkölccsel volt lehetséges.

Bízom benne, hogy a millecentenáriumra való felkészülés ad annyi lendületet és biztatást a magyar népnek, hogy több hittel és vállalkozási szellemmel felvértezve rádöbben arra, hogy minden egyházi és állami szervezetnek, de az egyénnek is tenni kell, de haladék nélkül, mert mind a gazdaság, mind a népesedés tekintetében vészjósló kiáltás hangzik: "Periculum in mora".

IRODALOM

- Acsády György—Nemeskéri János*: Contribution á la reconstruction de la population de Veszprém 10. et 11. siècles. Annales Historico Naturales Musei Nationalis Hungarici. Tom 8. 1957.
- Acsády Ignác*: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720—21. Magyar Statisztikai Közlemények Új évfolyam 12. Bp. 1896.
- Ajtay József*: A magyarság fejlődése az utolsó 200 év alatt. Bp. 1904. Országos Magyar Szövetség Könyvtára 1.
- Ács Zoltán* (szerk.): Együttélő népek a Kárpát-medencében. Bp. 1994.
- Balassa Iván*: Mivel járulhat hozzá a néprajztudomány a honfoglaló magyarság életmódjának kutatásához? Ethnographia 1974.
- Barabás Endre*: A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete. Közgazdasági Szemle, 1901. XXV. 424.
- Baráth Tibor*: A magyar népek őstörténete. Bp. 1993.
- Barsy Gyula*: Magyarország népessége a honfoglalás óta. Magyar Statisztikai Szemle 1938, XVI. évf. 4. 343—358. o.
- Bartha Antal*: A magyar nép őstörténete. Bp. 1988.
- Benkő Loránd* (főszerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, II. Bp. 1970.
- Bél Mátyás*: Notitia Hungariae Novae ... 1—4 Vienna 1735—1742. Comp. 1977. — Hungariából Magyarország felé. Bp. 1989.

- Blazovich László*: Csongrád megye történeti statisztikai helységnévtára. Bp. 1994.
- Buday László*: A község és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. tc. végrehajtása. Bp. 1903.
- Cholnoki Jenő*: Hazánk és népünk egy ezredéven át. Bp. Év nélkül.
- Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a *Hunyadiak* korában. Bp. 1890—1941, 4—5. kötet. 6. kötetet szerkesztette: *Fekete Nagy Antal*.
- Czeplédy Károly*: Keleten maradt töredékek. In: A magyarság őstörténete. Bp. 1943.
- Czoernig, Karl*: Ethnographie der Österreichischen Monarchie 1—3. Wien, 1855—1857.
- Dienes István*: A honfoglaló magyarok. Bp. 1972.
- Deér József*: A honfoglaló magyarság. In: A magyarság őstörténete. Bp. 1943.
- Domanovszky Sándor*: A mezőgazdaság *Szent István* korában. In: Emlékkönyv *Szent István* király halálának kilencszázadik évfordulóján II. (szerk.: *Serédi Juszticián*). Bp. 1938.
- Donáth György*: Az ezeréves Magyarország területe. Magyar Statisztikai Szemle, 1938. XVI. 333—342. o.
- Engel Pál*: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Bp. 1990.
- Éry Kinga*: Regionális különbségek a magyarság XI. századi embertani anyagában. Anthropológiai Közlemények 22. 1978.
- Fehér Géza—Éry Kinga—Kralovánszky Alán*: A közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora *Árpád*-kori sírleletei (Leletkataszter). Szerkesztette: *Szöke Béla*. Bp. 1962.
- Fényes Elek*: Magyarország statisztikája I—III. kötet, Pest 1842—1843.
- Ficker, Adolf*: Die Völerstämme des Österreich-Ungarischen Monarchie. Wien, 1869.
- Fügedi Erik*: A középkori Magyarország történeti demográfiájának mai állása. Demográfia, Bp. 1969.
- Glatz Ferenc*: Magyarok a Kárpát-medencében. Bp. 1988.
- Györffy György*: Az ősidőktől a középkorig. In: Együttélő népek a Kárpát-medencében (szerk.: *Glatz Ferenc*). Bp. 1944.
- A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp. 1958. Nemzeti Könyvtár. Történelem.
 - A székelyek eredete és településük története. Bp. 1941. In: Erdély és népei. Szerk.: *Mályusz Elemér*.
 - Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In: Magyarország történeti demográfiája (szerk.: *Kovacsics József*). Bp. 1963.
 - A honfoglaló magyarok települési rendjéről. Archeológiai Értesítő, 1970.
 - A magyar állam félnomád előzményei. In: Nomád társadalmak és államalakulatok (szerk.: *Tökei Ferenc*). Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 18. Bp. 1983.
 - Az *Árpád*-kori Magyarország történeti földrajza, I—II—III. 1963—1987. A pápai tizedlajstromok demográfiai értékeléséhez. In: *Mályusz Emlékkönyv*, Bp.
- Hetényi János*: Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosulására. Buda, 1841.
- Hóman Bálint*: Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században (székközlő). Bp. 1920.
- *Szekfű Gyula*: Magyar történet. Bp. 1935—1943.
- Hunfalvy János*: Az osztrák birodalom rövid statisztikája, különös tekintettel a magyar államra. Pest, 1867.
- Magyarország ethnographiája. Bp. 1868.

- Ila Bálint*: Gömör megye I—IV. Bp. 1957.
- *Kovacsics József*: Veszprém megye helytörténeti lexikona I. 1964, II. 1988.
- Imhoff, Arthur, E.*: Einführung in die Historische Demographie. München, 1977.
- Ipolyi Arnold*: Pápai tizedjegyzékek 1338/7. Bp.
- Jancsó Benedek*: Az erdélyi románság legrégebb hiteles statisztikája. Bp. 1900.
- Jekelfalussy József* (szerk.): Az ezredéves magyar állam és népe. Bp. 1896.
- Jerney*: Keleti utazás a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. Pest, 1851.
- Kerekgyártó Árpád*: A műveltség fejlődése Magyarországon. Bp. 1880.
- Kniezsa István*: Az esztergomi káptalan 1156-i dézsmajegyzékének helységei. Századok. Bp. 1939: 23, I/1.
- Magyarország népei a XI. században. Bp. 1938.
- Kovacsics József* (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Bp. 1957.
- Magyarország történeti demográfiája. Bp. 1963.
- Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Bp. 1991.
- Veszprém megye történeti statisztika helységnévtára. Bp. 1991.
- Vas megye történeti statisztikai helységnévtára. Bp. 1993.
- Kovács Béla* (szerk.): Heves megye történeti statisztikai helységnévtára. Bp. 1992.
- Kristó Gyula* (szerk.): Korai magyar történeti lexikon. Bp. 1994.
- A X. századi középi magyarság "nomadizmusának" kérdéseire. Ethnographia, 1982.
- A vármegyék kialakulása Magyarországon. Nemzet és Emlékezet, Bp. 1988.
- *Makk Ferenc—Szekfü László*: Adatok a korai helyneveink történetéhez I—II. 1973, 1974.
- Kogalnitshan, Michel*: Histoire de la Dacie, des Valaques Transdanubiens et de la Valachie. Berlin, 1854. Nouvelle Edition.
- Kranzmayer, Eberhard—Mürger, Karl*: Burgenländisches Siedlungsnahmenbuch. Burgenländische Forschungen, Eisenstadt, 1957.
- László Gyula*: A magyar őstörténet régészete. In: A magyarság őstörténete. Bp. 1943.
- A honfoglaló magyar nép élete. Népkönyvtár 4. Bp. 1944.
- A honfoglalók és *Szent István* kori magyarok. In: Historia, Bp. 1993, 9—10. sz.
- Ligeti Lajos* (szerk.): A magyarság őstörténete. Bp. 1943.
- Maksay Ferenc*: A magyar falu középkori településrendje. Bp. 1971.
- Mályusz Elemér*: A magyarság a középkori Erdélyben. Kolozsvár, 1943.
- Erdély és népei. Bp. 1941.
- A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok 73, 939.
- Melich János*: A honfoglalás kori Magyarország. A Magyar Nyelvtudomány kézikönyve, Bp. 1925—29.
- Mesterházy Károly*: Nemzetiségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Bp. 1980.
- Moór Elemér*: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936.
- Moravcsik Gyula*: Az *Árpád*-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984.
- Nemeskürty István*: Mi magyarok. Bp. 1993.
- Németh Gyula*: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930.
- Oláh Miklós*: Hungaria 1530.
- Ortvay Tivadar*: Magyarország egyházi földesurai a XIV. sz. pápai tizedjegyzék alapján. Bp. 1811/92.

- Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. 1893. XVI. A magyar nemzet története. Szerk.: *Szilágyi Sándor*. Bp. 1895—1898, I—X. kötet.
- A magyar nemzet története *Szent Istvánig*. Bp. 1900.
 - A magyar honfoglalás kútfoi. Szerk.: *Pauler Gyula—Szilágyi Gábor*, Bp. 1900.
- Pesty Frigyes*: A magyarországi várispánságok története. Bp. 1882.
- Ráth Zoltán*: Népeességünk szaporodásáról. Közgazdasági Szemle, 1901. XXV.
- Roger, Mols*: Emploi et valeur des statistiques en histoire reliquieuse. Nouvelle Revue Theologique No 4. 1964.
- Introduction á la demographie historique des villes d'Europe du XIV. siècle. Louvain, 1954—56.
- Róna-Tas András*: A nyelvrokonság. Bp. 1978.
- Schwartner Márton*: Statistik des Königreichs Ungern. Pest, 1798.
- Sedlák, V.* (Ed.): Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae, I—II. Bratislava, 1980—1987.
- Sós Ágnes*: A Dunántúl IX. századi szláv népeessége. (Kandidátusi disszertáció az MTA Kézirattárában.) Bp. 1965.
- Szabó István*: A magyarság életrajza. Bp. 1941.
- Magyarország népeessége az 1330-as és az 1526-os évek között. In: Magyarország történeti demográfiája (szerk.: *Kovacsics József*). Bp. 1963.
 - A prédiüm. Vizsgálódások a korai magyar gazdaság- és település-történelem köréből. Agrártörténeti Szemle 6, 1963.
- Szabó Károly*: A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig. Pest, 1869.
- Szarka László*: A szlovákok története. Bp. Évszám nélkül.
- Szász Zoltán*: A románok története. Bp. Évszám nélkül.
- Szekfü Gyula*: A magyar állam életrajza. Bp. 1923.
- Állam és nemzet. Bp. 1942.
- Szentpéteri Imre*: Scriptorum rerum Hungarorum. Bp. 1937—38.
- Székelgy György*: Törzsek alkonya — Népek születése. Századok, Bp. 1976. 3. sz.
- Szilágyi Sándor* (szerk.): A magyar nemzet története. Bp. 1895—1898.
- Szűcs Jenő*: Nemzet és történelem. Bp. 1984.
- Háztartás és család a 13. századi Magyarország szolgai állapotú parasztnépeességében. Történeti Szemle 26. Bp. 1983.
- Thirring Gusztáv*: Contribution aux questions de source et de méthode de la statistique historique hongroise. Bp. 1874. Journal de la Société Hongroise de Statistique, 1—2. 1934.
- Vámbéry Ármin*: A magyarság keletkezése és gyarapodása. Bp. 1895. 408. o.
- Virágh Ferenc*: Békés megye történeti statisztikai helységnévtára. Bp. 1993.
- Wagner, Hans*: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I. Die Urkunden von 808 bis 1270. Graz-Köln. 1955.

Tárgyszavak:

Történeti demográfia

**ANSWERS AND OPEN QUESTIONS OF HISTORICAL DEMOGRAPHY
CONCERNING THE POPULATION SIZE OF THE ÁRPÁDIAN AGE**

Summary

The author's paper presents the lecture held on 16 February at the festal meeting at the Eötvös Lóránd University organized by the Demographic and Historical Demographic Subcommittee of the Hungarian Academy of Sciences on the occasion of the 1100th anniversary of the Hungarian conquest.

The study covers the items as follows:

1. Main home and foreign sources referring to the Árpáodian Age (896—1301).
2. Presentation of a selection from the Hungarian, Arabian, German and Romanian literature concerning — on the one hand — the number of the conquering Hungarian soldiers and — on the other hand — the number of populations have lived here.
3. Investigations on the populations immigrating voluntarily or to the invitation of the rulers at the Árpáodian Age — also by ethnic groups.
4. Finally the author presents his own estimations which do not show many differences from the settlements given in the book published in 1963 entitled Hungary's Historical Demography (ed. by *József Kovacsics*).

As summarizing data given show, he estimates the number of this settling Hungarian lower than those estimated by Hungarian historians and demographers, while the number of populations living here at that time he puts higher than the experts (scholars) mentioned above.

5. As to the data of first mentioning of the place-names and the form of the names are attached special importance in studying the history of Árpáodian Age settlements and populations, the paper reviews the results of the research being in process at the Central Statistical Office under the guidance of the author in the frame a Project of National Priority sponsored by the National Research Fund (OTKA) aiming at compiling and editing the Historical Gazetteer of Hungary's counties.

A KÖZVÁDAS ELJÁRÁSBAN 1993-BAN JOGERŐSEN ELÍTÉLTEK DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI

VAVRÓ ISTVÁN

Az elmúlt időszakban mind több tanulmány és elemzés foglalkozott a demográfiai-társadalmi jellemzők és a bűnözés kapcsolatával. Ezek az elemzések általában hosszabb időszak adatait tekintették át és ezért — elsősorban terjedelmi okokból — nem vizsgáltak olyan részletkérdéseket, illetőleg nem közöltek olyan részletes adatokat, melyek a demográfiai-társadalmi jellemzők és a bűnözés szerkezete közötti kapcsolatot kutatják. A következőkben az 1993-ban közvádas eljárásban jogerősen elítéltek demográfiai-társadalmi jellemzőit vesszük vizsgálat alá. Már itt szeretnénk felhívni azonban a figyelmet arra a körülményre, hogy a különböző bűncselekmények elkövetése miatt elítéltek száma lényeges eltéréseket mutat, ezért azokban az esetekben, amikor az adott bűncselekmény elkövetése miatt elítélt személyek száma bizonyos határértékek alá esik, az adatokat a táblázatban közöljük, de a megoszlási viszonyszámok, illetőleg a gyakorisági értékek bizonyító erejét kevésbé tartjuk meggyőzőnek, mint azoknál a bűncselekményeknél, ahol az elítéltszám magasabb. Szükségesnek tartjuk még megjegyezni, hogy a büntetőjog jelenlegi rendszerében a fiatalkorúakra vonatkozó anyagi és eljárásjogi szabályok eltérnek a felnőttkorúakétól. (Ez egyébként más adatok tekintetében is tükröződik a bírósági statisztikában.) Erre tekintettel a téma vizsgálatánál esetenként elkülönítve vizsgáljuk a fiatalkorúak és a felnőttkorúak adatait. A demográfiai-társadalmi ismérvek között sajátos helyzetet foglal el az előélet mint ismérv. Ez ugyanis tipikusan jogi kategória és így a hagyományos értelemben vett demográfiai-társadalmi jellemzők közé csak oly módon illeszthető be, hogy más jellemzőkkel történő kapcsolatait vizsgáljuk. A kérdés elemzésének egyébként azért van jelentősége, mert ez az ismérv egyike azoknak a jellemzőknek, melyek alkalmasak a bűnözés struktúrája és a demográfiai-társadalmi jellemzők közötti kapcsolat értékelésére.

Módszertani szempontból szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a gyakorisági értékeket a szokásoktól eltérő módon nem az évközepe, hanem a január 1-jei népességszám alapján számítottuk. Álláspontunk szerint azonban ez az adatok értékét már csak azért sem csökkenti, mert az adott évben elítéltek köre nem azonos az adott évben bűncselekményt elkövetők körével. A gyakorisági értékek ilyen módon történő számítása ezért megengedhető, mert az idősorok hosszabb távon kiegyenlítik egymást.

Az elítéltek száma és életkora

1993-ban összesen 73 368 személy ítéltek el közzvadas eljárásban. Az elítéltek közül 6608 fő (9,01%) volt fiatalkorú. A férfiak és a nők aránya úgy alakult, hogy a fiatalkorúaknál a fiúk aránya két százalékkal volt magasabb mint a felnőttkorúaknál, a férfiaknál az arányeltérés nem jelentős, különös tekintettel arra, hogy az elítéltek több mint 9/10-e mindkét esetben férfi volt. A 100 000 azonos nemű és életkorú lakosra számított gyakorisági mutató értéke a büntetőjogilag vétőképés korú népességre számítva átlagosan 862 volt, ez az érték a fiatalkorúaknál magasabb (942) mint a felnőttkorúaknál (854). A férfiak és nők között a gyakorisági mutató értéke több mint tízszeres különbséget mutat.

Az elítéltek életkor szerinti megoszlása megerősíti azokat a korábbi időszakból származó adatokat, melyek azt bizonyítják, hogy a büntetőjogi vétőképesség korhatárát átlépve a bűnözési gyakoriság a fiatal-felnőttkorig meredeken emelkedik, majd ezt követően fokozatosan csökken, és a 45—49. életév körül a fiatalkor alsó határához hasonló értékeket mutat. A legmagasabb gyakorisági értéket a férfiaknál és a nőknél a 20—24 éves életkorúak között mérhetünk, ez a férfiaknál 3713, a nőknél 309 volt. A gyakorisági értékeket vizsgálva azt is megállapíthatjuk, hogy a nők esetében az értékek nemcsak lényegesen alacsonyabbak mint a férfiaknál, hanem viszonylag kiegyenlítettebbek is. Ez elsősorban a férfiak erőszakos bűncselekményeivel magyarázható, melyek legmagasabb gyakorisági mutatói a fiatalkor határán tapasztalhatók. Erre még később visszatérünk.

Családi környezet, családi állapot

Az elítéltek családi környezetét, illetőleg családi állapotát vizsgálva megállapítható, hogy a fiatalkorú elítéltek 40 százaléka nem élt teljes családi körben. Fel kell hívnunk a figyelmet arra is, hogy a leányok esetében — lényegesen alacsonyabb bűnözési gyakoriságuk ellenére — a nem teljes családban élők aránya magasabb mint a fiúknál: az elítélt leányok 56 százaléka nem élt teljes családi körben. Különösen szembetűnő az aránybeli különbség a szülői háztartáson kívül élőknel, ez a fiúknál 12,8, a leányoknál 32,4 százalék volt.

A felnőttkorú elítélteknél a családi állapot szerinti megoszlást az elítéltek kormegoszlása jelentősen befolyásolja. Ezzel magyarázható, hogy az elítéltek 39,7 százaléka nőtlen, illetőleg hajadon volt. A nőtlenek aránya a férfi elítéltek között magasabb volt (40,8%), mint a nőknél a hajadonoké (28,1%). A különbség nyilvánvalóan elsősorban a két nem eltérő házasságkötési életkorával magyarázható. Érdeemes azonban megemlíteni, hogy az

elváltak és a különváltan élők aránya az elítélt nők körében magasabb volt mint a férfiaknál. Ez arra enged következtetni, hogy a családi élet jelentősége a nők kriminalitásában nagyobb mint a férfiaknál és ez már a fiatalok esetében is megfigyelhető.

A családi állapot, illetőleg a családi környezet közötti kapcsolatot bizonyítja, hogy a büntetett és a büntetlen előéletű fiatalok családi környezet szerinti megoszlása eltér: a büntetett előéletűek aránya lényegesen magasabb azoknál az elítélteknél, akik nem éltek szülői háztartásban, a kapcsolat a felnőttkorú elítélteknél is megfigyelhető: a büntetett előéletűek között az elváltak és a különváltan élők aránya lényegesen magasabb mint a büntetlen előéletűeknél. Az életkor és a családi állapot közötti összefüggést, a rendezett vagy annak tekintett családi élet kriminalitást csökkentő hatását bizonyítja, ha összehasonlítjuk a 100 000 azonos nemű életkorú és családi állapotú lakosra jutó elítéltek számát.

A gyakorisági értékek a következőképpen alakultak:

Az elítéltek életkora	Az elítélt családi állapota		
	nőtlen/hajadon	házas	elvált
<i>Férfiak</i>			
25—29 éves	3893	2534	7755
30—34 éves	3564	2114	6380
35—39 éves	2408	1566	4953
40—44 éves	1522	1219	3309
45—49 éves	1164	892	2269
50—54 éves	776	581	11501
55—59 éves	409	346	957
<i>Nők</i>			
25—29 éves	466	208	578
30—34 éves	588	174	527
35—39 éves	380	147	419
40—44 éves	156	123	303
45—49 éves	159	81	200

A gyakorisági értékek számításánál a jogi családi állapotot vettük figyelembe, tehát a jogilag házas, de házastársuktól különváltan élő elítéltek a házas családi állapotúaknál vettük tekintetbe. Ennek az az oka, hogy a népességre vonatkozóan a különváltan élők száma nem állt rendelkezésünkre.

A gyakorisági értékeket vizsgálva megállapítható, hogy a házas családi állapotúak mutatóit 100,00-nak tekintve a férfiaknál a nőtlenek gyakorisági mutatóit jelző index értéke 116,18 és 168,59, míg az elváltaké

254,37—316,28 mint szélső értékek között változott. A nőknél ugyancsak a házasoknál mért gyakorisági értéket tekintve alapnak a hajadonok indexe 126,83 és 337,93, míg az elváltaké 246,34 és 302,87 mint szélső értékek között változott. A házások, a nőtlenek, a hajadonok, illetve az elváltak bűnözési gyakoriságának esetenkénti háromszoros különbsége, de minden esetben magasabb értéke úgy véljük meggyőzően bizonyítja a családi állapot és a kriminalitás kapcsolatát.

Az iskolai végzettség

Az iskolai végzettség és a kriminalitási gyakoriság közötti kapcsolat ugyancsak közismert. Az elítéltek iskolai végzettség szerinti megoszlása ezt az összefüggést egyértelműen bizonyítja. Az elítéltek iskolai végzettség szerinti megoszlása ugyanis, mint az az arányokból látható, lényegesen eltér az azonos korú népesség iskolai végzettség szerinti megoszlásától. A családi állapothoz hasonlóan itt is megfigyelhető, hogy a büntetett előéletűek iskolai végzettség szerinti megoszlása kedvezőtlenebb mint azoké, akiket korábban még nem ítélték el. A jelenség a fiataloknál és a felnőtteknél egyaránt kimutatható, annak ellenére, hogy a büntetett előéletűek aránya a fiataloknál életkorukból következően egyébként természetesen lényegesen alacsonyabb mint a felnőtteknél.

A bűnözés szerkezete

A kriminálstatisztikai adatokból ismert, hogy a fiatalok és a felnőttek, illetőleg a férfiak és a nők által elkövetett bűncselekmények struktúrája eltérő. A fiatalok és a felnőttek közötti különbség elsősorban a közlekedési bűncselekmények gyakoriságában, míg a férfiak és a nők bűnözése közötti különbség a közlekedési bűncselekmények gyakorisága mellett az erőszakos bűncselekmények gyakoriságában is megfigyelhető. Ebből következik, hogy a férfiak és a nők, valamint a fiatalok és a felnőttek bűncselekmények súlyossága szerinti jellemzői is különböznek. A büntetett elkövetésének gyakorisága a férfiaknál lényegesen magasabb mint a nőknél, míg a fiatalok és a felnőttek határán a büntetett gyakorisági mutatója a férfiaknál lényegesen kisebb mértékben változik mint a nőknél, illetőleg mint a 30. életév után. Ezt egyértelműen bizonyítja, ha megvizsgáljuk egyes kiemelt bűncselekmények 100 000 azonos nemű és korú lakosra jutó gyakorisági mutatóját. Itt ugyanis egyértelműen bizonyítható, hogy egyes bűncselekmények, így elsősorban az erőszakos közöszlész, a rablás és a súlyos testi sértés gyakorisága a fiataloknál és a felnőtteknél alig

különbözik, esetenként a fiataloknál magasabb (pl.: rablás, erőszakos közönség).

Az elítéltek családi állapota, illetőleg az általuk elkövetett bűncselekmények közötti kapcsolatot vizsgálva megállapítható, hogy a súlyos bűncselekményt elkövetők között a rendezetlen családi körülmények között, vagy szülői háztartáson kívül élők aránya az átlagosnál magasabb. Ez egyébként megfigyelhető a fiatalok cselekményeinek döntő többségét képező vagyon elleni bűncselekmények elkövetőinek körében is. Az arányok ez utóbbiak tekintetében, különösen a leányoknál szembetűnően magasak.

A felnőttkori elítélteknél ugyancsak az állapítható meg, hogy az erőszakos cselekmények elkövetői között az átlagosnál magasabb az elváltak és különváltak aránya. A legmagasabb arányt azonban természetesen a tartás elmulasztása miatt elítélteknél figyelhetjük meg, ami a bűncselekmény sajátos jellegéből egyébként egyértelműen következik. Az elítéltek iskolai végzettség és az elkövetett bűncselekmények közötti kapcsolat a fiataloknál és a felnőttoknál ugyancsak egyértelműen kimutatható. A súlyosabb bűncselekmények és az erőszakos cselekmények elkövetőinek iskolai végzettség szerinti megoszlása még az elítéltek átlagánál is kedvezőtlenebb.

Összefoglalás, következtetések

A közvélemény-eljárásban jogerősen elítéltek 1993. évi adatai megerősítik azokat a korábbi kutatási eredményeket, melyek szerint a demográfiai-társadalmi jellemzők és a bűnözési gyakoriság között egyértelmű összefüggés mutatható ki. Az adatok alapján ez az összefüggés szerkezetére vonatkozóan is egyértelműen bizonyítható. A gyakorisági mutatók a büntetőjoggal vétőképes kor alsó határától a fiatal felnőttkorig meredeken emelkednek, majd előbb kismértékben, később erőteljesen csökkennek. Ez a jellegzetesség a férfiaknál — elsősorban az erőszakos bűncselekmények gyakorisági mutatóinak hatására — kifejezettebbek mint a nőknél. A gyakorisági mutató értéke a férfiak és a nők között egyébként több mint tízszeres.

Az adatok egyértelműen bizonyítják a rendezett családi élet kriminalitását csökkentő hatását, és ez az összefüggés elsősorban a nőknél szembetűnő. A házasságon kívül élők magasabb kriminalitási gyakorisága mellett bűncselekményeik fokozottabb társadalmi veszélyessége is kimutatható.

Az iskolai végzettség és a kriminalitási gyakoriság kapcsolatát ugyancsak egyértelműen bizonyítják a vizsgált adatok. A kapott eredmények megerősítik a bűnözés szerkezetét és az iskolai végzettség közötti kapcsolatra vonatkozóan már korábban közzétett kutatási eredményeket.

Az elítéltek előélet szerinti megoszlása ugyancsak bizonyítja a rendezett családi élet, illetőleg a magasabb iskolai végzettség kriminalitást csökkentő hatását, a bűnismétlés valószínűségének alacsonyabb szintjét.

Az adatok alapján egyértelműen kijelenthető, hogy mindazok az intézkedések, amelyek a családi élet stabilitását segítik elő, illetőleg a népesség iskolai végzettség szerinti megoszlását előnyösen befolyásolják, egyértelműen a kriminalitás csökkenésének irányába hatnak. Mindezekből egyértelműen következik, hogy azok az intézkedések, folyamatok, vagy társadalmi hatások, melyek a családi élet stabilitásának csökkenéséhez vezetnek, vagy azt eredményezik, illetőleg a népesség iskolai végzettség szerinti megoszlását hátrányosan befolyásolják, a bűnözés mennyiségi növekedésének és súlyosabbá válásának irányába hatnak.

1. A fiatalok elítéltek és a közbiztonság eljárásban elítéltek felnőttek száma és a gyakoriság 100 000 azonos nemű és életkorú lakosra számítva (1993)

Number of juvenile convicts and of those convicted as adults by procedures of public prosecution and frequencies calculated by 100 000 persons of the same sex and age (1993)

Az elítéltek	Férfi	Nő	Összesen	Gyakoriság		
				férfi	nő	összesen
Fiatalok	6 188	420	6 608	1 720	123	942
Felnőttok (közbiztonság eljárásban)	61 204	5 556	67 760	1 670	134	854
Összesen	67 392	5 976	73 368	1 674	133	862

2. Az elítéltek életkora és a gyakoriság 100 000 azonos nemű és életkorú lakosra számítva
Age of the convicts and frequencies calculated by 100 000 persons of the same sex and age

Életkor	Az elítéltek			Gyakoriság		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
14 év	728	65	793	876	82	489
15 év	1 307	100	1 407	1 492	120	822
16 év	1 761	115	1 876	1 922	133	1 052
17 év	2 392	140	2 532	2 458	151	1 334
Fiatalok összesen	6 188	420	6 608	1 720	123	942
18—19 év	5 629	425	6 054	3 300	262	1 820
20—24 év	13 689	1 087	14 776	3 713	309	2 051
25—29 év	10 435	878	11 313	3 261	284	1 799
30—34 év	9 065	812	9 877	2 774	250	1 517
35—39 év	8 908	883	9 791	2 075	206	1 141
40—44 év	5 889	627	6 516	1 531	159	837
45—49 év	3 593	382	3 975	1 097	111	593
50—54 év	2 057	239	2 296	706	73	371
55—59 év	1 043	118	1 161	406	38	204
60 év és idősebb	896	105	1 001	113	9	50
Felnőttok összesen	61 204	5 556	66 760	1 670	134	854
Fiatal és felnőttok	67 392	5 976	73 368	1 674	133	862

3. A fiatalok elítéltek családi környezete (1993)
Family circumstances of juvenile convicts (1993)

Az elítélt	Az elítélt családi környezete			Összesen
	a szülők közös háztartása	csak az egyik szülő háztartása	egyéb	
Fiú	3 738	1 660	790	6 188
Leány	185	99	136	420
Összesen	3 923	1 759	926	6 608

Százalék

Fiú	60,41	26,83	12,77	100,00
Leány	44,05	23,57	32,38	100,00
Összesen	59,37	26,62	14,01	100,00

4. Az elítéltek családi állapota (Közvédas eljárásban elítélt felnőttek)
(1993)

Family status of the convicts (adults convicted by public prosecution)
(1993)

Az elítélt	Az elítélt családi állapota					Összesen
	hajadon, nőtlen	házas	özvegy	elvált	különváltan él	
Férfi	24 940	25 972	593	8 830	869	61 204
Nő	1 559	2 425	293	1 027	252	5 556
Összesen	26 499	28 397	886	9 857	1 121	66 760

Százalék

Férfi	40,75	42,44	0,97	14,43	1,42	100,00
Nő	28,06	43,65	5,27	18,48	4,54	100,00
Összesen	39,69	42,54	1,33	14,76	1,68	100,00

5. Az elítélt fiatalok megoszlása nem és családi környezet szerint (1993)
Distribution of the juveniles by sex and family circumstances (1993)

Az elítélt	A büntetlen előéletű fiatalok elítélt családi környezete			Össze- sen	A büntetett előéletű fiatalok elítélt családi környezete			Össze- sen
	a szülők közös háztartása	csak az egyik szülő háztartása	egyéb		a szülők közös háztartása	csak az egyik szülő háztartása	egyéb	
Fiú	3 123	1 272	510	4 905	615	388	280	1 283
Leány	163	92	117	372	22	7	19	48
Összesen	3 286	1 364	627	5 277	637	395	299	1 331

Százalék

Fiú	63,67	25,93	10,40	100,00	47,93	30,24	21,82	100,00
Leány	43,82	24,73	31,45	100,00	45,83	14,58	39,58	100,00
Összesen	62,27	25,85	11,88	100,00	47,86	29,68	22,46	100,00

6. A fiatalok elítéltek iskolai végzettsége (1993)
Educational level of juvenile convicts (1993)

Nem	Az elítélt írástudatlan	Az elítélt az általános iskola					Középiskolát végzett (végez)	Összesen
		1-4	5	6	7	8		
		osztályát végezte						
Fiú	24	340	344	651	670	3 205	954	6 188
Leány	3	32	31	57	61	186	50	420
Összesen	27	372	375	708	731	3 391	1 004	6 608

Százalék

Fiú	0,39	5,49	5,56	10,52	10,83	51,79	15,42	100,00
Leány	0,71	7,62	7,38	13,57	14,52	44,29	11,90	100,00
Összesen	0,41	5,63	5,67	10,71	11,06	51,32	15,19	100,00

7. A közbírási eljárásban elítélt felnőttek iskolai végzettsége (1993)
Educational level of adults convicted by public prosecution procedures (1993)

Az elítélt	Az elítélt				Összesen
	írásstudatlan	általános (elemi) iskolát végzett	középfelsőiskolát végzett	egyetemet. főiskolát végzett	
Férfi	542	42 467	15 924	2 271	61 204
Nő	303	3 715	1 303	235	5 556
Összesen	845	46 182	17 227	2 506	66 760
Százalék					
Férfi	0.89	69.39	26.02	3.71	100.00
Nő	5.45	66.86	23.45	4.23	100.00
Összesen	1.27	69.18	25.80	3.75	100.00

8. Jogerősen elítélt felnőttek száma családi állapot és iskolai végzettség szerint (1993)
Number of adults validly convicted by marital status and educational level (1993)

Az elítélt	Összesen	Az elítélt			
		írásstudatlan	általános (elemi) iskolát végzett	középfelsőiskolát végzett	egyetemet. főiskolát végzett
Férfiak					
Nőtlen	24 940	220	18 759	5 576	385
Házasságban	25 972	214	16 786	7 513	1 459
Özvegy	593	31	400	130	32
Elvált	8 830	59	5 879	2 525	367
Különvált	869	18	643	180	28
Összesen	61 204	542	42 467	15 924	2 271
Nők					
Házasságban	1 559	107	1 078	333	41
Házasságban	2 425	122	1 587	596	120
Özvegy	293	30	197	50	16
Elvált	1 027	25	661	287	54
Különvált	252	19	192	37	4
Összesen	5 556	303	3 715	1 303	235

8. tábla folytatása

Az elítélt	Összesen	Az elítélt			
		írástudatlan	általános (elemi) iskolát végzett	középiskolát végzett	egyetemet, főiskolát végzett

Összesen

Hajadon, nőtlen	26 499	327	19 837	5 909	426
Házias	28 397	336	18 373	8 109	1 579
Özvegy	886	61	597	180	48
Elvált	9 857	84	6 640	2 812	421
Különvált	1 121	37	835	217	32
Összesen	66 760	845	46 182	17 227	2 506

9. Az elítélt fiatalok előélete (1993)
Police records of juvenile convicts (1993)

Az elítélt	Ebből		Összesen
	büntetlen	büntetett	

Fiú	4 905	1 283	6 188
Leány	372	48	420
Összesen	5 277	1 331	6 608

Százalék

Fiú	79,27	20,73	100,00
Leány	88,57	11,43	100,00
Összesen	79,86	20,14	100,00

10. A fiatalok elítéltek iskolai végzettsége (1993)
Educational level of juvenile convicts (1993)

Nem	Az büntetlen elítéltek fiatalok elítéltek							Összesen	A büntetett elítéltek fiatalok elítéltek							Összesen
	írás- tudatlan	az általános iskola					közép- iskolát végzett (véggez)		írás- tudatlan	az általános iskola					közép- iskolát végzett (véggez)	
		1-4	5	6	7	8				1-4	5	6	7	8		
		osztályát végezte							osztályát végezte							
Fiú	16	217	244	445	487	2 608	888	4 905	8	123	100	206	183	597	66	1 283
Lcány	1	26	27	48	53	168	49	372	2	6	4	9	8	18	1	48
Összesen	17	243	271	493	540	2 776	937	5 277	10	129	104	215	191	615	67	1 331
		Százalék								Százalék						
Fiú	0,33	4,42	4,97	9,07	9,93	53,17	18,10	100,00	0,62	9,59	7,79	16,06	14,26	46,53	5,14	100,00
Lcány	0,27	6,99	7,26	12,90	14,25	45,16	13,17	100,00	4,17	12,50	8,33	18,75	16,67	37,50	2,08	100,00
Összesen	0,32	4,60	5,14	9,34	10,23	52,61	17,76	100,00	0,75	9,69	7,81	16,15	14,35	46,21	5,03	100,00

*11. Jogerősen elítélt felnőttkorúak száma előélet és iskolai végzettség szerint
(1993)*

*Number of adults convicted validly by police records and educational level
(1993)*

Az elítélt	Összesen	Az elítélt			
		írástudatlan	általános (elemi) iskolát végzett	középiskolát végzett	egyetemet, főiskolát végzett

Férfiak

Büntetlen	38 799	224	24 268	12 278	2 029
Bűnismétlő	14 287	179	11 055	2 836	217
Visszaeső	1 031	17	881	125	8
Különös visszaeső	1 975	40	1 767	165	3
Többszörösen visszaeső	5 112	82	4 496	520	14
Összesen	61 204	542	42 467	15 924	2 271

Nők

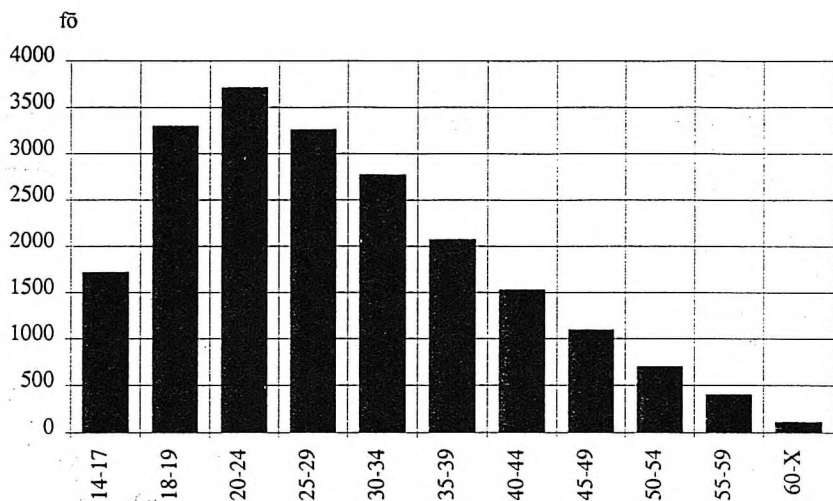
Büntetlen	4 318	154	2 752	1 188	224
Bűnismétlő	884	97	681	95	11
Visszaeső	41	1	39	1	—
Különös visszaeső	117	15	98	47	—
Többszörösen visszaeső	196	36	145	15	—
Összesen	5 556	303	3 715	1 303	235

Összesen

Büntetlen	43 117	378	27 020	13 466	2 253
Bűnismétlő	15 171	276	11 736	2 931	228
Visszaeső	1 072	18	920	126	8
Különös visszaeső	2 092	55	1 865	169	3
Többszörösen visszaeső	5 308	118	4 641	535	14
Összesen	66 760	845	46 182	17 227	2 506

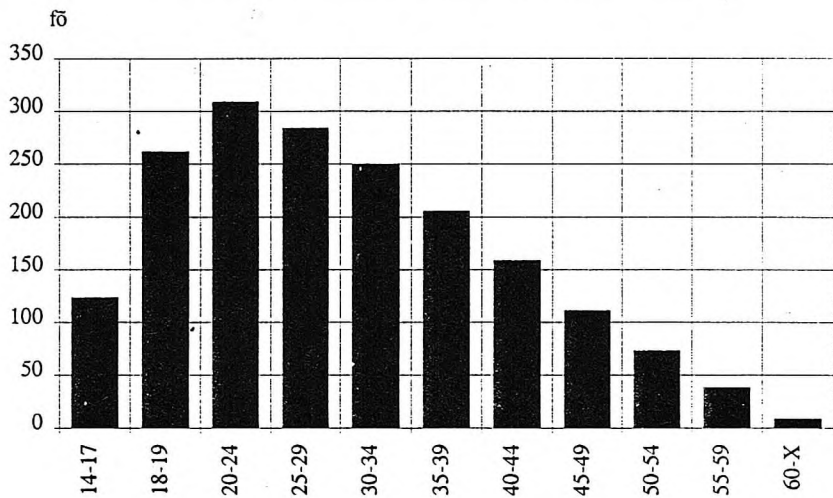
*12. Az elítéltek száma
Number of convicts*

A bűncselekmény	Fiatalkorúak			Közvéadás eljárásban elítélt felnőtt			Fiatal- és felnőttkorú együtt		
	fiú	leány	össze- sen	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen
Állam elleni	—	—	—	1	—	1	1	—	1
Személy elleni	389	34	423	4811	522	5333	5200	556	5756
Közlekedési	446	18	464	22113	912	23025	22559	930	23489
A házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni	69	2	71	1497	164	1661	1566	166	1732
Az államigazgatás, az igaz- ságszolgáltatás és a közelet tisztasága elleni	66	17	83	1518	344	1862	1 584	361	1945
Közrend elleni	501	32	533	4876	592	5468	5377	624	6001
Gazdasági	9	2	11	753	131	884	762	133	895
Vagyon elleni	4708	315	5023	25480	2891	28371	30188	3206	33394
Honvédelmi kötelezettség elleni	—	—	—	155	—	155	155	—	155
Összesen	6188	420	6608	61204	5556	66760	67392	5976	73368

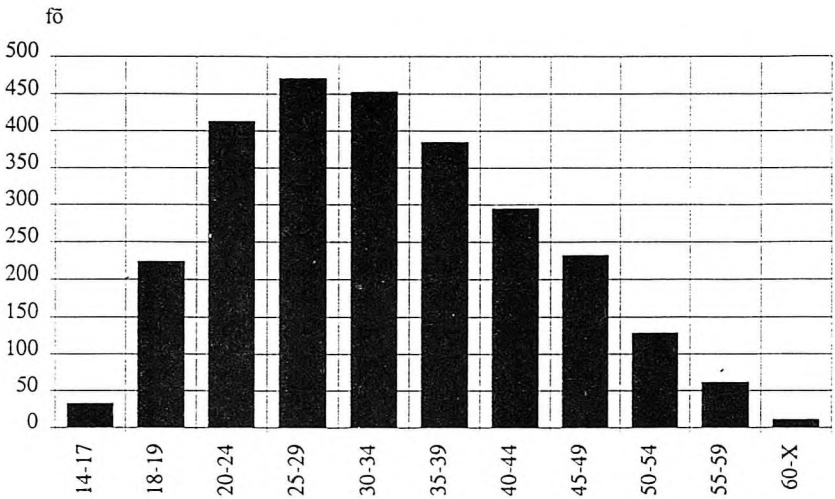
I. Elítélt fiatal- és felnőttkorú férfiak

Number of juvenile and adult convicted males

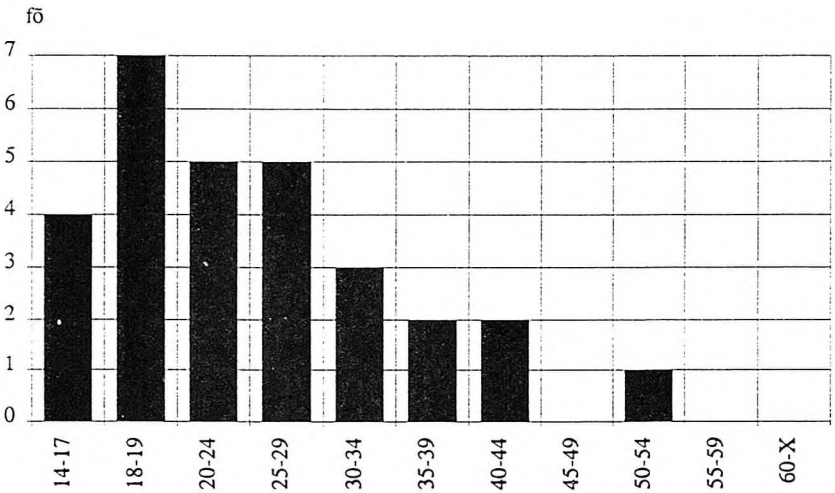
II. Elítélt fiatal- és felnőttkorú nők

Number of juvenile and adult convicted females

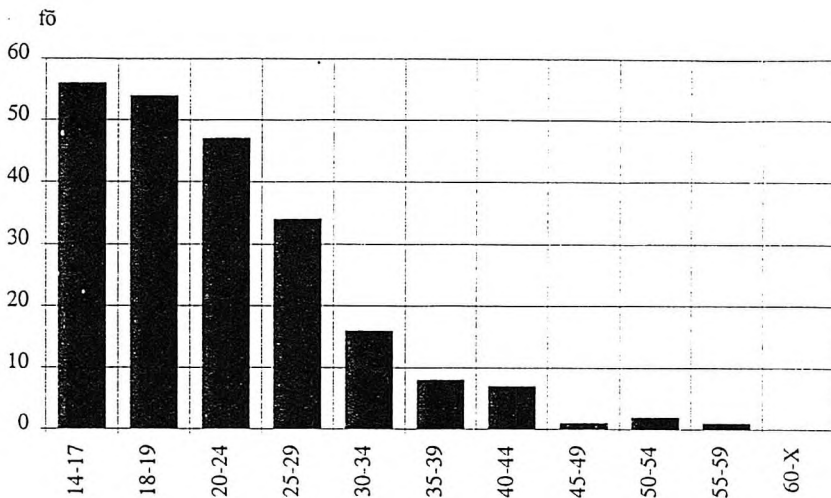
III. Ittas járművezetésért elítélt fiatal- és felnőttkorúak

Number of juvenile and adult persons convicted of driving while intoxicated

IV. Erőszakos nemi közönsülésért elítélt fiatal- és felnőttkorúak

Number of juvenile and adult persons convicted of rape

V. Rablásért elítélt fiatal- és felnőttkorúak

Number of juvenile and adult persons convicted of robbery

Tárgyszavak:

Bűnözés

DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF PERSONS
CONDEMNED VALIDLY BY PUBLIC PROSECUTION IN 1993

KÖZLEMÉNYEK

NÉHÁNY ADALÉK HALANDÓSÁGI VISZONYAINK 1980 ÉS 1990 KÖZÖTTI ALAKULÁSÁNAK ELEMZÉSÉHEZ

MÓRITZ PÁLNÉ—VALKOVICS EMIL

Hazánk népességének halandósága, más kelet-európai volt szocialista országok népességének halandóságához hasonlóan, csaknem harminc éve romlik, szintje emelkedik. A halandósági szint emelkedése a férfi népesség esetében a születéskor várható átlagos élettartam évről évre változó ütemű és mértékű, de csaknem állandó jellegű csökkenésében is kifejezésre jut. A női népesség születéskor várható átlagos élettartama ugyanakkor viszonylag alacsony szinten stagnál, illetve ingadozik (évről évre kisebb-nagyobb mértékben nő vagy csökken).

A halandósági szint mérésére, a demográfusok általánosan elfogadott véleménye szerint, a születéskor várható átlagos élettartam halandósági táblából származó mutatója a legalkalmasabb. E mutató értéke a különböző okokban meghaltak átlagos halálózási korainak súlyozott aritmetikai átlagaként is felfogható. A különböző halálokok áldozatai átlagos halálózási korainak emelkedése e mutató értékét növeli, csökkenése pedig csökkenti. Az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálokok *arányának* az áldozataikat idősebb korban szedő halálokok aránya csökkenésével együttjáró *növekedése* e mutató értékét *csökkenti*, az áldozataikat idősebb korban szedő halálokok aránya növekedésével együttjáró *csökkenése* pedig *növeli*. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az áldozataikat idősebb korban szedő halálokok *arányának* az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálokok arányának csökkenésével együttjáró *növekedése* a születéskor várható átlagos élettartam hosszát *növeli*, az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálokok növekedésével együttjáró *csökkenése* pedig *csökkenti*. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az áldozataikat idősebb korban szedő halálokok pusztító hatása ellen a prevenció és a terápia eszközeivel nem kell küzdeni. A "megmentett életek" ugyanis ezeknek a halálokoknak az esetében is csak magasabb életkorban végződhetnek ugyanezeknek, vagy más halálokoknak tulajdonítható halálózással.

Hazánkban, mint jeleztük, a férfi népesség születéskor várható átlagos élettartamának csökkenése és a női népesség születéskor várható átlagos élettartamának stagnálása az 1960-as évek közepe óta tart. A férfi népesség halandósági színvonalának emelkedése a dolgozatunkban elemzett 1980 és 1990 közötti évtizedben is folytatódott, de jelentősen lelassult, üteme mérséklődni látszott. A női népesség esetében a halandóság szintjének stagnálása helyett eléggé jelentős süllyedésnek voltunk tanúi. 1990 után sajnálatos módon ismét a korábbi tendenciák tértek vissza:

- a férfi népesség halandósági szintjének emelkedése ismét gyorsulni kezdett; a születéskor várható átlagos élettartam az 1990-es évet közvetlenül követő első két-három év alatt évről évre jelentős mértékben rövidült;

- a női népesség halandósági színvonala ugyanakkor ismét stagnáló jellegűvé vált, ha süllyedt is némileg, kedvező irányú változása csak árnyalatnyinak mondható.

Az alábbiakban kilenc haláloki csoport (és az összes egyéb halálokokat tartalmazó reziduális jellegű tizedik csoport) alapulvételével, az előadottak figyelembevételén alapuló, a *Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetében kidolgozott módszer segítségével* azt kíséreljük meg bemutatni és értékelni, hogy milyen szerepet játszott hazánk férfi népessége és női népessége halandósági színvonalának 1980 és 1990 közötti alakulásában az egyes halálokok áldozatai átlagos halálozási korának és a halálozások halandósági táblabeli haláloki struktúrájának megváltozása.

Az 1. tábla a tanulmányozott haláloki csoportokat, valamint hazánk férfi népessége és női népessége 1980. évi és 1990. évi halálozásainak tényleges és az 1980. évi, illetve 1990. évi halandósági táblákon belüli halálokok szerinti megoszlását mutatja be. *A halálozások halandósági táblabeli haláloki struktúrájának kiszámítása úgy történik, hogy a halálozások egyes életkorok (korcsoportok) szerinti halandósági táblabeli haláloki struktúráját azonosnak tekintjük az ugyanazon életkorokon (korcsoportokon) belüli tényleges struktúrájával, majd kiszámítjuk a halandósági táblabeli összes meghaltak halálokonkénti számát és struktúráját.* A halandósági táblabeli összes meghaltak haláloki struktúrája némileg eltér a halálozások tényleges struktúrájától, mert a halandósági tábla stationer népességének korstruktúrája, illetve korfája különbözik a tényleges népesség történetileg kialakult, bevágódásokat és kiszögelléseket is tartalmazó korfájától. További számításainkhoz csak a halálozások halandósági táblabeli haláloki struktúrájának elemeit használtuk fel. Ezeket a struktúra-elemeket az 1. tábla százalékban, a 2. tábla viszont úgy adja meg, hogy a struktúra elemek összege egyenlő legyen eggyel. A különböző halálokok áldozatai átlagos halálozási korának kiszámítása áldozataik életkor szerint részletezett adatainak felhasználásával történt.

A 2. tábla részint azt mutatja be, hogyan történik a különböző halálokok áldozatai átlagos halálozási korának és a táblabeli halálozások haláloki struktúrája elemeinek felhasználásával a halandósági táblabeli összes meghaltak átlagos halálozási korának, vagyis a születéskor várható átlagos élettartamnak a kiszámítása, részint pedig azt, hogy mekkora volt az egyes halálokoknak tulajdonítható halandóság hozzájárulása a születéskor várható átlagos élettartamok közötti különbségekhez. A (4) és (10) oszlop összeg sorában szereplő adatok felhasználásával számítva a férfi népesség születéskor várható átlagos élettartama 1980 és 1990 között

$$65,130 - 65,441 = -0,311$$

évet változott, vagyis 0,311 évvel lett rövidebb, a női népességé pedig, a (7) és (13) oszlop összeg sorának adatai alapján számítva,

$$73,710 - 72,698 = 1,012$$

évvél lett hosszabb. A női népesség és a férfi népesség születéskor várható átlagos élettartamának különbsége 1980-ban, a (4) és a (7) oszlopösszege adatainak alapján számítva

$$72,698 - 65,441 = 7,257$$

évet, 1990-ben pedig, a (10) és a (13) oszlopok összege adatainak alapján számítva

$$73,710 - 65,130 = 8,580$$

évet tett ki. A 2. tábla (14), (15), (16) és (17) oszlopa bemutatja, hogy hány évet tett ki az egyes halálkori csoportokból származó halandóságnak a hozzájárulása a születéskor várható átlagos élettartamok fenti különbségeihez. A 2. tábla ezen oszlopaiból kitűnik, hogy az egyes halálkori csoportokból származó halandóság hozzájárulása a születéskor várható átlagos élettartamok különbségeihez valójában azoknak a részint pozitív, részint negatív előjelű különbségeknek az összegezéséből adódik, melyek a különböző okból származó halandóságnak az összehasonlított átlagos élettartamokhoz (illetve átlagos halálozási korokhoz) való hozzájárulásai között fennállnak. Így a (14) oszlop a (10) és a (4) oszlop, a (15) oszlop a (13) és a (7) oszlop, a (16) oszlop a (7) és a (4) oszlop, a (17) oszlop pedig a (13) és a (10) oszlop megfelelő adatainak különbségeit tartalmazza. A születéskor várható átlagos élettartamok közötti különbség e különbségeknek az összege. Az e különbségek kiszámításához használt oszlopok az egyes halálokok áldozatai átlagos halálozási korainak és a táblabeli összes halálozásokon belüli arányainak szorzatai. A számításához használt halálokok szerinti halálozási arányok összege, mint említettük, ebben az esetben egyenlő eggyel. Ha a táblabeli halálozások halálokonkénti arányainak különbségeit képezzük, és e különbségeket összegezzük, minden halálkori struktúra pár esetében zérust kapunk eredményül, abban az esetben is, ha a struktúraelemek összegét nem tesszük egyenlővé eggyel.

Megjegyezzük, hogy a születéskor várható átlagos élettartamok különbségeit a halálkori struktúra-különbségek hatásának és a halálokonként eltérő átlagos halálozási korok különbségei hatásának összegeként bemutató 3. tábla kiszámítása során, nem vettük figyelembe az egyes halálokok aránya megváltozásának más halálokok aránya megváltozására gyakorolt (indirekt) hatását. A halálok struktúra elemei ebben az esetben kizárólag mint szorzótényezők érdekeltek bennünket, melyekkel a vonatkozó halálokonkénti átlagos halálozási korokat szorozzuk és a szorzatok különbségeit a szorzótényezők változása (ill. különbségei) által előidézett hatás szempontjából dekomponálnunk kell. A halálokonkénti átlagos halálozási korok (halandósági szintek) változását illetően igaz marad, hogy minden növekvő szint növeli és minden csökkenő szint csökkenti az összes meghaltak átlagos halálozási korát. Ebben az esetben azonban e megállapítás érvényességét kiterjesztjük az egyes halálokokok áldozatai halandósági táblán belüli arányaira is, vagyis minden növekvő arány (mint szorzótényező) növeli és minden csökkenő arány (mint szorzótényező) csökkenti az összes meghaltak átlagos halálozási korát. Az egyes halálokok szerinti halálozási

arányok más halálok szerinti halálozási arányokra gyakorolt hatását illetően természetesen érvényben maradnak korábbi megállapításaink:

- az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálokok arányának az áldozataikat idősebb korban szedő halálokok arányának süllyedését előidéző növekedése csökkenti, emelkedését előidéző csökkenése pedig növeli a táblabeli összes meghaltak átlagos halálozási korát, illetve: az áldozataikat idősebb korban szedő halálokok arányának az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálokok arányának emelkedésével együttjáró süllyedése csökkenti, süllyedésével együttjáró növekedése pedig magasabbá teszi a táblabeli összes meghaltak átlagos halálozási korát.

A 3. táblából kitűnik, hogy a férfi népesség születéskor várható átlagos élettartamának 0,311 évet kitevő csökkenése elsősorban, bár korántsem kizárólag, a légzőrendszeri betegségekből származó halandóságnak köszönhető, melynek negatív hatását leginkább a daganatos betegségekből származó halandóság pozitív hatása fékezte. Hasonló e tekintetben a női népesség születéskor várható élettartamának 1980 és 1990 közötti változása is. A légzőrendszeri betegségek áldozatainak átlagos halálozási kora 1980 és 1990 között a férfi és a női népesség esetében is nőtt, ami önmagában véve kedvezőnek tekinthető. E betegségcsoport áldozatainak a halálozások halandósági táblabeli struktúrájában elfoglalt helye azonban csökkent, ami kedvezőtlen változás, mert e haláloki csoport áldozatainak átlagos halálozási kora a férfi és a női népesség esetében is magasabb volt az összes meghaltak átlagos halálozási koránál. Ellenkező esetben kedvezőtlen változásnak kellene minősítenünk.

A férfi népesség születéskor várható átlagos élettartamának csökkenésében és a női népesség születéskor várható átlagos élettartama emelkedésének fékezésében jelentős szerepet töltött be az agyérbetegségből és kisebb mértékben a fertőző és élősdiék okozta betegségekből, valamint a perinatális időszakkal összefüggő bizonyos állapotokból származó halandóság alakulása is. Az agyérbetegségek esetében az áldozatok átlagos halálozási kora a férfi népesség esetében igen kis mértékben, a női népesség esetében jóval nagyobb mértékben nőtt, ami határozottan kedvező változás. E betegségcsoport áldozatainak a vonatkozó halandósági táblák meghaltjai közötti aránya azonban csökkent. Minthogy e haláloki csoport áldozatainak átlagos halálozási kora szintén magasabb az összes meghaltakénál, ez a változás a férfi népesség esetében a születéskor várható átlagos élettartam süllyedésének volt egyik előidézője, a női népesség esetében pedig fékezte a születéskor várható átlagos élettartam emelkedését. E betegségcsoport a halandósági táblabeli halálozások okstruktúráján belül elfoglalt helyének módosulása tehát kedvezőtlen változásnak tekinthető.

A fertőző és élősdiék okozta betegségek esetében csökkent e haláloki csoport áldozatainak átlagos halálozási kora és csökkent áldozatainak a halálozások haláloki struktúrájában elfoglalt aránya is. E két kedvezőtlen változás közül az első az összes többi haláloki csoport áldozatai esetében is kedvezőtlen lenne. Az áldozatok arányának csökkenése csak szorzótényezőként, illetve direkt hatásként értelmezve kedvezőtlen.

E haláloki csoport áldozatainak átlagos halálozási kora alacsonyabb a halandósági táblabeli összes meghaltakénál, s arányuk csökkenése lehetővé teszi más okok

áldozatai arányának növekedését. Az ebből származó indirekt hatások becslésétől azonban itt eltekintünk.

A perinatális időszakkal összefüggő bizonyos állapotokból származó halandóság a férfi népesség esetében szintén hozzájárult a születéskor várható átlagos élettartam csökkenéséhez, a női népesség esetében pedig fékezte ez utóbbi növekedését. E halálloki csoport áldozatainak aránya csökkent, átlagos halálozási kora a férfi népesség esetében elhanyagolható mértékben csökkent, a női népesség esetében lényegében változatlan maradt. Az igen alacsony átlagos halálozási kor miatt ez esetben a halálloki struktúrán belüli részesedés kismértékű csökkenésének direkt hatása kedvezőtlen, indirekt hatását egyelőre nem tárjuk fel.

Igen jelentősnek tekinthető a női népesség esetében és nem hanyagolható el a férfi népesség esetében sem az agyérbetegségeken kívüli többi keringési betegség alakulásának a női népesség esetében a születéskor várható átlagos élettartam emelkedésében a daganatos betegségeknél is kedvezőbb, legjelentősebb szerepet játszó, a férfi népesség esetében pedig a születéskor várható átlagos élettartam csökkenését a daganatos betegségek után a legnagyobb mértékben fékező hatása. A férfiak és a nők esetében is nőtt a halálloki csoport áldozatainak átlagos halálozási kora és a halálozások halálloki struktúráján belüli aránya is. Ez utóbbi hatása különösen kedvező, mert áldozatait igen magas életkorban szedő halálloki csoportról van szó.

Kedvező volt az emésztőrendszer betegségeiből származó halandóság szerepe is, elsősorban a halálloki struktúrán belüli arányának növekedése miatt. Ezt a kedvező direkt hatást nem közömbösítette teljesen áldozatai átlagos halálozási korának sajnálatos csökkenése.

Hasonló megfontolások alkalmazandók, ha a többi halálloki csoportból származó halandóságnak a születéskor várható átlagos élettartamok közötti különbséghez való hozzájárulását vizsgáljuk.

A nők és a férfiak születéskor várható átlagos élettartamának különbsége 1980-ban és 1990-ben is a nők javára fennálló halálokonkénti halandósági szint különbségeknél tudható be, bár kedvezőbb volt mindkét esetben a női népesség halálozásainak halandósági táblabeli halálloki struktúrája is.

A nők és férfiak születéskor várható átlagos élettartamának különbsége az 1980. évi 7,257 évről 1990-re 8,580 évre növekedett, vagyis

$$8,580 - 7,257 = 1,323$$

évvel lett nagyobb, amiből csupán

$$1,409 - 1,215 = 0,194$$

év tulajdonítható a női népesség halandósági táblabeli halálozási struktúrája kedvezőbb változásának és

$$7,171 - 6,042 = 1,129$$

év az egyes haláloki csoportok női áldozatai átlagos halálózási korai szintén kedvezőbb változásának.

A 3. táblában közölt elemzésünket természetesen ki kell egészítenünk az egyes haláloki csoportok áldozataiként meghaltak *aránya* megváltozása *indirekt*, vagyis a más halálok áldozataiként meghaltak *arányára* gyakorolt *hatásának* és a *direkt és indirekt hatást összesítő hatásának* bemutatásával és elemzésével is. Ezzel dolgozatunkban az erre vonatkozó kutatások befejezetlensége miatt adószak maradunk, de eredményeink értékelhetőségét megkönnyítendő a tíz haláloki csoportot átalakítottuk kettővé, vagyis az áldozataikat az átlagosnál, a táblabeli összes meghaltak átlagos életkoránál fiatalabb korban szedő, illetve idősebb korban szedő halálokok csoportjává.

A férfi népesség esetében az áldozataikat az átlagosnál fiatalabb korban szedő haláloki csoportba a fertőző és élősdiék okozta betegségek, az emésztőrendszer betegségei, a veleszületett anomáliák, a perinatális időszakkal összefüggő bizonyos állapotok, a sérülések és mérgezések és az összes egyéb halálokok tartoznak. A halandósági táblán belüli átlagos halálózási korok 1980-ban 52,066 évet, 1990-ben 52,778 évet, arányuk pedig 1980-ban 0,23011-et, 1990-ben 0,24550-et tett ki.

Az áldozataikat az átlagosnál idősebb korban szedő haláloki csoportba a férfi népesség esetében, a daganatos betegségek, a koszorúér rendszer betegségei, az agyérbetegségek és a légzőrendszer betegségei tartoztak. Halandósági tábla szerinti átlagos halálózási korok 1980-ban 69,438 évet, 1990-ben 69,149 évet, arányuk 1980-ban 0,76989-et, 1990-ben pedig 0,75450-et tett ki. A *férfiak születéskor várható átlagos élettartama* ennek alapján

1980-ban

$$52,066 \times 0,23011 = 11,981 \text{ év és}$$

$$69,438 \times 0,76989 = 53,460 \text{ év, vagyis összesen } 65,441 \text{ év,}$$

1990-ben pedig

$$52,778 \times 0,24550 = 12,957 \text{ év és}$$

$$69,149 \times 0,75450 = 52,173 \text{ év, vagyis összesen } 65,130 \text{ év,}$$

mint ahogy korábbi számításaink szerint is adódott.

Az áldozataikat az átlagosnál fiatalabb korban szedő halálokok esetében nőtt az átlagos halálózási kor és nőtt a meghaltak táblabeli aránya is, bár mint a 3. táblából kitűnik, a fertőző és élősdiék okozta betegségek, az emésztőrendszer betegségei, a perinatális időszakkal összefüggő bizonyos állapotok, a sérülések és mérgezések, az összes egyéb halálokok áldozatainak vagyis a veleszületett anomáliákon kívül minden ebbe az összevont csoportba tartozó haláloki csoport áldozatainak átlagos halálózási kora csökkent és csökkent az ebbe az összevont csoportba tartozó három haláloki csoport: a fertőző és élősdiék okozta betegségek, a veleszületett anomáliák és a perinatális időszakkal összefüggő bizonyos állapotok áldozatainak a halandósági tábla összes meghaltjai közötti aránya is. Az erre az összevont haláloki csoportokra vonatkozó hozzájárulásuk különbsége: $12,957 - 11,981 = 0,976$ évet tett ki, amiből

0,807 év tulajdonítható a halálloki struktúrán belüli arány megváltozásának és 0,169 év a halandósági szint megváltozásának.

Az áldozataikat az átlagosnál idősebb korban szedő halállokok esetében csökkent az átlagos halállozási kor és csökkent a meghaltak táblabeli aránya is, bár mint a 3. táblából kitűnik, a keringési rendszer betegségei, az agyérbetegségek és a légzőrendszeri betegségek áldozatainak, vagyis a daganatos betegségeken kívül minden ebbe az összevont csoportba tartozó halálloki csoport áldozatainak átlagos halállozási kora nőtt és nőtt a daganatos betegségek és a keringési rendszer betegségei áldozatainak táblabeli aránya is. Az erre az összevont halálloki csoportra vonatkozó hozzájárulások különbsége:

$$52,173 - 53,460 = -1,287$$

év volt, amiből $-1,067$ év tulajdonítható a halálloki struktúrán belüli arány megváltozásának, és $-0,220$ év halandósági szint megváltozásának.

Az áldozataikat az átlagosnál fiatalabb korban szedő halállokból származó halandóság változása tehát $0,976$ évvel, az áldozataikat idősebb korban szedő halállokból származó halandóság változása pedig pedig $-1,287$ évvel járult hozzá hazánk férfi népessége születéskor várható átlagos élettartamának 1980 és 1990 közötti megváltozásához $(0,976 + (-1,287)) = -0,311 = 65,130 - 65,441$). A két összevont halálloki csoport szerinti halálloki struktúra megváltozásának hozzájárulása $0,807 + (-1,067) = -0,260$ évet, a halandósági szintek változásának hozzájárulása pedig $0,169 + (-0,220) = -0,051$ évet tett ki, $(-0,260 + (-0,051) = -0,311 = 65,130 - 65,441)$.

A halandósági szint emelkedése, illetve a születéskor várható átlagos élettartam 1980 és 1990 közötti csökkenése hazánk férfi népessége esetében, tehát elsősorban az áldozataikat az átlagosnál idősebb korban szedő halállokok áldozatai arányának és átlagos halállozási korának csökkenéséből adódott.

A női népesség esetében az áldozataikat az átlagosnál fiatalabb korban szedő halállokok összevont csoportjába a férfi népesség esetében említettekén kívül a daganatos betegségek is beletartoztak. A halandósági táblán belüli átlagos halállozási korok 1980-ban $64,928$ évet, 1990-ben $66,511$ évet, arányuk pedig 1980-ban $0,35695$ -et, 1990-ben $0,37320$ -et tett ki.

Az áldozataikat az átlagosnál idősebb korban szedő összevont halálloki csoportba a daganatos betegségeken kívül szintén a férfi népesség esetében felsorolt halálloki csoportok tartoznak. A halandósági tábla szerinti átlagos halállozási korok 1980-ban $77,011$ évet, 1990-ben $77,996$ évet, arányuk 1980-ban $0,64305$ -t, 1990-ben $0,62680$ -t tett ki. A *nők születéskor várható átlagos élettartama* ennek alapján

1980-ban

$$64,928 \times 0,35695 = 23,176 \text{ év és}$$

$$77,011 \times 0,64305 = 49,522 \text{ év, vagyis összesen } 72,698 \text{ év,}$$

1990-ben pedig

$66,511 \times 0,37320 = 24,822$ év és
 $77,996 \times 0,62680 = 48,888$ év, vagyis összesen *73,710 év*,
 mint ahogy korábbi számításaink szerint is adódott.

Az áldozataikat az átlagosnál fiatalabb korban szedő halálökök esetében nőtt az átlagos halálozási kor és nőtt a meghaltak táblabeli aránya is, bár mint a 5. táblából kitűnik, a fertőző és élősdiék okozta betegségek és az emésztőrendszer betegségei áldozatainak átlagos halálozási kora csökken, és az ebbe az összevont csoportba tartozó négy halálöki csoport: a fertőző és élősdiék okozta betegségek, a veleszületett anomáliák, a perinatális időszakkal összefüggő bizonyos állapotok és a reziduális halálöki csoport (az összes egyéb halálöki) áldozatainak a halandósági tábla összes meghaltjai közötti aránya is. Az erre az összevont halálöki csoportra vonatkozó hozzájárulások különbsége

$$24,822 - 23,176 = 1,646$$

évet tett ki, amiből 1,068 év tulajdonítható a halálöki struktúrán belüli arány megváltozásának és 0,578 év a halandósági szint megváltozásának.

Az áldozataikat az átlagosnál idősebb korban szedő halálökök esetében nőtt az átlagos halálozási kor, de csökkent a meghaltak táblabeli aránya. Az átlagos halálozási kor minden érintett halálöki csoport esetében nőtt, a meghaltak táblabeli aránya viszont a keringési rendszer betegségei esetében nem csökkent, hanem nőtt. Az erre az összevont halálöki csoportra vonatkozó hozzájárulások különbsége

$$48,888 - 49,522 = -0,634$$

évet tett ki, amiből $-1,259$ év tulajdonítható a halálöki struktúrán belüli arány megváltozásának és 0,626 év a halandósági szint megváltozásának.

Az áldozataikat az átlagosnál fiatalabb korban szedő halandóság változása tehát, 1,646 évvel, az áldozataikat idősebb korban szedő halálökből származó halandóság változása pedig $-0,634$ évvel járult hozzá hazánk női népessége születéskor várható átlagos élettartamának 1980 és 1990 közötti megváltozásához ($1,646 + (-0,634) = 1,012 = 73,719 - 72,698$). A két összevont halálöki csoport szerinti halálöki struktúra megváltozásának hozzájárulása $1,068 + (-1,259) = -0,191$ évet, a halandósági szintek hozzájárulása pedig $0,578 + 0,625 = 1,203$ évet tett ki ($-0,191 + 1,203 = 1,012 = 73,710 - 72,698$).

A halandósági szint süllyedése, illetve a születéskor várható átlagos élettartam 1980 és 1990 közötti növekedése hazánk női népessége esetében tehát elsősorban az áldozataikat az átlagosnál idősebb korban és fiatalabbakat szedő halálökök áldozatai átlagos halálozási korának emelkedéséből származik. Az áldozataikat idősebb korban szedő halálökök arányának csökkenése ezt a kedvező változást jelentősen fékezte, amit nem ellensúlyozott teljes mértékben az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálökök esetében tapasztalható kedvező változás.

A születéskor várható átlagos élettartamok különbségének a halandósági táblabeli halálozások halálöki struktúra különbségeire és a halálökonkénti átlagos halálozási korok különbségeire való visszavezetését dolgozatunkban a kettős standar-

dizálás *Evelyn Kitagawától* (1955, 1964) származó módszerével valósítottuk meg. Megjegyezzük, hogy a demográfiai szakirodalom az általunk alkalmazottól jelentősen eltérő eredményeket adó más módszereket is ismer. Ilyen például *E.E.Arriaga* és *J.H. Pollard* módszere. E módszereknek bemutatására és értékelésére itt nem térünk ki.

Elemzésünkéből kitűnik, hogy a halandóságunkban a legjelentősebb szerepet játszó ún. vezető halálokok azonosak az áldozataikat idősebb korban szedő halálokkal, a nem vezető halálokok pedig az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálokkal. Ez utóbbi számának és arányának csökkenése és áldozataik halálozási kora, kétségtelenül egyike népességünk magas halandósági szintjének csökkenése érdekében megoldandó feladatainknak. Számuk és arányuk további csökkenése szükségképpen együtt járna az áldozataikat idősebb korban szedő halálokok áldozatai számának és arányának növekedésével, s ezáltal az összes meghaltak átlagos halálozási korának növekedésével, vagyis az általános halandósági szint süllyedésével. Rendkívül jelentős feladatunk azonban az áldozataikat az átlagnál idősebb korban szedő ún. vezető halálokok áldozatai halálozási korának további növekedése is. Ez utóbbi szintén maga után vonja az összes meghaltak átlagos halálozási korának növekedését, vagyis az általános halandósági szint süllyedését. Bonyolultabb a helyzet, ha az áldozataikat az átlagnál idősebb korban szedő halálokok áldozatai számának, illetve arányának befolyásolásával kapcsolatos feladatainkra gondolunk. Arányuk csökkenése, ha áldozataik átlagos halálozási kora nem változik, az összes meghaltak átlagos életkorát csökkenti, vagyis az általános halandósági szintet növeli, arányuk növekedése pedig ebben az esetben az összes meghaltak átlagos életkorát növeli, vagyis az általános halandósági szintet csökkenti. A kiküszöbölésük érdekében végzett erőfeszítéseinknek tehát arányuk olyan mérséklésével kell együtt járniuk, melynek kedvezőtlen hatását kompenzálja vagy inkább túlkompenzálja a vezető halálokok áldozatai átlagos halálozási korának és azon halálokok áldozatai átlagos halálozási korának emelkedése, melynek arányának növekedése éppen a vezető halálokok arányának csökkenése következtében állott elő. Elméletileg is bizonyítható és a vonatkozó számítások eredményeivel is illusztrálható, hogy a születéskor várható átlagos élettartam minden halálok hatásának mérséklése, illetve teljes kiküszöbölése esetében megnövekedne, azok ugyanis akik a feltételesen kiküszöbölt halálok következtében nem halnának meg, szükségképpen más okok áldozataivá válnának (mindenki halandó maradna), halálozásuk azonban csak a kiküszöbölt ok miattnál idősebb életkorban következne be. Amennyiben tehát az áldozataikat idősebb korban szedő vezető halálokok arányának csökkenése kiküszöbölésüknek lenne a következménye, akkor az összes meghaltak átlagos életkora növekedne, vagyis az általános halandósági szint süllyedne. Ha viszont e csökkenés az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálok arányának növekedése idézné elő, az összes meghaltak átlagos életkora csökkenne, vagyis az általános halandósági szint emelkedne.

Egyik igen fontos megoldásra váró feladatunk tehát annak megismerése lenne, hogy mely tényezők és hogyan befolyásolják a különböző halálok áldozatainak a halálozások halálloki struktúráján belüli arányát és átlagos életkorát.

IRODALOM

- Arriaga, E.: A note on the use of temporary life expectancies for analysing changes and differentials of mortality. Megjelent: *Mortality in South and East Asia: A Review of Changing Trends and Patterns*. WHO/ESCAP. Manila. 1982. XII. 597 old.
- Arriaga, E.: Contribution to the discussion. Megjelent: *Mortality in South and East Asia: A Review of Changing Trends and Patterns*. WHO/ESCAP. Manila. 1982. XII. 597 old.
- Arriaga, E.: Measuring and explaining the change in life expectancies. *Demography*. 1984. évi 1. sz. 83—96. old.
- Berkson, J.—Elveback, L.: Competing exponential risks, with particular reference to the study of smoking and lung cancer. *Journal of American Statistical Association*. 1960. szeptember 415—428. old.
- Duchêne, J.: Dépendances entre processus morbides et mesures de la mortalité par cause de décès. Megjelent: *Morbidity et mortalité aux âges adultes dans les pays développés*. Chaire Quetelet '82. U.C.L. Cabay. 1983. 81—108. old.
- Henry, L.: Démographie. Analyse et modèles. INRD. Paris. 1984. 341 old.
- Józán, P.: Epidemiológiai válság Magyarországon a kilencvenes években I. és II. *Statisztikai Szemle*. 1994 (72) 1. sz. 5—20. old., 2. sz. 101—123. old.
- Kitagawa, E.M.: Components of a difference between two rates. *Journal of the American Statistical Association*. 1955. 1168—1194. old.
- Kitagawa, E.M.: Standardized comparisons in population research. *Demography*. 1964. évi 1. sz. 296—315. old.
- B. Lukács Ágnes—Pallós Emil: A halálloki halandósági táblák számításának néhány kérdése. *Demográfia*. 1966. évi 3—4. sz. 441—474. old.
- Lukács, Á.B.—Pallós, E.: Quelques aspects du calcul de tables de mortalité par causes de décès. *Journal de la Société de Statistique de Paris*. 1968. évi 4—5—6. sz. 136—157. old.
- B. Lukács Ágnes—Katona Tamás: A halálloki halandóság táblamódszerű megfigyeléséről. *Demográfia*. 1978. évi 1. sz. 51—96. old.
- Pollard, J.H.: Mathematical models for the growth of human populations. *Cambridge University Press*. Cambridge. 1973. 186 old.
- Pollard, J.H.: The expectation of life and its relationship to mortality. *Journal of the Institute of Actuaries*. 1982. évi 2. sz. 225—240. old.
- Pollard, J.H.: Methodological issues in the measurement of inequality of death. Megjelent: *Mortality in South and East Asia: A Review of Changing Trends and Patterns*. WHO/ESCAP. Manila. 1982. XII. 597 old.
- Pollard, J.H.: Some methodological issues in the measurement of sex mortality patterns. Megjelent: *Sex differentials in mortality?* Szerk.: Lopez, A.D., Ružička, L.T. Miscellaneous Series. 4. sz. Australian University. Printing Service for the Department of Demography. Canberra. 1983. 498. old.
- Pollard, J.H.: Mortality, expectation of life and the Hungarian experience. (Kézirat.)
- Pollard, J.H.: Cause of death and expectation of life: some international comparisons. Seminar on Comparative Studies of Mortality and Morbidity. Siena. Italy. 7—12. July 1986.
- Pollard, J.H.: On the decomposition of changes in expectation of life and differentials in life expectancy. *Demography*. 1988. évi 2. sz. 265—276. old.
- Pressat, R.: Tables de mortalité selon la cause du décès. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig*. 1968. évi 881—887. old.
- Pressat, R.: Les tables de mortalité en l'absence de certaines causes de décès. *Canadian Studies in Population*. 1974. évi 1. sz. 61—72. old.
- Pressat, R.: Pratique de la démographie. Trente sujets d'analyse. Sujet No. 12. Paris. 1967, 115 old.

- Pressat, R.*: Pour une vision unifiée des méthodes de l'analyse démographique. *Population*. Numéro special. Septembre. 1977. 35—50. old.
- Preston, S.H.—Keyfitz, N.—Schoen, R.*: Causes of death. Life tables for national populations. *Seminar Press*. New York—London 1972. 787 old.
- Schwartz, D.—Lazar, P.*: Taux de mortalité par une cause donnée de décès en tenant compte des autres causes ou de disparition. *Revue de l'Institut International de Statistique*. 1961. évi 3. sz. 44—56. old.
- Valkovics, E.*: L'évolution récente de la mortalité dans les pays de l'Est: Essai d'explication à partir de l'exemple hongrois. *Espace-Populations-Sociétés*. 1984. évi 3. sz. 141—168. old.
- Valkovics, E.*: A várható élettartamok közötti különbség tényezőkre bontásának magyar módszere. *Statisztikai Szemle*. 1988. évi 1. sz. 40—76. old.
- Valkovics, E.*: An attempt of decomposition of the differences between life expectancies at age x (On the basis of abridged Italian life tables of 1972 and 1982). *Istituto di Ricerche sulla Popolazione*. W.P. 12/90, Roma. Dicembre 1992. 42 old.
- Valkovics, E.*: A várható élettartamok közötti különbség tényezőkre bontása. *Statisztikai Szemle*, 1991. évi 8—9. sz. 667—681. old.
- Valkovics, E.*: An attempt of decomposition of differences between the life expectancies at age x on the basis of Belgian and Hungarian abridged life tables by causes of death. C.B.G.S.-Werkdocument nr. 71. 1991. 45 old.
- Valkovics, E.*: A keringési rendszer betegségeiből származó halandóság zavaró hatásoktól mentes leírása. *Statisztikai Szemle*. 1992. évi 1. sz. 63—77. old.
- Valkovics, E.*: Halandósági szintünk romlása. Két közvetlenül meghatározó tényezőcsoportokról. *Magyar Tudomány*, 1991. évi májusi száma. 558—567. old.
- Vallin, J.—Mestlé, F.*: Les causes de décès en France de 1925 à 1978. Paris. *INED. Travaux et Documents*. No. 115. 608 old.
- Vincent, P.G.*: Sur les effets, sur la mortalité de la disparition éventuelle de certaines causes de décès. Conseil de l'Europe. Documents Officielles de la Conférence Démographique Européenne. Strasbourg. (Kézirat.)
- Wunsch, G.*: Quotients bruts et nets d'éventualité dans le cas de phénomènes démographiques multiples. Une approche élémentaire. *Genus*. 1972. évi 1. sz. 1—16. old.
- Wunsch, G.—Termote, M.*: Introduction to demographic analysis. Principles and Methods. *Plenum Press*. New York. 1978. 274 old.

Tárgyszavak:

Halálóki halandóság

CONTRIBUTION TO THE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE
HUNGARIAN MORTALITY BETWEEN 1980 AND 1990

1. Magyarország férfi népessége és női népessége halálkozásának tényleges és halandósági táblán belüli megoszlása a vizsgált halálteki csoportok szerint (1980-ban és 1990-ben)

Observed distribution of deceased Hungarian males and females by causes of death and their distribution by causes of death according to corresponding abridged life tables (in 1980 and in 1990). Per cent

(százalék)

A halálteki csoportok	A BNO IX. revíziója szerinti tételszámok (1975)	A tényleges	A táblabeli	A tényleges	A táblabeli	A tényleges	A táblabeli	A tényleges	A táblabeli
		megoszlás a férfi népesség 1980. évi adatai szerint		megoszlás a női népesség 1980. évi adatai szerint		megoszlás a férfi népesség 1990. évi adatai szerint		megoszlás a női népesség 1990. évi adatai szerint	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
A fertőző és élősködők okozta betegségek	001—139	1,32	1,33	0,74	0,72	0,84	0,84	0,46	0,45
A daganatok	140—239	20,02	20,01	18,33	17,65	22,93	22,91	19,75	19,16
A keringési rendszer betegségei	390—429 440—459	26,55	26,69	27,90	28,23	26,88	26,82	29,22	29,45
Az agyérbetegségek	430—438	22,30	22,30	29,57	30,35	20,48	20,40	28,89	29,45
A légzőrendszer betegségei	460—519	8,04	7,99	5,63	5,73	5,30	5,32	3,73	3,78
Az emésztőrendszer betegségei	520—579	5,32	5,35	4,31	4,17	7,16	7,10	5,10	4,90
A veseszületett anomáliák	740—759	0,68	0,66	0,72	0,66	0,48	0,55	0,42	0,45
A perinatális időszakkal összefüggő bizonyos állapotok	760—779	1,61	1,62	1,25	1,18	0,79	0,95	0,72	0,80
A sérülések és mérgezések	800—999	10,19	10,08	6,51	6,47	10,99	10,95	7,01	6,95
Az összes egyéb halálteki	—	3,97	3,97	5,04	4,84	4,15	4,16	4,70	4,61
Összesen		100,0	100,0	100,0	100,0	100,00	100,00	100,00	100,00

1 Betegségek Nemzetközi Osztályozása.

2. Az egyes halálloki csoportokból származó halandóság hozzájárulása Magyarország férfi népessége és női népessége születéskor várható átlagos élettartama 1980 és 1990 közötti változásához

The contribution of mortality due to causes of death studied to the changes of life expectancies at birth of the male and female population between 1980 and 1990

A halálloki csoportok	Az 1980-ban meghalt férfiak		(2) × (3)	Az 1980-ban meghalt nők		(5) × (6)	Az 1990-ben meghalt férfiak		(8) × (9)	Az 1990-ben meghalt nők		(11) × (12)	(10)-(4)	(13)-(7)	(7)-(4)	(13)-(10)
	átlagos halállozási kora (év)	megosz-lása ha-lálloki csoportok szerint		átlagos halállozási kora (év)	megosz-lása ha-lálloki csoportok szerint		átlagos halállozási kora (év)	megosz-lása ha-lálloki csoportok szerint		átlagos halállozási kora (év)	megosz-lása ha-lálloki csoportok szerint					
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)
A fertőző és elősdiék okozta betegségek	64,220	0,01326	0,852	67,146	0,00721	0,484	61,476	0,00838	0,515	66,458	0,00448	0,298	-0,337	-0,186	-0,368	-0,217
A daganatok	66,674	0,20005	13,338	68,776	0,17648	12,138	65,960	0,22907	15,110	69,505	0,19164	13,320	1,772	1,182	-1,200	-1,790
A keringési rendszer betegségei	68,404	0,26693	18,259	76,352	0,28228	21,553	68,692	0,26820	18,423	77,195	0,29453	22,736	0,164	1,183	3,294	4,313
Az agyérbetegségek	73,236	0,22301	16,332	78,181	0,30345	23,724	73,266	0,20404	14,949	79,277	0,29450	23,347	-1,383	-0,377	7,392	8,398
A légzőrendszer betegségei	69,222	0,07990	5,531	74,063	0,05732	4,245	69,398	0,05319	3,691	74,264	0,03777	2,805	-1,840	-1,440	-1,286	-0,886
Az emésztőrendszer betegségei	62,509	0,05353	3,346	69,181	0,04175	2,888	58,952	0,07103	4,187	66,429	0,04900	3,255	0,841	0,367	-0,458	-0,932
A veleszületett anomáliák	5,890	0,00663	0,039	7,395	0,00661	0,049	8,918	0,00547	0,049	9,116	0,00448	0,041	0,010	-0,008	0,010	-0,008
A perinatális időszakkal összefüggő bizonyos állapotok	0,546	0,01618	0,009	0,498	0,01178	0,006	0,498	0,00948	0,005	0,499	0,00804	0,004	-0,004	-0,002	-0,003	-0,001
A sérülések és mérgezések	52,140	0,10084	5,258	67,549	0,06474	4,373	51,944	0,10954	5,690	68,753	0,06952	4,779	0,432	-0,406	-0,885	-0,911
Az összes egyéb halállokok	62,453	0,03967	2,477	66,932	0,04838	3,238	60,359	0,04160	2,511	67,872	0,04604	3,125	0,034	-0,113	0,761	0,614
Összesen	—	1,00000	65,441	—	1,00000	72,698	—	1,00000	65,130	—	1,00000	73,710	-0,311	1,012	7,257	8,580

3. Az egyes haláloki csoportokból származó halandóság hozzájárulásának tényezőkre bontása Magyarország férfi népessége és női népessége 1980. évi és 1990. évi születéskor várható átlagos élettartamai különbségének összehasonlítása során
 Recomposition of the contributions of groups of causes of death studied to the differences in life expectancies at birth of Hungarian male and female population between 1980 and 1990

(Év)

A születéskor várható átlagos élettartamok közötti különbségek összetevői	A struktúra-különbségek és a színvonal-különbségek hozzájárulása a									
	a fertőző és élsődiák okozta betegségekből	a dagana- tokból	a keringési rendszer betegségeiből	az agyér- betegségekből	a légzőrend- szer betegségeiből	az emésztő- rendszer betegségeiből	a veleszü- letett anomá- liákból	a perinatális időszak- okkal összefüggő bizonyos állapotokból	a sérülésekből és mérgeze- sekből	az összes egyéb halál- okokból
	származó halandóság esetében									
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)

A férfi népesség 1990. évi és 1980. évi születéskor várható átlagos élettartami összehasonlítása esetében

A struktúra-különbségek hatásának összege: 0,086	-0,307	1,925	0,087	-1,389	-1,851	1,063	-0,009	-0,004	0,453	0,118
A színvonal-különbségek hatásának összege: -0,397	-0,030	-0,153	0,077	0,006	0,011	-0,222	0,019	0,000	-0,021	-0,084
Együt: -0,311 = 65,130-65,441	-0,337	1,772	0,164	-1,383	-1,840	0,841	0,010	-0,004	0,432	0,034

A női népesség 1990. évi és 1980. évi születéskor várható átlagos élettartamai összehasonlítása esetében

A struktúra-különbségek hatásának összege: 0,292	-0,182	1,048	0,940	-0,705	-1,450	0,492	-0,017	-0,002	0,325	-0,157
A színvonal-különbségek hatásának összege: 0,720	-0,004	0,134	0,243	0,328	0,010	-0,125	0,009	0,000	0,081	0,044
Együt: 1,012 = 73,710-72,698	-0,186	1,182	1,183	-0,377	-1,440	0,367	-0,008	-0,002	0,406	-0,113

3. táblázat folytatása

(Év)

A születéskor várható átlagos élettartamok közötti különbségek összetevői	A struktúra-különbségek és a színvonal-különbségek hozzájárulása a									
	a fertőző és élősködők okozta betegségekből	a dagantokból	a keringési rendszer betegségeiből	az agyér-betegségekből	a légzőrendszer betegségeiből	az emésztőrendszer betegségeiből	a veleszületett anomáliákból	a perinatális időszakokkal összefüggő bizonyos állapotokból	a sérülésekből és mérgezésekből	az összes egyéb halálokokból
	származó halandóság esetében									
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)

A női népesség és a férfi népesség 1980. évi születéskor várható átlagos élettartamai összehasonlítása esetében

A struktúra-különbségek hatásának összege: 1,215	-0,397	-1,596	1,111	6,090	-1,618	-0,776	0,000	-0,002	-2,161	0,564
A színvonal-különbségek hatásának összege: 6,042	0,0029	0,396	2,183	1,302	0,332	0,318	0,010	-0,001	1,276	0,197
Együtt: 7,257=72,698-65,441	-0,368	-1,200	3,294	7,392	-1,286	-0,458	0,010	-0,003	-0,885	0,761

A női népesség és a férfi népesség 1990. évi születéskor várható átlagos élettartamai összehasonlítása esetében

A struktúra-különbségek hatásának összege: 1,409	-0,249	-2,535	1,921	6,900	-1,107	-1,381	-0,009	-0,001	-2,415	0,285
A színvonal-különbségek hatásának összege: 7,171	0,032	0,745	2,392	1,498	0,221	0,449	0,001	0,000	1,504	0,329
Együtt: 8,580=73,710-65,130	-0,217	-1,790	4,313	8,398	-0,886	-0,932	-0,008	-0,001	-0,911	0,614

GAZDASÁGI-TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK ÉS A MIGRÁCIÓ KÍNÁBAN

GAÁL GERGELY—XU YAN YI

A gazdasági migráció, azaz a munkaerő vándorlása nem újkeletű jelensége a modern társadalmaknak.

Napjainkban a fejlődő országok élvonalába tartozó Kínában is jól megfigyelhető ez a sajátos munkaerő mozgás. Sőt a szerző-szakértők, akik szinte a megindulás pillanatától a helyszínen kísérik figyelemmel a jelenséget, az általános specifikumokon kívül, egyedi, azaz a "kínai modell" fejlődési, modernizációs folyamataira jellemző migrációs vonásokat, sajátosságokat is felfedeztek vizsgálódásuk, kutatásaik során.

A kínai átalakulás természetesen önmagában is eltér szinte valamennyi fejlődő ország fejlődési irányától. Azt is mondhatnánk, hogy a fejlődés irányvonala egyfajta nyugat-európai—amerikai—távol-keleti keveredést mutat. Ez persze nem meglepő, ha Kína általános gazdasági és társadalmi fejlődésében keressük az ok-okozati összefüggéseket, háttereket. Hiszen, például a kapitalizmusra jellemző, és a kereskedelmi tevékenységgel kapcsolatos folyamatok, azaz a kereskedelem kapitalista jellegű vitelének csírái már évszázadokkal korábban felfedezhetők Kína tengerparti településeinek kereskedelmében. tehát jóval megelőzték a klasszikus kapitalizmus európai kialakulását. A XIX. században ugyancsak nagy volt a nyugati, tengerentúli hatás Kína tengerparti szférájában, ami jól érzékelhető az ott létesült városok sokféle stílusirányzatában is. Quingtao (Csintao), például kimondottan európai városra emlékezteti az odalátogatót.

Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a híres amerikai közgazdász, *John Kenneth Galbraith*, "Az új ipari állam" című könyvében, éppen konvergencia-elméletével, vagyis a modern társadalmi formák egymás melletti fejlődésének lehetséges tényének felrajzolásával, azaz a nyugati fejlett és a kínai fejlődő modell párhuzamosságának bizonygatásával valahol a XXI. század új gazdasági-társadalmi formáját próbálja meg — ha nem is teljes tudatossággal — megjósolni. *Galbraith* természetesen nem utal konkrétan a "kínai modellre", csak a nyugati modell, modellek mellett kialakuló, és a jövő társadalmi-gazdasági formájának kialakításában szerepet játszó egyfajta más modellt említ.

A fentiek ismeretében különösen fontos tehát a mai Kínában lezajló valamennyi gazdasági és társadalmi folyamat vizsgálata, elemzése — így a migrációé is —, mivel az új gazdasági-társadalmi forma vajúdási folyamataiban éppen ez az ország már napjainkban is, de az elkövetkezendő évtizedekben még nagyobb szerepet fog játszani.

A "kínai modell" mérlege, a reform és a nyitás biztosította gazdasági és társadalmi változások, és az ezt követően megindult nagyméretű migrációs hullám ismeretében, előjelét tekintve ma még kétféle, pozitív és negatív is. Kínát azonban nagyon sürgeti az idő, a lehető leggyorsabban és legstabilabban kell fejlődnie és gazdagodnia, így szükségszerű, hogy valamennyi területen kialakítsa, illetve megpróbálja kialakítani az egyensúlyt, ami az ország fejlődési trendvonalának

szolgáltatásban áll, illetve annak megfelelően kell, hogy egyengesse Kína jövőbeni gazdasági és társadalmi változásait.

A migráció háttere, kiváltó okai

A reform és a nyitás bázisára épülő "kínai modell", amely mint egyfajta kísérlet szerepel egy modern gazdasági és társadalmi rendszer létrehozásában a XXI. században, és amelynek lényege, hogy Kínát a közepesen fejlett országok szintjére juttassa az ezredfordulót követő első évszázad második felére, a modernizációs törekvések során számos előre nem látott, azaz menet közben jelentkező társadalmi jelenséggel kénytelen szembenézni. Ezek természetesen nem véletlenül jöttek felszínre, nem a meginduló gazdasági és társadalmi folyamatok véletlen bekövetkezései, hanem éppen ellenkezőleg, azok szükségszerű, természetes következményei. Igaz azt is világosan kell látni, hogy ezek, éppen a "kínai modell" sajátos fejlődéséből adódóan speciális formákban és irányokban jelentkeztek, amelyek így, végül is egyfajta kínai sajátosságok. Ismételten hangsúlyozni kell, hogy nem a jelenségekben önmagukban kell keresni az eltéréseket, az esetleges másságokat, mivel ezek más, a fejlődés magasabb szintjére lépő országok esetében ugyancsak megtalálhatók, hanem a mozgásuk és az irányuk tekinthető speciálisan kínainak.

Mi is tehát a kínai migrációs folyamatok, jelenségek háttere? Egyértelműen és kizárólag az "Új Kína" kialakulását követő negatív gazdasági és társadalmi struktúra gyökeres átalakítására irányuló törekvés. Az úgynevezett "népi kommuna" elavult és gazdaságtalan, a parasztság kezdeményező készségét és munkaszeretetét gúzsba kötő rendszerének felszámolása, valamint az önerőből, gazdasági alapok nélkül történő felemelkedés illúziójának elvetése, és helyette a korszerű, családi felelősségű földbérleten alapuló szerződéses gazdálkodási forma bevezetése, valamint Kína kapuinak tágra nyitása a külföldi tőke és technológia előtt.

Kína 1979-et követően gyökeres változásokra szánta el magát, majd rakéta sebességre kapcsolt, és így egy olyan mozgást indított el a foglalkoztatottsági struktúrában, ami nagymértékben befolyásolja, kihatással van számos más gazdasági és társadalmi jelenségre. Úgy is fogalmazhatnánk, ez a mozgás pozitív, illetve negatív előjellel hat a gazdasági és társadalmi folyamatok menetére. Ebben a mozgásban, azaz a kínai migrációban többféle mozgás trendvonalról van szó, melyek gyökerei a nyolcvanas évek elejére tehetőek, végkifejlődésük pedig a kilencvenes évek közepére, illetve második felére, és az eddigi jelek egyértelműen arra utalnak, hogy az évszázad utolsó évtizede valószínű úgy fog bekerülni Kína történelmébe mint a migráció évtizede.

A migránsok, vándorlók többsége a paraszti rétegekből kerül ki, ami egyébként a kínai társadalom rétegződési struktúráját ismerve törvényszerű. A reform első-sorban falun volt eredményes, így a megváltozott gazdálkodási formák és a módosuló, átalakuló tulajdonviszonyok következményeként jelentős számú paraszti munkaerő szabadult fel. A migrációt kiváltó okok között tehát elsőként említhető, hogy Kína nyugati és belső, főként mezőgazdasági jellegű területein nincs elegendő munka, munkaalkalom, munkalehetőség. Jelenleg, a kilencvenes évek közepén, becslések szerint 120–130 millióra tehető a felesleges munkaerő vidéken. Ez a szám

nem kevés, de további növekedésre lehet számítani, mivel a népesség — éppen a családtervezési politika vidéki, parasztok és pásztorok lakta területeken történő megvalósítási nehézségei miatt — a demográfusok előrejelzése szerint 6—7 millióval fog növekedni a közeljövőben. Ebben a situációban tehát két társadalmi jelenség további begyűrűződése várható: egyrészt a migránsok, másrészt a munkanélküliek számának növekedése.

Második okként a gyorsan fejlődő, főként Kína keleti, illetve délkeleti tartományai munkaerő-szükségletét, munkaerő felszívóképeségét kell említeni. Egyrészt a korszerű, és jelentős számban külföldi tőkével létesített vállalatok vonzzák a területen kifejlődött viszonylag kvalifikált, szakképzett és stabil munkaerőt, ugyanakkor a hatalmas méretű építkezéseken, az infrastrukturális beruházásoknál nagy az igény a képzetlen, illetve félig képzett paraszti munkaerőre.

Harmadik ok a viszonylag magasabb kereseti, jövedelemszerzési lehetőség a már említett fejlettebb tengerparti zónában, illetve a nagyobb városokban, például a fővárosban, Pekingben. Az időszakos foglalkoztatású vándormunkások, például 2—3000 yuant is meg tudnak keresni, ami lényegesen több mint amennyit odahaza tudnának kapni, feltéve, ha egyáltalán hozzájuthatnak valamilyen munkaalkalomhoz.

Fontos okként említhető az a hatás, ami a létfenntartási költségek differenciált emelkedése következtében alakul ki a különböző gazdaságfejlesztési szinten levő területek, illetve az egyes szakmák között. Az utóbbival kapcsolatban az egyik legfontosabb területet említenénk példaként. A paraszti gazdálkodói munka minőségi követelményei háttérben meghúzódó, és az agrárkémiai és a gépesítési területeken jelentkező árugrások, valamint az agrártermékek viszonylag alacsony eladhatási árai ugyancsak számos gazdálkodóra, farmerre hatással vannak, amelyek következményeként más területeken és szakmákban próbálnak szerencsét.

Végül okként említhető a gazdálkodók tudati magatartás változása, és a kormányzatnak a migrációval kapcsolatos rugalmas politikája. Egyre több parasztfiatal hagy fel a szülőföldhöz és a földhöz kötődés korábbi hagyományos nézetével, és a kormányzat biztosította kötetlenebbség lehetőségét kihasználva, egyrészt a továbbtanulásban vagy az ipari, illetve a szolgáltató területeken, kisebb részük pedig külföldön keresi a jövőhöz vezető következő útszakaszt.

A migráció hullámváltozása és kihatásai

Kínában a vidéki migráció mintegy másfél évtizedes múltra tekint vissza. A folyamat, ami a nyolcvanas évek elején kezdődött, méretarányait tekintve is gyors változásokon ment keresztül. Statisztikai adatok mutatják, hogy 1982-ben Szecsuan, Anhuj, Hunan, Hupej, Honan és Jiangxi tartományokból kevesebb, mint egymillió gazdálkodó hagyta el otthonát, és ment el más területekre szezonmunka keresése céljából. Egy évtizeddel később, 1992-ben ez a szám ugrásszerűen mintegy 24 millióra emelkedett. A nagyobb hullámváltozás, illetve számszerű növekedés pedig az utolsó két-három évben figyelhető meg. 1991 első felében, például csak 200 ezer gazdálkodó vette kezébe a vándorbotot Jiangxi tartományban, 1993-ban már viszont több, mint hárommillió, ami a tartomány vidéki munkaerőjének mintegy egyötödét jelenti.

Időközben a vándormunkaerő vándorlási szférája is egyre bővült, a gazdálkodók, a szülőföldjükön munkaalkalom nélkül maradt farmerek egyre távolabb kerültek otthonuktól. Míg a nyolcvanas évek elején csak a szomszédos városokban, illetve megyékben, járásokban dolgoztak, 1993-ban, több mint 20 millióan már távolabbi tartományokba, illetve külföldi országokba mentek, és hosszabb időtartamra is távol maradtak szülőfalujuktól.

A migránsok az üzleti tevékenységet folytató vállalkozások egyre szélesebb körében vállalnak munkát, beleértve a különféle iparágakat, az építkezéseket, szállítási, kereskedelmi, illetve szolgáltatási szférákat. Például a Pekingben levő, Anhuj tartományból érkező százezer vándormunkás 57 százaléka az iparban és a mélyépítő szektorban dolgozik.

A migráció a vándormunkások keresetében, jövedelmében is jelentős változást hozott. 1992-ben, például a Szecsuan, Anhuj, Hunan, Hupej, Honan és Jiangxi tartományokból származók összkeresete 28 milliárd RMB yuan volt. Egyedül Anhuj tartomány vándorgazdálkodóinak keresete több, mint 7,5 milliárd yuant tett ki, ami kétmilliárd RMB yuannal több, mint a tartomány évi összes pénzbevétele¹.

A munkaalkalom nélkül maradt falusi farmerek személyi jövedelmének növekedése egyúttal hozzájárul életszínvonaluk javulásához, amit éppen a szükségkörülmények teremtette migrációs kényszerhelyzet tett lehetővé számukra. Közülük néhányan ugyanakkor pénzüket különféle ipari jellegű vállalkozásokba, illetve kereskedelmi szolgáltatásokba fektették, amivel szükségszerűen újabb munkalehetőségeket is teremtettek mások számára.

A fentebb említettek képezik a jelenség egyik oldalát, a másik viszont nem kevésbé fontos folyamatosokat indíthat el, elsősorban a mezőgazdasági tevékenység magasabb szintre emelése terén. Gondolunk itt arra, hogy a kevesebb munkaerővel megművelt földön — főként Kínában, ahol egyre növekvő számban jelennek meg, például a szakosított gazdaságok —, ha jól kezelik, vezetik, gépesítik, technológizálják, illetve agrokemizálják, egy fejlettebb gazdasági, gazdálkodási szintet érhetnek el, magas hatékonysági mutatóval, és egyre jövedelmezőbb haszonkulccsal. Ugyanakkor a fejlett területekre áramló felesleges és olcsó munkaerő foglalkoztatásával fejleszteni lehet az ipart, a szolgáltatásokat, illetve a városokon kívüli mezőgazdasági tevékenységet, elsősorban a fejlett iparral rendelkező városok jobb piaci ellátottsága érdekében.

A munkaerő mozgása, áramlása erősíti a kapcsolatot a vidéki és a városi területek között, elősegíti az egységesített és nyitott nemzeti munkaerőpiac kialakulását, miközben nyomást is gyakorolhat a kormányzatra, hogy mélyítse a tartózkodással és a foglalkoztatottsággal kapcsolatos törvények reformját. Nem lehet közömbös ugyanakkor az sem, hogy a migráció képzi, továbbképzi és neveli a vándorgazdálkodókat. Számosan közülük tapasztalt szakemberekké váltak az idők folyamán.

¹Forrás: The ripple effect of rural migration, China Daily, Beijing, 1994. május 21.

Változások a migráció irányzatában

Az 1982-ben megindult migrációs hullám 1988-ban megerősödött, majd a kilencvenes években új erőre kapott, és mint említettük, méreteiben is jelentős változáson ment keresztül. Szakértők a jelenséget a "vidéki munkaerő felesleg migrációs áradatának", illetve a korszak "nagy történelmi vándorlásának" nevezik. Ennek során százezrek, illetve milliók özönlenek Kína gazdaságilag virágzó tengerparti területeire és a nagyvárosokba, elsősorban, például a fővárosba, Pekingbe és Sanghajba.

Az első hullámban a legtöbb migráns a viszonylag fejletlen és túlnépesedett belső és déli területekről, Szecsuan, Zhejiang, Honan, Anhuj és Jiangxi tartományokból vándorolt el. Napjainkban ugyanakkor már egy újabb, második vándorlási hullámról is beszélhetünk. A vidéki lakosság Északkelet-Kínában, sőt az északnyugati Hszincsiang Autonóm Területen is mozgásban van, és az útrakelők csatlakoznak a korábbi migránsokhoz. Például Csilin tartományban, egy autonóm koreai nemzeti-ségű faluból, Xinshengből, a lakosság fele különböző városokba ment dolgozni. Ugyancsak ebben a tartományban, Huinan megyében, több, mint 8900 fő — ami a megye teljes népességének 17,4%-a — elhagyta otthonát, és többségük vagy a tartományban levő, illetve a szomszédos tartományok városaiba, néhányan pedig külföldre mentek dolgozni. A szakértők becslése szerint Csilinben, a vidéki lakosság legalább egytizede, mintegy 730 ezer fő az összlakosságból elvándorolt. A Changchuni Közbiztonsági Hivatal szerint a tartomány székhelyén csak 1993 októberében több, mint 90 ezer gazdálkodót regisztráltak átmeneti lakosként. Ezek a város szabad piacain megőgazdasági termékekkel kereskednek, és az elárusítóhelyek mintegy 60 százalékát foglalják el, illetve a szállítás területén és a gyárakban dolgoznak.

A migránsok napjainkban a gazdasági és a kereskedelmi élet szinte valamennyi területén megtalálhatók. Néhányan közülük — a szerencsésebbje — saját üzletet, vagy magas technológiájú vállalatot is tud alapítani.

A migrációs folyamat tehát megindult, de ez nem vezethetett az időközben felgyülemlett munkaerő-felesleg és a már említett, Kína keleti, tengerparti részein kialakult munkaerő-szükséglet egyfajta problémamentes kiegyenlítődéséhez részben a feleslegessé vált, való munkaerő óriási volumene, részben a keleti régió munkaerő-igényének mennyiségi és minőségi követelményeinek kötöttsége miatt. És bár ebből az ellentmondásos helyzetből adódóan számos konfliktusgóc, nem kívánt jelenség is felszínre jött, és több-kevesebb feszültség-szituáció kialakulását eredményezte, az ország általános fejlődését, elsősorban gazdasági téren, jelentős mértékben elősegítette.

Az egyre növekvő migrációs tömeg felszívásában külön is ki lehet emelni Kína délkeleti részén Kuangtungot, mint a leggyorsabban fejlődő tartományt. 1994-ben, például, egymaga csak hatmillió migráns munkaerőt kötött le.

A migráció egyik oldala tehát pozitívnak értékelhető részben, mert a gazdaság fejlődését elősegíti, részben pedig azért, mert a vándormunkaerővel olyan munkákat végeztetnek el az adott területeken, amelyeket az ott élő "öslakosság" megvetett, nem volt hajlandó elvégezni.

A migráció másik oldalán, ugyanakkor olyan negatív előjelű folyamatok érlelődtek, illetve ezek napjainkban is újra és újra érlelődnek, amelyek ha átmenet-

tileg is ugyan, de akadályozzák és zavarják a városok lakosságának megszokott, normális életvitelét. Elég csak utalni arra, hogy a migráns tömegek rendkívül nagy nyomást gyakorolnak az ország közlekedésére. Egyfajta versengés is kialakul bizonyos munkaalkalmakért a migránsok és a helyiek között. A városok infrastruktúrájában — például energia, víz és élelemiszer-ellátás — ugyancsak állandó zavarok tapasztalhatók, ami nem kis mértékben kihatással van a társadalom stabilitására is. A bűnözési statisztikák is emelkednek a "vándormadarak" megszállta területeken. Számos migráns, az adott ellenőrizhetetlenebb körülményeket a családtervezési törvény kijátszására is felhasználja.

A problémák tehát adóttak, a kormányzatra és a szakértőkre vár a feladat, hogy megoldást keressenek a migráció társadalmi jelenségének egészséges vitelére, kezelésére.

A migráció kezelésének kérdései Kínában

Kínában számos felmérés és tanulmány készült el a migrációról mint az országban napjainkban fontos szerepet játszó társadalmi jelenségről, és nagyszámú szakember foglalkozik az emögött meghúzódó ok-okozati összefüggések vizsgálatával és elemzésével, keresve az optimális megoldást, megoldásokat, amelyek egészséges mederbe terelik azt a valóban nem kis létszámú, állandóan hullámzó vándormunkaerő tömeget.

A migrációval foglalkozó egyik tanulmány, például konkrét javaslatokat tesz a kormányzatnak, hogy milyen intézkedéseket hozzon, rendszabályokat vezessen be a jelenség normális vitele érdekében. Az első helyre egy egységesített munkaerőpiac létesítését teszik, ami a feleslegessé vált munkaerő elhelyezése szempontjából meghatározó szerepet játszana, mivel ezen a piacon valamennyi, az országban meglévő, illetve a jövőben jelentkező feleslegessé vált, váló munkaerő nyilvántartásba kerülhetne, és így még adott esetekben a munkaerő kvalifikációs értékei is ismertek lennének, az igények szerinti újraelosztás viszonylag rövid időn belül megoldható lenne.

A munkaerőpiac kialakításával egyidejűleg szükségessé válik egy olyan információs-hálózat kiépítése is, amely előre jelzi, prognosztizálja a munkaerő-kereslet és -kínálat országos helyzetét, és viszonylag gyorsan pontos adatokat szolgáltat az igények szerinti arányokra is. Mindezek mellett ugyanakkor a munkatörvényt, a munkaszerződések formai és tartalmi összetevőit, és a társadalombiztosítás konkrét feltételeit is meg kell fogalmazni.

További javaslat az, hogy az egységesített munkaerőpiac létesítésének elősegítése érdekében ki kell alakítani az egyes tartományok közötti együttműködést, ami a munkaerő-áramlás szabályozását könnyíti meg. 1991 óta Kuangtung, Szecsuan, Kujcsou és Honan tartományok, valamint Guangxi Zhuang Autonóm Terület határozták el az egymás közötti együttműködést a munkaerő-áramlás terén. Munkaerő hivatalokat létesítettek ezeken a területeken a munkaerő szabályos módon történő szerződtetése céljából. Az együttműködés elsődleges szerepe az, hogy információt cseréljenek egymással, például a migrációs munkaerő felkészültségi szintjéről. 1989-

ben, például a Kuangtung tartományba érkező migránsok mintegy 70 százaléka rendelkezett megfelelő felkészültséggel az adott munkára.

A központi kormányzatnak — mint következő javaslat — a munkaerőforrások hasznosítását az ország átfogó társadalmi és gazdasági fejlesztési terve részeként kell feltüntetnie. A városok rekonstrukciói során, például az illetékes hatóságoknak tekintettel kell lenniük az esetleges, illetve a várható migráció kimenetelére is. A kidolgozott irányelvekben ugyanakkor ösztönözni kell a feleslegessé vált vidéki, főként paraszti eredetű munkaerőt, hogy különféle szakmák felé orientálódjon.

A fentiekkel összefüggésben a földhasználati rendszer, illetve a földtulajdon jogi kérdései további reformálása is aktuálissá válik a közeli jövőben. Néhány területen és helyen már engedélyezik a földhasználati jog átruházását, sőt már a részvényes rendszert is bevezették a kollektív háttértulajdonú ingatlanok irányításában. Ezek a kísérletek — az eddigi eredmények ismeretében — pozitív hatással vannak mind a farmerekre, mind a gazdálkodás eredményességére.

Fontos, szükségszerű és időszerű a jelenleg érvényben levő lakossági regisztráló rendszer megreformálása is, hogy szabadabbá váljon a vidéki migráns sorsra jutó gazdálkodók városi letelepedése.

Végül a tanulmány készítői fontosnak tartják a járási-falusi vállalatok ("township enterprises") és a szolgáltató ipar sokféle ágazata létesítésének ösztönzését is, hogy még több munkalehetőséget teremtsenek a vidéki körzetekben².

1994-ben a kínai Munkaügyi Minisztérium — a tervezett és jól megszervezett áthelyezés céljából — a vidéki "vándormadarak" hullámvásárlásának irányítására városi-vidéki foglalkoztatottsági tervet dolgozott ki. Ennek az a célja, hogy a bedolgozó munkaerőt oda lehessen irányítani, ahol arra szükség van, és hogy a lehetőségekhez mérten a legkisebbre csökkentsék a foglalkozás, illetve munka nélkül maradtak ide-oda vándorlását. A terv három éves periódusra készül, amelynek első fázisaként megfigyelő és informatív jellegű hálózatot létesítenek a nagyobb nemzeti munkaerőpiacok részére. Az első ilyen munkaerő információs központ Kuangtung tartományban létesül, mivel ennek a tartománynak van a legnagyobb szerepe jelenleg az átmeneti, migráns munkaerő felszívásában. A terv ugyanakkor korlátozza a beáramlás mértékét a gyorsan fejlődő zónákba és metropoliszokba, hogy ezzel is elejét vegyét az ottani normális életvitelt megzavaró, illetve akadályozó jelenségek kialakulásának.

1991-ben, az Államtanács felügyelete alatt a kínai Mezőgazdasági Minisztérium és a Fejlesztési és Kutatási Központ együttműködésében, ötven városban és megyében, valamint Kuangtung és Szecsuan tartományokban, kísérleti jelleggel foglalkoztatottsági programot dolgoztak ki. Anhuj tartományban, például, ahol átlagban mintegy 16 millió körül mozog a feleslegessé vált munkaerő, a tartományi kormányzat erőfeszítései nyomán, ennek a munkaerőnek a többségét sikerült áthelyezni a melléküzemági termelés területeire. A megoldás kulcsa tehát egyrészt a mezőgazdasági szerkezet kijavításában rejlik, melynek eredményeképpen a dolgozóknak, illetve a munka nélkül maradóknak nem kell utazniuk, vándorolniuk más tartományokba egy jobb élet lehetőségének megteremtése érdekében.

²Forrás: The ripple effect of rural migration. China Daily, Beijing, 1994. május 21.

Mint már említettük, Kínában, a kilencvenes években egyre erősödő országos méreteket öltő munkaerő-vándorlás, migráció nem egyszerűen munkaerő-áthelyezés a vidékiról a városi területekre, hanem a reform, illetve a gazdasági fejlődés során kialakult egyfajta gazdasági kényszerhelyzet szülte munkaerő-mozgás a viszonylag fejletlenebb nyugati, középső és déli területekről a kedvezőbb, jobb helyzetben levő és fejlettebb területekre, övezetekbe, városoka. Az egyre szélesedő fejlődésbeli különbség a keleti és az egyéb országrészek között, valamint a mezőgazdaság átstrukturálódása indította el a vidék migrációs hullámzását. A kedvelt célhelyek a Gyöngy folyó deltája, Kuangtung és Fucsien tartományok, a Jangce folyó alacsonyabban fekvő szakasza, a Pudong zóna, Sanghaj, Tiencsin és Peking.

Itt szereménk röviden utalni a főváros, Peking szerepére a vidéki migráció kezelése kérdésében. 1994-ben Pekingben 10,4 millió volt az állandó és 1,55 millió a migráns, a vándorló népesség száma. Ez utóbbiak 79 százaléka az iparban, kereskedelemben és a szolgáltató szektorokban talált munkát. Főként a külső kerületekben laknak. A pekingi helyi hatóság 1985 óta engedélyezi a vándormunkaerő alkalmazását, mivel a főváros gyorsabb fejlődésével járó piszkosabb, fásasztóbb és veszélyesebb építkezési munkákra elsősorban ezt a munkaerőt lehetett, illetve lehet alkalmazni napjainkban is. Érdekes jelenség, hogy míg korábban egyedül, és csak időnyelleggel érkeztek a vándorló munkanélküliek a fővárosba, a kilencvenes évek elejétől kezdve egyre többen jönnek családotól, és feltett szándékuk a végleges letelepedés. Céljuk az, hogy saját "falvaikat" alakítsák ki a város bizonyos részein. Így például már kialakulóban van az úgynevezett "Zheijang falu" a a Fengtai, a "Hszincsián falu" a Haidan, és a "Honan falu" a Chaoyang kerületekben. Ezek mindegyikében a vándorcsaládokban lakók száma máris meghaladja a tízezer főt.

A migráns-munkaerő felhasználása Pekingben is kettős előjelű. A város általános fejlődésében pozitív szerepet játszik, míg a mindennapi élet során számos negatívum adódik ebből. Ez utóbbiakhoz sorolhatók például a bűncselekmények gyors megszaporodása, az infrastrukturális hálózat súlyos megterhelése, számos adócsalás, termék- és pénzhamisítás, valamint az úgynevezett "bóvli" termékek elszaporodása a szabad piacokon.

Peking vezetése törvényekkel próbálja szabályozni a vándormunkaerő életfeltételeit, életkörülményeit, regisztrációs rendszert vezet be, ezenkívül fontolgatják azt is, hogy kisvárosi jellegű településeket létesítenek számukra a külvárosi részeken.

A fentiekkel összefüggésben, például, 1995 tavaszán törvénytervezetet nyújtottak be a kérdéssel foglalkozó szakértők a Városi Népi Kongresszus Állandó Bizottságának. A terv szerint: az átmeneti munkásoknak, akik a fővárosba jönnek, jelentkezniük kell a helyi közbiztonsági egységeknél, ahol engedélyezik számukra az ideiglenes letelepedést, illetve tartózkodási engedélyt adnak nekik. A 18. életévüket betöltött nőknek — amennyiben házasságok — a házasságkötési, valamint a gyermekszülési állapotukról szóló igazolásokat is be kell mutatniuk. Csak az így kapott tartózkodási engedéllyel rendelkezőknek lehet bérelniük lakást, illetve hozzájutniuk engedélyhez a munkaügyi részlegeknél, hogy az iparban, kereskedelemben vagy a magánüzleti vállalkozásokban dolgozhassanak. Ez utóbbinál kikötés, hogy csak kisméretű üzleteket létesíthetnek az erre kijelölt helyeken, illetve piacokon. Ugyanakkor mind a szervezeteknek, mind az egyéneknek engedélyhez kell jutniuk, ha bérbe akarják adni lakásukat az ideiglenesen letelepedni kívánó vidékről érkezetteknek. A

munkáltatóknak, ha foglalkoztatni akarják a migránsokat, szerződést kell aláírniuk a helyi társadalombiztosító egységekkel és az illetékes családtervezési irodával, hogy ezzel is garantálják alkalmazottaik biztosítását, és megmaradjanak a törvény meghatározta szabályok mellett³.

A piacgazdaság kísérlete a migráció tükrében Kínában

Kínában a kilencvenes évek első felében, a reformfolyamatok és a kifelé nyitás elmélyítésével egyidejűleg kísérletek történtek a piacgazdaságra való fokozatos áttérésre. Bizonyos területek gyorsított ütemben fejlődtek, a kormánynak engednie kell a piac befolyásoló szerepének érvényesülését. Ugyanakkor nem szabad, hogy korlátozza a vándormunkaerő mozgását sem, mivel az erre a sorsra kényszerültek nagy része új munkalehetőségeket keres. Mindezek figyelembevételével azonban, a szakértők azon a véleményen vannak, hogy egy olyan nagy országban mint Kína, kockázatos lenne, ha a munkaerő, különösen a migráns-munkaerő mozgását, áramlását teljesen a piacra bizzuk, a piac irányítsa. Következésképpen bizonyosfajta makroszintű szabályozás elengedhetetlenül szükséges a területen. Ebből az is következik, hogy a kormánynak már nem lehet továbbra is kitérnie a vidéki munkaerő-áramlás kérdése elől. Kezdeményeznie kell, programokat kell felállítania, máskülönben a kialakult helyzet nyugtalanítóvá válhat, a szakértők egyöntetű véleménye szerint.

Ugyanakkor a szakértők arra is utalnak — a kérdésre vonatkozóan rendelkezésre álló adatok ok-okozati összefüggéseinek ismeretében —, hogy a vidék migrációja végül is nem fenyegeti a társadalom stabilitását. A stabilitást jobban befolyásolná, fenyegetné, ha a migrációs trendet megpróbálnák az ellenkezőjére fordítani, azaz adiminisztratív eszközökkel begyűrűztetni.

A kormányzat feladata a migráció rendben, a megfelelő keretek között tartása. Különösen a piacgazdaságra történő áttérés küszöbén segítséget kell nyújtania a közvetítő szerepet betöltő szervezeti egységeknek, illetve ezeknek a jövőben történő létesítéséhez. Mindezeket természetesen annak érdekében, hogy a felgyülemlett munkaerő-felesleget bevezessék a létesítendő új munkaerőpiacokra. Ezenkívül gondoskodni kell a szükséges makroszintű gazdasági információkról, és javítani kell az infrastruktúrát is.

-A piaci tényezők befolyásának, befolyásolásának erősödése, és a migrációs folyamatok összetettebbé válása a tudomány, a tudományos eszközök és módszerek egyre nagyobb mértékű bevonását igénylik Kínában. Részletes, elemző tanulmányokat kell készíteni minél hamarabb a felesleges munkaerő struktúráról, évszakonkénti és életkori megoszlás, valamint szakképzettségi szintnek megfelelően is. A fiatal, és viszonylag iskolázott emberek döntése, hogy elhagyják szülőföldjüket, szintén felvethet bizonyos fenyegető, figyelmeztető gondolatársítást, előidézhethet egyfajta veszélyhelyzetet a helyi gazdaság fejlődése szempontjából. Ezenkívül,

³Forrás: Migration needed, but with guidance, China Daily, Beijing, 1994. június 7.

amikor a migránsok, a vándorlók elhagyják gyermekeiket és hitvestársukat, a családi kötelék is meggyengül természetesen. Mindezek fontos kérdések, és a jelen, illetve a jövő kutatóira vár az a feladat, hogy tudományosan is kialakítsák a migráció egészséges trendvonalát a kialakuló piacgazdasági körülmények között⁴.

Konklúzió

Tanulmányunkban megpróbáltuk felvázolni a Kínában napjainkban lejátszódó, és fontos szerepet betöltő migrációs jelenség gazdasági és társadalmi vonatkozásait. A sajátos, egyéni fejlődési utat választó, és azon eddig — a számos pozitív és negatív jelenség és folyamat kölcsönhatásainak függvényében — összességében viszonylag mégis eredményesen haladó országnak, azaz a "kínai modell"-nek a migráció kérdésével, jelenségével is szembe kell néznie, és minél előbb még megnyugtatóbb helyzetet kell kialakítania ezen a téren is a fejlődési folyamatok stabil, de ugyanakkor rugalmas továbbvitele érdekében.

A szerzők, akik éveket töltöttek Kínában, jól ismerik az ország gazdasági és társadalmi mozgásfolyamatait, és ennek tudatában merik megkockáztatni hipotézis-alapú véleményüket: Kína a migrációt, ezt a gazdasági és társadalmi területeken összefonódva jelentkező problémát is megoldja, és ha további fejlődési trendjében lesznek is újabb és újabb nehézségek, akadályok, a kijelölt prognosztikus célhoz — úgy érezzük — végül is el fog jutni.

Tárgyszavak:

Gazdasági szerkezet
Vándorlás

SGCIO-ECONOMIC CHANGES AND THE MIGRATION IN CHINA

Summary

In the study the authors deal with the concrete process of migration and with economic and social questions closely connected with this subject.

The authors examine and analyse the background and the evoking causes of migration, the function, the trend and effects of this, the positive and negative sides of this phenomenon as well as the questions how to control it in China.

They refer to the connections between switching over to market economy and migration, and try to portray the future society in China as well. The conclusion reflects the personal opinion of the authors.

⁴*Forrás:* Market's role in rural migration needs some limits, China Daily, Beijing, 1994. június 20.

FIGYELŐ

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Statisztikai Társaság (MST) pályázatot hirdet a *Keleti Károly* emlékére alapított pályadíj elnyerésére. A pályázaton 35 éven aluli személyek vagy személyekből álló szerzői kollektívák eredeti, máshol nem publikált (a táblázatok, mellékletek nélkül) 30—40 oldal terjedelmű tanulmánnyal vehetnek részt a következő témakörök valamelyikének igényes, új gondolatokat, eredményeket tartalmazó kidolgozásával.

1. A statisztikai adatok minősége. Esettanulmányok a gazdaság- és társadalomstatisztika köréből.
2. Szociális differenciálódás az "átmeneti" társadalomban.
3. Strukturális változások a gazdaság egyes területein.

A tanulmányok beérkezési határideje: 1995. október 30.

A pályaműveket az MST Elnöksége által kijelölt Bírálóbizottság értékeli.

Eredményhirdetés: 1996. január 15.

Az egyes pályadíjak (bruttó) összegei:

<i>első díj</i>	<i>90 ezer Ft</i>
<i>második díj</i>	<i>60 ezer Ft</i>
<i>harmadik díj</i>	<i>40 ezer Ft</i>

Az MST Elnöksége fenntartja a jogot arra, hogy a Bírálóbizottság véleménye alapján egyes pályadíjakat megosztva vagy egyáltalán ne adjon ki, illetve az egész pályázatot eredménytelennek nyilvánítsa.

A legjobb pályaműveket a *Statisztikai Szemle*, a *Demográfia*, valamint a *Gazdaság és Statisztika* közreadja.

A pályázat jeligés. A pályázók tüntessék fel jeligéjüket, és zárt borítékban mellékeljék személyi adataikat.

A pályázatokat a következő címre kérjük küldeni:

MAGYAR STATISZTIKAI TÁRSASÁG
1024 BUDAPEST II., KELETI K. U. 5—7. 1525 Pf.: 51.

MAGYAR STATISZTIKAI TÁRSASÁG
ELNÖKSÉGE

BESZÁMOLÓ

a népesedési folyamatok és a közép- és kelet-európai országok
társadalmi átalakulása témakörében tartott konferenciáról
(Jachranka 1995. június 8—11.)

A konferenciát az egyébként 90. évét ünneplő *Varsói Közgazdaságtudományi Egyetem*, közelebbről annak *Statisztikai és Demográfiai Intézete* rendezte, bár rendezőként néhány más intézmény (a *Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága*, a *Központi Statisztikai Hivatal*, a *Kormány Népesedési Bizottsága* és a *Lengyel Demográfiai Társaság*) is fel volt tüntetve. A konferenciának közel száz résztvevője volt (közülük kb. fele lengyel) elsősorban a közép-kelet-európai országokból, akiknek részvételét — amint a magyarokét is — a meghívók UNFPA forrásokból fedezték. Részt vettek azonban a konferencián Ausztriából, az Egyesült Királyságból, Finnországból, Hollandiából, Németországból, Olaszországból és Svédországból is és három résztvevővel (*Miroslav Macura*, *Tomáš Frejka*, *Jean Pierre Gonnot*) képviseltette magát az *E.G.B. Népesedési Egysége* is.

Mindhárom magyar résztvevő (*Miltényi Károly*, *Valkovics Emil* és *Kamarás Ferenc*) dolgozatot adott be egy-egy ülészakra, s ezen túlmenően is részt vett a vitákban is.

A konferencia ünnepélyes megnyitása mintegy másfél órát vett igénybe. Az elnöki tiszteret betöltő *Jerzy Z. Holzer* professzor először *Janina Józwiak* professzornak, a *Varsói Közgazdaságtudományi Egyetem* rektorának, majd ezt követően a konferenciát társrendezőként támogató szervek képviselőiben megjelent személyeknek adott szót.

Az ünnepélyes megnyitás után a konferencia két és félnapos munkaprogramja hat kérdéskör elmélyült megvitatását tette lehetővé hat plenáris jellegű ülészak keretében.

A generációk utánpótlása (reprodukcója) kérdéskörének megvitatása céljából *Janina Józwiak* professzor által szervezett első ülészak főreferátumát *Jan Paradysz* poznani professzor készítette el és adta elő. Rajta kívül még tizenként dolgozatot nyújtottak be, melyeknek jellegük szerinti csoportosítására, értékelésére és megvitatására szintén sor került. A magyar résztvevők közül *Valkovics Emil* készített és küldött be erre az ülészakra "*A reprodukciós egyúttartók újradefiniálásának lehetőségei a korspecifikus növekedési arányszámok és az anyák gyermekeik születése szerinti kormegoszlása alapján*" címmel dolgozatot.

A demográfiai öregedési folyamat előrehaladása kérdéskörének megvitatásával foglalkozó, *Ewa Frątczak* professzor által szervezett második ülészak főreferátumát *Jolanka Kurkiewicz* krakkói professzor asszony készítette el és adta elő. Az ülészakon még hét további dolgozat csoportosítására, értékelésére és megvitatására is sor került. Külön előadás alapján elmélyült megvitatás tárgyát képezte a nyugdíjrendszerek problematikája is. A vitában a magyar résztvevők közül *Miltényi Károly* kért és kapott szót.

A nemzetközi vándorlások kérdéskörének megvitatása céljából *Jzslaw Frenkel* professzor által szervezett harmadik ülészakra benyújtott nyolc dolgozat bemutatá-

sára és megvitatására, valamint szóban forgó kérdéskörnek az *EGB Népesedési Egységét* képviselő *Tomáš Frejka* professzor által egy Litvániára, Lengyelországra és Ukrajnára kiterjedő vizsgálat bemutatására és elemzésen alapuló elmélyült megvitatására ugyanazon ülészakon került sor.

A munkaerőpiaci problémák és fejlemények kérdéskörének megvitatása céljából *Irena E. Katowska* professzor által szervezett negyedik ülészak főreferátumát *Janusz Witkowski* professzorral társszerzésben maga *Irene E. Katowska* professzor írta és a konferencián *Janusz Witkowski* professzor mutatta be. Ezen kívül az ülészakon még két további dolgozat csoportosítására, értékelésére és megvitatására is sor került. A magyar résztvevők közül *Miltényi Károly* készített és küldött be erre az ülészakra "*A gazdasági aktivitás és a nyugdíjazás újabban megfigyelhető változása Magyarországon*" címmel dolgozatot.

Ezt követően ötödik ülészakként *Wolfgang Lutz* professzor szervezésében egy előre beküldött dolgozaton kívül a népességelőreszámítások a IIASA-ban kidolgozott szcenárióinak a bemutatására és megvitatására került sor.

A *Jerzy Z. Holzer* professzor által szervezett hatodik ülészak témáját a népességpolitika kérdésköre képezte. Az ülészak főreferátumát *Adam Kurzynowski* professzor írta és adta elő. Ezen kívül még nyolc további dolgozat bemutatására, csoportosítására, értékelésére és megvitatására került sor. A magyar résztvevők közül *Kamarás Ferenc* készített és küldött be erre az ülészakra "*A népességpolitika hatása a termékenységre*" címmel dolgozatot.

A konferenciára a programban feltüntetettek kívül mintegy nyolc további dolgozatot is benyújtottak. Ezek bemutatására és megvitatására szintén nyílt lehetőség.

A konferencián az *GB Népesedési Egységét* képviselő *Tomáš Frejka* professzor ismertette és értékelte a nemzetközi demográfiai konferenciák második világháború utáni történetét. Ennek során elismeréssel említette az 1962. évi és 1965. évi magyarországi nemzetközi demográfiai szimpozionokat is. Kívánatos lenne, hogy hazánk ismét a nemzetközi demográfiai konferenciákat szervező országok élvonalába kerüljön.

Valkovics Emil

BESZÁMOLÓ

Az öregedés Európában: Hollandia és Magyarország helyzetének várható alakulása c. kétoldalú összehasonlító projektről tartott tudományos ülésről (NIAS, Wassenaar 1995. június 25.—július 8.)

A kéthetes study center célja az volt, hogy a holland tudományos kutatási alapokból finanszírozott kutatás programját részletesen kidolgozzuk, kijelölve a felelős személyeket. Ez lényegében azt jelentette, hogy kialakítottuk a projekt végeredményeként kiadandó (angol nyelvű) kötet szerkezetét (fejezetek és alfejezetek). Kijelöltünk továbbá minden fejezetért és alfejezetért felelősként egy-egy holland, illetve magyar résztvevőt.

A kialakított fejezet-beosztás a következő:

1. bevezetés
2. az öregedés demográfiai háttere
3. az idős népesség társadalmi-demográfiai jellemzői
4. az öregedés hatása a családra
5. az öregedés hatása a munkaerőpiacra, a társadalombiztosításra és a nyugdíjrendszerre
6. az öregedés hatása az egészségügyre és a népjólétre
7. népességelőrejelzések (2010-ig)
8. scenáriók (2010—2050-ig)
9. befejező következtetések; összefoglalás és politikai ajánlások.

Kialakítottuk továbbá a program időrendjét. Ezek szerint minden alfejezet megrásására kijelöltünk egy (vagy magyar vagy holland) személyt. A kijelölt személy partnere köteles szeptember végéig az összes ide vonatkozó anyagot a kijelölt szerzőnek megküldeni saját országára vonatkozóan. (A kéthetes tárgyalások egyik legfőbb témája egyébként az volt, hogy részben plenáris üléseken, részben témakörönként egyeztetjük a már előzőleg levelezés útján megküldött témavázlatokat és statisztikai táblázatokat, annak érdekében, hogy ezeket lehetőség szerint összehasonlíthatóvá tegyük.) Ezt követően november végéig a kijelölt szerző elkészíti a témakör szerinti alfejezeteket, melyek mindkét ország anyagát együttesen összehasonlítható megközelítésben tárgyalják. Ezt a partnereken kívül megkapják a fejezet főfelelősei, valamint a kötet szerkesztői is (holland részről *Gijs Beets*, magyar részről én kaptam felkérést a kötet szerkesztésére, illetve az ezt megelőző munkálatok koordinálására).

Ezt követően kerülne sor az egyes alfejezetek és fejezetek további egyeztetésére elsősorban levelezés útján. Ennek befejezése egy újabb egyhetes, a NIAS-ban tartandó study center keretében történne valamikor 1996 első negyedévében. Ennek nyomán az 1—7-es fejezetek véglegesítése a második negyedévben megtörténne; ugyanakkor kerülne sor a 8. fejezet feltétel-rendszerének és alternatívának kialakítására is.

A véglegesített tanulmányok megbeszélése 1996 októberében egy háromnapos konferencia keretében történne, melyen részt vennének mindkét országból az érintett kormányzati, illetve döntést hozó szervek képviselői is. A konferencián történtek figyelembevételével történne a kötet véglegesítése és angol nyelvű kiadása egy

holland kiadó részéről. A magyar félnek jogában áll az anyagot (részben vagy egészben) magyar nyelven is kiadni¹

Miltényi Károly

A JOGI INFORMATIKAI OKTATÁS MAGYARORSZÁGON

Konferenciaismertető

Első alkalommal került megrendezésre "A jogi informatika oktatása Magyarországon" című konferencia. 1995. május 11-én az ELTE Professzorok Házában a FEFA támogatásával.

Öröndetes hír, s örültek is a szakemberek, a résztvevők, hogy rohanó, elgépiesedő világunkban, felismerve a számítógép, az információ fontosságát konferenciát rendeznek e témában.

A megnyitót *dr. Kovacsics József* ny. egyetemi tanár, az állam és jogtudományok doktora, a Jogi Informatikai Társaság elnöke tartotta. Bevezetőjében elmondta, hogy a előadások témakörei úgy lettek csoportosítva, hogy abban szerepet kapjanak a jogi informatikát alkalmazó szervek/főhatóságok képviselői, következésképpen megfogalmazódnak azok az elvárások, amelyeket a gyakorlat támaszt az oktatással szemben. Ugyanakkor tájékoztatást kaphattak a konferencia résztvevői az oktatás helyzetéről is.

Megnyitó beszédében a továbbiakban történeti áttekintést adott a közigazgatási és igazságügyi informatika, a közigazgatási statisztika múltjára vonatkozóan, majd a hiányosságokat kiemelve felhívta a figyelmet az informatika szerepére a társadalomban, az állampolgárok tájékoztatásának jelentőségére, az adat- és titokvédelem fontosságára, s mint az 1994. november 5-én megrendezett a Jogi Informatikai Társaság első konferenciáján hangsúlyozta "Az információ jelentőségét az Európa Parlamentbe tömörült nyugati országok már felismerték. Ezért hirdették meg az ún. Demoszthenész programot. Saját hazánkban a nehézségek ellenére urai akarunk lenni sorsunknak. Joggal elvárja a lakosság, hogy az életét érintő kérdésekben reális tájékoztatást kapjon. Ha ez megtörténik, akkor növekedni fog a közügyek iránti érdeklődés. Az állami és államigazgatási szervek információs rendszereinek a hatékonyabbá tételében, a meglévő információs rendszerek közötti kommunikáció megalapításában az informatikusoknak is szerepet kell kapni."

¹A magyar résztvevők részére (*Klinger András, Miltényi Károly, Józán Péter, Csernák Józsefné, Hablicsek László, Fóti János, Utasi Ágnes, Gárdos Éva*) a study centerről *Beets* által készített jelentéstervezet kézhezkapása után megbeszélést tartunk. Ezen részt vesznek *Cseh-Szombathy László, Mészáros Árpád* és *Valkovics Emil* is, akik egyes anyagrészek elkészítésében közreműködnek.

Véleménye szerint az előadások forrásul szolgálnak majd a felsőoktatás jogi informatikai képzésében.

A megnyitó után *dr. Ficzer Lajos* az ELTE ÁJTK tanszékvezető egyetemi tanára, dékán, az állam- és jogtudományok doktorának, az ülészak elnökének a megnyitó beszéde következett.

Örömmel üdvözölte a konferencia megrendezését, s reményét fejezte ki, hogy nemcsak a gazdasági élet szereplői, de a Kormány, az államigazgatási szervek szakemberei is felismerik az informatika, a jogi informatika oktatásának szükségességét, s támogatását fejezte ki az oktatás terén.

Az ülészak első előadását *dr. Dobay Péter* a JPTE tanszékvezető egyetemi docense, kandidátus tartotta. Előadásának címe "Az információ értéke, haszna és menedzselése".

Mint mondotta "Az információs társadalom húszéves víziója a megvalósulás korába lépett: néhány fejlett ország kezdeményezései után az Európai Közösség több százmillió állampolgár számára hirdeti meg informatikai programját, egy újfajta társadalmi együttműködés technikai és szervezési alapjait. Miközben mindannyian használjuk s egyben szolgáljuk az egyre hatalmasabb információs rendszereket, a közgazdászok egyre sürgetőbben követelik, hogy számoljunk be arról: mibe kerül mindez az egyénnek, vállalatnak, társadalomnak, s vajon megéri-e a ráfordításokat amellet, hogy elegáns, kihívó, s lenyűgözően "korszerű". A hatvanas évek végéig valóban úgy tűnt, hogy az informatikai rendszerek kapcsán nemigen illik megkérdezni, hogy mennyibe kerültek, s mit eredményeztek. Az eufória azonban az egyre nagyobb és drágább rendszerekkel, a tömeges mikroszámítógépes alkalmazásokkal, s a ma szorgalmazott világméretű információs szupersztrádák várható költségeinek publikálásával elmúlt, s lassan kialakul egyfajta gazdálkodási-menedzselési igény az informatikai alkalmazások területén is.

Az előadás elkülöníti az információ-gazdaság, a gazdaság-informatika és az információ-management fogalmait, ismerteti az információ értékéről és hasznáról kialakulóban lévő elképzeléseket. Végül két egyszerű példán érzékelteti, hogyan lehet kisebb szervezetek informatikai rendszerének vizsgálatát elkezdeni, s a(vezető ...) laikusokkal szemben védhetővé tenni a rendszer kiépítésére és működtetésére fordított emberi, anyagi, szellemi erőforrások mennyiségét." Szemléletesen, világosan mutatta be, hogy világunkban "az információ hatalom", melynek igenis értéke van, tehát pénz, vagyon, s ugyanolyan része a társaság vagyonának, mint pl. egy "meleghengermű". Sajnos nálunk ennek felismerése lassú folyamat, de bízunk benne, hogy az oktatás, a szakemberek segítségével rövid időn belül megváltozik ez a helyzet.

A következő előadást *dr. Nyiri Sándor* a BM rendészeti helyettes államtitkára tartotta, "A rendészeti igazgatás elvárásai a jogi informatika oktatásától" címmel.

Bevezetőjében köszönetét fejezte ki a szervezőknek a színvonalas konferencia megrendezéséért, majd kifejtette mennyire fontos a kriminál-informatikának, kriminálstatisztikának szerepe a bűnözésnek, mint negatív társadalmi jelenségnek a vizsgálatában, s egyben elvárásait is megfogalmazta a magyar kriminál-informatikával szemben "Kérem segítsenek kialakítani az áldozattá válás rendszeres felmérésének módszertanát és az eredményes értékelésének szempontjait", majd folytatta: "Érdekes lehet megismerni a nyugati országok tapasztalatait és úgy kell megszervezni a

munkát, hogy illeszkedjen az ENSZ felmérések rendszerébe, de figyelembe kell venni a magyarországi sajátosságokat is."

Előadásának további kérdése a bűnüldözési munka számítógépes támogatása, melyet az ügyforgalom, az ügyintézés mérésében és értékelésében lehetne hasznosítani. "Különösen szeretnénk, ha az ügyintézés, a különböző eljárásjogi iratok készítése és a statisztika olyan egységessé válna, amelyben a rendszer figyelmeztet a törvényességi követelményekre, támogatja a felhasználót nemcsak az eljárásjogi okmányok regisztrálásában, hanem szakszerű elkészítésében is, és eközben lehetőleg automatikusan gyűjti a statisztika számára is az információkat. A rendészeti igazgatás egyik legfontosabb elvárása a jogi informatika művelőivel szemben: örvendeztesenek meg bennünket korszerű, magas színvonalú újabb és újabb tananyagokkal, nagyobb szükség van rájuk, mint azelőtt bármikor!"

A konferencia következő előadását *dr. Baracka Róbertné* a BM közjogi helyettes államtitkára "A közigazgatás és információ" címmel tartotta. Előadásában hangsúlyozta a korábbi előadókhoz hasonlóan az információ hatalmát, jelentőségét a Kormány, a közigazgatás munkájában, a bürokrácia útvesztőjében.

Végül, de nem utolsósorban az előadások sorát *MMag Erich Schweighofer*, a Bécsi Egyetem magisztere zárta "Die Rechtsinformatische Bildung an den österreichischen Universitäten", A jogi informatika mint tantárgy a jogi karokon — ausztriai tapasztalatok címmel.

Megfogalmazta, hogy "a jogi képzés reformjáról jelenleg folyó vitában törekedni kell arra, hogy több figyelmet fordítsanak az igen fiatal Jogi informatika tantárgyra. Ha a vita nem is veszi figyelembe a jogi informatika minden kívánságát, számol a jogi informatika fontos szerepével. Ez jelentősen előmozdíthatja szorosabb beépítését az oktatásba. A szükséges személyi számítógép felszerelés segítségével minden hallgató könnyebben hozzáférhet a joghoz, mint az a hagyományos eszközök segítségével lehetséges volna. A jogi informatikának a jogi oktatásba történő beépítését mindenestre előnyben kell részesíteni a különálló kurzusként való elkülönítéssel szemben, amennyiben az elengedhetetlenül szükséges alapismeretekről van szó. Emellett a jogászok meghatározott szakosodásával kapcsolatosan tanfolyamokat kell meghirdetni, ugyanakkor ügyelni kell arra is, hogy ezekhez megfelelő foglalkoztatottsági esély is kapcsolódjon.

Az előadások után a korreferátumok következtek, melyek bemutatták a jogi informatika oktatás jelenlegi helyzetét a hazai felsőoktatási intézményekben.

- A jogi informatikai oktatás helyzete a JPTE-n, *dr. Balogh Zsolt* egyetemi adjunktus,
- A jogi informatikai oktatás helyzete az ELTE Jogi Karán és a Jogi Továbbképző Intézetben, *Hablicsek László* intézetigazgató helyettes,
- A jogi informatikai oktatás helyzete a JATE-n, *Hekáné dr. Szondy Ildikó* egyetemi adjunktus,
- A jogi informatikai oktatás helyzete az Államigazgatási Főiskolán, *dr. Horváth Katalin* tanszékvezető főiskolai docens,
- Menedzser-titkár képzés a GATE Vezetőképzőjében, *Sójáné Dux Ágnes*, számítástechnikai Kabinet vezető — *dr. Márffy Mária* egyetemi adjunktus,
- A jogi informatikai oktatás helyzete a Miskolci Egyetem Jogi Karán, *dr. Torma András* tanszékvezető egyetemi docens, kandidátus.

A helyzetelemzések bemutatása után *dr. Balogh Zsolt* az alábbi javaslatot terjesztette elő a konferencia határozatára vonatkozóan:

"A Jogi Informatikai Társaság, valamint az ELTE Statisztikai és Jogi Informatikai Tanszéke a "Felzárkózás az Európai Felsőoktatáshoz Alap" támogatásával f. év május 11-én tartott Konferenciáján a következő határozatot hozta².

A jogász informatikusok úgy ítélik meg, hogy a Kormánynak az ország gazdasági helyzetének stabilizálását célzó programjában *jelentős kitörési pont lehet a jogi élet területét érintő informatikai képzés és továbbképzés fejlesztése.*

Ennek révén érhető el a döntések előtt a gyors, pontos és megbízható tájékoztatás, a szervezeteknek, a munkafolyamatoknak az áttekintése. Az üresjáratok és párhuzamosságok megszüntetéséhez, a munkateher és a létszámok optimalizálásához is alapvető információkat nyújt a számítógépes megfigyelés és feldolgozás.

Mivel a képzés és továbbképzés nem követte a gépbeszerzés kiadásait — évente 30 milliárdot fordít az állam számítástechnikai eszközökre és szolgáltatásokra —, előbbire fordított kiadások még az 1%-ot sem érik el. *Az oktatás, a továbbképzés és a kutatás koordinálatlan. Hiányoznak a személyi és tárgyi feltételek.*

Ezért azzal a javaslattal fordul a JIT a Miniszterelnöki Hivatalhoz, a művelődési és közoktatási, a belügy- és az igazságügyi miniszter urakhoz, az MTA főtitkárához, a KSH elnökéhez, valamint az érintett egyetemek vezetőihez, hogy saját hatáskörükben *vizsgálják meg a jogi informatika helyzetét, és tegyék meg a szükséges intézkedéseket.*"

Zárszavában *dr. Kovacsics Józsefné*, tanszékvezető egyetemi tanár, a jogtudományok doktora megállapította, hogy a konferencia sikere az előadásoknak, beszámolóknak és a szakemberek részvételének köszönhető. Felhívta a figyelmet arra, hogy a jövőben még inkább együtt kell dolgozniuk a szakembereknek, fokozni kell a párbeszédet a résztvevők között. Különösen kihangsúlyozta a szakemberképzés fontosságát, ezen belül is a tudományos minősítés megoldásának fontosságát. Jelenleg ugyanis az interdiszciplináris tudományokban a minősítés megoldatlan, s ez a tény akadályozza mind a tudomány fejlődését, mind az oktatást. Végezetül köszönetet mondott a résztvevőknek és a további munkákhoz mindenkinek sok sikert és jó egészséget kívánt.

dr. Vass Lucia

²Az előterjesztett határozati javaslatot a konferencia résztvevői egyhangúan elfogadták. (Szerk.)

AZ EURÓPAI DEMOGRÁFIAI OBSZERVATÓRIUM ELŐKÉSZÍTŐ KONFERENCIÁJA

1995. április 28–29-én Párizsban tartották francia kezdeményezésre az előkészítő konferenciát, melyen mintegy 80 fő vett részt. (A kezdeményezésben a főszerepet *Gerard Calot* játszotta, aki 1972 és 1992 között az INED igazgatója volt.) Egyrészt az érintett nemzetközi szervezetek, másrészt az európai országok statisztikai hivatalainak és demográfiai kutató intézeteinek vezetői vettek részt a konferencián. Az obszervatórium olyan kutató intézet jellegű intézmény lenne, mely egyrészt a demográfiai adatokat és elemzéseket gyűjtené össze és tenné hozzáférhetővé az európai országok körében, másrészt — együttműködve az érintett országokkal — nyomon követné és publikálná a népesedési szempontból releváns törvényeket, illetve jogszabályváltozásokat az egyes országokban.

Az intézmény párizsi székhelyű volna, és jelentős részben francia forrásokból történne a finanszírozás is. Tagdíjat fizetnének azonban a résztvevő országok is; a közép- és kelet-európai országok hozzájárulása természetben, szolgáltatások formájában történne.

A konferencia résztvevői elvileg támogatták és hasznosnak tartották az obszervatórium létesítésének gondolatát. A szervezeti és működési szabályzat egyes részeivel és főleg finanszírozási kérdésekkel kapcsolatban azonban bizonyos aggályok is felmerültek. Így a konferencia előkészítőire, illetve megrendezőire vár számos, a konferencián felvetett kérdés tisztázása, mielőtt az obszervatórium létesítését illetően végleges döntés születne.

Magyar részről *Klinger András*, a KSH elnökhelyettese, és *Miltényi Károly*, a Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója vett részt a konferencián, támogatva az obszervatórium létesítésének javaslatát és jelezve intézményeik részvételi szándékát.

Miltényi Károly

EURÓPAI NÉPESEDÉSI KONFERENCIA MILÁNÓBAN

Milánóban 1995. szeptember 4. és 8. között került sor az Európai Népesedési Konferencia megrendezésére. A finnországi Jyväskylä és Párizst követően ezúttal harmadik alkalommal találkoztak Európa és a világ más régióinak demográfusai, hogy szakmai eszmecserét folytassanak az aktuális népesedési kérdésekről. A Konferenciára a Nemzetközi Népeségtudományi Unió (IUSSP), az Európai Népeségtudományi Társaság (EAPS), valamint az olasz népeségtudományi intézetek konzorciumának közös rendezésében került sor.

A Konferencia főbb témakörei szorosan kapcsolódtak azokhoz az újabb demográfiai jelenségekhez, amelyek az európai országok legutóbbi népesedési folyamatait jellemzik. Ezek közé tartozik a termékenység eddig még soha nem tapasztalt alacsony szintre csökkenése, a halandóság javulásával párhuzamosan jelentős területi és társadalmi különbségek kialakulása az egészségi állapot, a megbetegedések és a halandóság területén, az európai népesség további jelentős

előregedése és ezek következményei. A házassági mozgalomban és a családalapításban történt változások, az új együttélési szokások megjelenése és tömegessé válása, olyan változatos életformák megjelenése, amelyek lényegesen módosíthatják a háztartások eddigi szerkezetét. Ezzel egyidejűleg a nemzetközi vándormozgalom újjáéledésének lehetünk szemtanúi Európában, amely hol akaratlagosan hol kényszer hatására történik.

A vázolt demográfiai folyamatok dinamikáját tekintve felvetődik a kérdés, hogy az eddigi népesedési trendek szerves folytatásáról van-e szó, amely egy újabb fejlődési szakaszt jelenti az elmúlt évtizedek demográfiai változásainak, vagy pedig olyan merőben új jelenségeknek lehetünk-e tanúi, amelyek nem illeszthetők az elmúlt ötven év demográfiai trendjeihez és teljesen újjárajzolják az ezredfordulói Európa demográfiai térképét. E gondolatok és kétségek a Konferencia címében is megjelennek, amelynek a "Fejlődés vagy forradalom az európai népesedésben?" címet adták a szervezők.

A Konferencián mintegy 35 országból több mint 300 szakember vett részt, többségükben Európából, de jelen voltak más régiók neves demográfusai és az ENSZ szakosított szerveinek képviselői is. Magyarországot *Klinger András*, a KSH elnökhelyettese, *Miltényi Károly*, a KSH NKI nyugalmazott igazgatója, *Pongrácz Tiborné*, a KSH NKI tudományos főmunkatársa, *Kamarás Ferenc*, a KSH osztályvezetője és *Molnár Attila*, a KSH főelőadója képviselte. A magyar résztvevők mindegyike az egyes szekciók szervezőjeként, kommentátorként vagy előadóként szerepelt a Konferencián.

A Konferencia szakmai programjában 8 fő témakört és ezen belül 21 szakosított témát jelöltek meg a szervezők. A fő témaköröket plenáris ülés keretében egy-egy felkért neves szakember előadása vezette be, amit ugyancsak egy-egy felkért, a témában járatos demográfus kommentált. A plenáris üléseken is lehetőség volt hozzászólásokra, kérdések feltevésére és észrevételek megtételére. Az igazi szakmai munka és érdemi vita a szakosított üléseken történt, amelyek párhuzamosan folytak a plenáris ülést követően. A 21 szekcióba mintegy 135 dolgozat és tanulmány készült, amelyeket előzőleg kellett benyújtani elfogadásra a szekció szervezőjének. A tanulmányok, ill. dolgozatok többsége rövidített formában ugyan, de ismertetésre került a szekció üléseken.

Az első fő témakör a családalapítás és a demográfiai életút első szakaszának problematikáját tárgyalta. Ennek keretében a szülői szerepvállalásban történő változásokról, ezek háttéréről és indítékairól hangzott előadás a plenáris ülés keretében *Kathleen Kiernan* tolmácsolásában. Egy szekció foglalkozott az Európai Temékenységi és Családvizsgálat eredményeivel, főleg az országok közötti összehasonlításra koncentrálna. Ebben a szekcióban került sor *Kamarás Ferenc* előadására, amely a lengyel és a magyar eredményeket hasonlította össze a termékenység, a reprodukciós magatartások és a születésszabályozási gyakorlat területén. A nők helyzetéről és a szülői stratégiákról szóló szekcióban ugyancsak magyar résztvevő, *Pongrácz Tiborné*, volt a szervező és az ülés levezető.

Rétegződés és mobilitás volt a második fő témakör. A plenáris ülésen *Jerzy Holzer* tollából hangzott el előadás, amelyben a piacgazdaságra áttérő ún. "átmeneti országok" társadalmi-gazdasági gondjairól és ezek demográfiai vonzatairól volt szó. A szekció üléseken a különböző vallású és etnikumú népességcsoportok, valamint a

menekültek demográfiai jellemzőiről hangzottak el előadások. Külön szekció foglalkozott a demográfiai folyamatok dinamikájának területi különbségeivel és a társadalmi szerkezet és a vándorlás témakörével.

A harmadik nagy témakör a nemzetközi vándorlással foglalkozott. Ennek keretében a többnemzetiségű együttélés problematikájáról, a vándorló népesség demográfiai, gazdasági és társadalmi jellemzőiről, a beilleszkedés mértékének és mérésének lehetőségeiről váltottak eszmecserét a plenáris ülésen és szekciókban.

Az öregedés és a generációk közötti szolidaritás volt a következő nagy témakör. A plenáris ülés kommentátora *Klinger András* volt, a témát bevezető előadást pedig *Giovanni Sgritta* tartotta, amelyben a szociális szervezetek és személyes kapcsolatok új formáinak kialakulásáról beszélt az öregedő társadalmakban. Az időskorúak életfeltételeit, szociális kapcsolatait és gazdasági helyzetét tárgyaló szekció ülésén *Miltényi Károly* volt a beküldött dolgozatok felkért kommentátora.

Az egészség, megbetegedés, halandóság és éltminőség kérdéskörével foglalkozott az ötödik fő témakör. Érdekes előadást tartott a plenáris ülésen *Jaques Légaré*, amelyben a várható élettartam meghosszabodásával és az időskorú népesség egészségi állapotával foglalkozott főleg olyan vonatkozásban, hogy a mennyiségi növekedés milyen éltminőséggel jár együtt az öregedő társadalmakban. A szekciókban a morbiditás és mortalitás társadalmi különbségeiről és egyenlőtlenségeiről volt szó, valamint a munkakörülmények, a környezeti stresszhatások és az egészségi állapot kapcsolatáról. Ez utóbbi szekció ülésére küldött dolgozatot *Molnár Attila*, amelyben a kissúlylal szülöttek beiskolázási esélyeit elemezte egy longitudinális vizsgálat eredményei alapján.

A demográfia elméleti módszertani kérdéseivel foglalkozott a hatodik témakör. A plenáris ülésen *Guillaume Wunsch* tartott érdekfeszítő előadást arról, hogy szükség van-e elméletek felállítására ahhoz, hogy megértsük és megmagyarázzuk a legutóbbi demográfiai trendeket. Két szekció is foglalkozott a demográfiai élet(esemény)történetek elemzési lehetőségeivel. Az egyikben a kérdéskör elméleti módszertani problémáival foglalkoztak, míg a másikban konkrét alkalmazásokat mutattak be a dolgozatot beküldők. A demográfiai folyamatok matematikai modellek által történő elemzését és a demográfiai adatok összehasonlíthatóságának módszertani problematikáját ugyancsak külön-külön szekciókban vitatták meg a résztvevők.

Az európai népesség jövőjét tárgyalta a következő nagy témakör. A plenáris ülésen *Ron Lesthaeghe* tartott előadást az 1990. évi Európai Értékvizsgálat alapján, amelynek eredményeit összevetette az 1980. évi hasonló vizsgálat eredményeivel. Ebben az egyének vallási, erkölcsi, politikai beállítottságát vizsgálták és ezek kapcsolatát olyan tényleges demográfiai eseményekkel, mint a szülői ház elhagyása, az együttélés gyakorlata, a szülői szerepek és a gyermekek vállalása. Külön szekciót szenteltek a népességi és háztartási prognózisok problémájának.

A nyolcadik témakör a különböző politikák demográfiai hatásával foglalkozott. A plenáris ülésen felkért szakemberek fejthették ki véleményüket arról, hogy meglátásuk és tapasztalataik szerint milyen politikáknak lehetnek demográfiai hatásai. Magyar részről, mint felkért hozzászóló, *Klinger András* fejthette ki véleményét a kérdéskörrel. Külön szekcióban foglalkoztak a népesedési politikák fogadtatásával, valamint a médiák és a népesedési magatartások közötti kapcsolattal. A népesedési

célú intézkedések rövid és hosszú távú hatásáról *Kamarás Ferenc* tartott előadást a magyar termékenységi adatokat trendjei alapján.

A hivatalos szakmai programok mellett számos informális ülésre is sor került. A Konferenciával egyidejűleg tartották meg az EAPS V. általános közgyűlését, amelyen az elmúlt négy év szakmai tevékenységét értékelték és áttekintették a pénzügyi helyzetet és az adminisztratív kérdéseket. Ezt követően került sor az új vezetőség megválasztására. Az elnökségből leköszönő *Charlotte Höhn* után *Graziella Caselli* (Olaszország) lett az EAPS új elnöke, alelnökké választották *Tapani Valkonent* (Finnország), általános titkár és gazdasági felelős lett *Nico van Nimwegen* (Hollandia). A tanács tagjaivá választották *Janina Jozwiakot* (Lengyelország) és *Alexander Adveev-et* (Oroszország). Bejelentették továbbá, hogy a következő közgyűlés színhelye Hágában lesz 1999-ben.

Kamarás Ferenc

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

SERBANESCU, F.—MORRIS, L.—STUPP, P.—STANESCU, A.: *The Impact of Recent Policy Changes on Fertility, Abortion and Contraceptive Use in Romania*. (Az újabb politikai változások hatása a termékenységre, abortuszra és a fogamzásgátlók használatára Romániában.) *Studies in Family Planning*, 1995. márc.-ápr. 76—87. p.

A történéseket és az azokat előidéző faktorokat jelentő számokat többnyire körmönfont számításokkal és modellekkel lehet szóra bírni; előfordul azonban, hogy a számok "maguktól" is beszélni kezdenek. Ilyenek például a jelen cikkben közölt számok: Romániában a befejezett termékenység mutatói (TFR): 1967/68 — 3,6; 1970 — 2,9; 1985/89 — 2,3 és 1990/93 — 1,5. Fő mondanivalójuk a címben van.

Korábban Románia a közép- és kelet-európai kommunista országok közül a legerősebb pronatalista politikát alkalmazta. A nem kívánt szülések megakadályozására, modern fogamzásgátlás hiányában, főleg az illegális terhességmegszakítás szolgált. Ennek eredményeként az anyai halálozás a legmagasabb volt Európában, tízszer nagyobb mint bármely más európai országban. A drámai tapasztalat azt bizonyította, hogy a tiltó törvények, korlátozások ellentétes irányba befolyásolják a reprodukciós egészségi helyzetet.

1989. december 26-án, a forradalom során, hatályon kívül helyezték a tiltó rendelkezéseket, legalizálták a művi abortuszt és a fogamzásgátlást. Ennek eredménye volt, hogy 1990-ben a legális terhességmegszakítások száma 200-at közelítve világcúcsot ért el 1000 15—44 éves nőre eső aránnyal, ami hétszer magasabb mint pl. az Egyesült Államokban. Ugyanakkor az anyai halálozás 1992-re látványosan csökkent 170-ről 60-ra 100 000 élveszülésre vonatkoztatva, ami azonban még mindig a legmagasabb Európában. A modern fogamzásgátlók használata viszont nem emelkedett lényegesen.

Ilyen előzmények után hajtották végre 1993-ban a "Románia Reprodukciós Egészségügyi Felvétel" c. vizsgálatot, melynek eredményeit ismerteti és elemzi ez a cikk. A mintát az 1992-es népszámlálás adataiból vették azok közül a háztartások közül, melyekben legalább egy 15—44 éves nő élt. A kiválasztott 12 387 háztartásból 5283 megfelelő korú nő közül 4861 válaszolt a kérdésekre, ami 92%-nak felel meg. A feldolgozás során megállapították, hogy a minta megfelelően reprezentálja az ország teljes női népességét kor, családi állapot és termékenység szerinti megoszlásban. A kérdések kiterjedtek a reprodukciós egészségi helyzet főbb témáira, így az összes terhességek és szülések történetére, családtervezésre, fogamzásgátlók ismeretére és alkalmazására, az anyák és gyermekek egészségi állapotára, az AIDS-szel kapcsolatos tájékoztatottságra stb.

A feldolgozás során az adatokat két egymást követő hároméves időszakra csoportosították összehasonlítás céljából. Az eredményeket táblázatokban és grafikonon mutatják be a szerzők az általában szokásos demográfiai ismérvek szerint: kor, családi állapot, iskolázottság. A vizsgálat egyik fő témája — a fogamzásgátlás — szemszögéből elemzik a válaszokat: mennyien ismernek és alkalmaznak és szándékoznak alkalmazni hagyományos vagy modern eszközöket, és miért? E táblák

értékelésében vizsgálandónak ítélik a szerzők azokat a tényeket, melyek arra mutatnak, hogy Romániában a családtervezés alkalmazása még mindig "fejletlen" (fejlődő?). Mi az oka annak, hogy a (házas-)párok a termékenység csökkentésének eszközét többnyire még mindig az abortusz alkalmazásában látják? Információbeli és nevelési hiányosságok? Kire tartozna ez? Média, iskola, propaganda — gazdasági szinten is, anyagi és beszerzési lehetőségek; egészségügyi szolgálat?

H.L.

COURBAGE, Y.: La politique démographique en Égypte et son évaluation. Que nous apprennent les enquêtes récentes? (Az egyiptomi népesedéspolitika és értékelése. Mit tudunk meg a legújabb adatgyűjtésekből?) Population, 1994/4-5. 1041—1056. p.

A korábbi népesedéspolitika sikertelenségén elbizonytalanodva az egyiptomi kormány meglehetősen szerény célt tűzött ki a termékenység csökkenését illetően: 25 ezrelékes arányt 2007-re. A termékenységi arányszám ugyanis csak 1992-ben süllyedt 30 ezrelék alá, holott ezt a nasszeri időkben már 1978-ra tervezték. Az ország népessége eközben elérte a 60 milliót, ami a mindössze 36 000 km² használható terület figyelembevételével Egyiptomot a világ legsűrűbben lakott régiójává teszi. A vezető elit és az egyetemi körök már a 20-as évektől megkongatták a vészharangot a túlnépesedés veszélye miatt, de ez a felismerés csak jóval a második világháború után éreztette hatását a népesedéspolitika kialakításában. A jelenlegi célkitűzés óvatosságát viszont a társadalomnak a kis létszámú családra vonatkozó fenntartása, valamint a vezető politikusok demográfiai érdeklődésének bizonyos csökkenésének indokolja. A népesedési problémákat és megoldásuk lehetőségét új megvilágításba helyezi az a két tanulmány, amely az 1991-ben, ill. 1992-ben végrehajtott anya- és gyermekegészségügyi, ill. demográfiai és egészségi adatfelvétel eredményeit teszi közzé. A vizsgálatok kiterjedtek a népesedéspolitikát meghatározó néhány fontos területre: a termékenység, a nők iskolázottsága, a házasságkötési kor, a születésszabályozás, a női halandóság és egészségi állapot alakulására. Az egyiptomi népesedéspolitika a modern fogamzásgátló módszereket helyezi előtérbe a termékenység csökkentésére, más eszközök rovására. Egyes muzulmán és arab országok tapasztalatai ugyanakkor azt mutatják, hogy a demográfiai átmenet meggyorsításának nem a modern születésszabályozás az egyedüli módja. Törökországban például hatékonyabban alkalmazzák a hagyományos fogamzásmegelőző eljárásokat, míg Indonéziában a társadalmi-gazdasági fejlődés ellenére igen elterjedt a hosszabb ideig tartó szoptatás gyakorlata. A Maghreb térség három országának (Algéria, Marokkó, Tunézia) példája arra utal, hogy nem valósítható meg a termékenység csökkentése a korai házasságkötések mellett: 1992-ben ezekben az országokban a nők házasságkötési átlagos életkora 25 év felett volt, míg Egyiptomban 22,4 év. A házasságkötési kor emelkedése viszont felveti az egyiptomi nők társadalmi helyzetének általánosabb problémáját. Ez a helyzet ugyanis rosszabbodni látszik, amint azt

a leánygyermek magasabb halandósága, a méh kimetszésének gyakorlata, a nők alacsonyabb iskolázottsága és foglalkoztatása bizonyítja.

R.G

AMANI, M.: *Situation démographique de l'Iran en 1991*. (Irán népesedési helyzete 1991-ben.) Population, 1994/6. 1159—1169. p.

Az 1986-ban végrehajtott negyedik népszámlálás után 5 évvel teljeskörű népességfelmérésre került sor Iránban. A tanulmány az Iráni Statisztikai Hivatal által közzétett főbb eredményeket ismerteti.

A népesség száma 1956 és 1991 között folyamatosan emelkedett 19 millióról csaknem 56 millióra. Ez az ütem Iránt a magas demográfiai növekedési arányszámú országok közé helyezi. A férfi/nő arány mindig 1 fölött volt, aminek oka elsősorban a leánygyermek és a termékeny korban lévő nők magasabb halandósága. A város-község szerinti megoszlásban erős eltolódás következett be a városi népesség aránya javára: 1986 óta a helyhatósággal rendelkező vagy legalább 5000 fős népességű településeken él az ország lakosságának több mint fele. A négy legnagyobb, milliós városban él a népesség harmada.

A háztartások száma az utóbbi öt évben 12%-kal növekedett, és túllépte a 10 milliót, átlagos nagyságuk pedig az 5 főt. A háztartások és családok létszámának növekedése a falvakban sokkal hangsúlyozottabb, mint a városokban. A házasságkötés fiatalon történik és általános, bár 1991-ben bizonyos csökkenés volt kimutatható. A többneijűség alacsony szinten ugyan, de előfordult a népszámlálási adatok szerint, az 1991. évi felvételben viszont szinte teljesen eltűnt. A férfiak átlagos házasságkötési kora az 1956 és 1986 közötti népszámlálások szerint folyamatosan csökkent, 1991-re viszont emelkedett, míg a nők esetében az emelkedés már 1976-tól kimutatható, valószínűleg iskolázottságuk növekedésének köszönhetően.

A népesség születési hely és lakóhely szerinti vizsgálata lehetővé teszi a vándorlás mérését. Az első népszámláláskor az iráni népesség mindössze 11%-ának lakóhelye különbözött a születési helytől; 1986-ban, a negyedik népszámlálásnál ez az arány már 25,3% volt. Az 1991. évi felvétel szerint csaknem 1 millió bevándorolt élt Iránban, akiknek 81%-a Afganisztánból érkezett. Az írni-olvasni tudók aránya a népesség egészéhez viszonyítva gyorsan nőtt, ezen belül a férfiaké nagyobb ütemben mint a nőké, a városokban gyorsabban mint a falvakban.

A népességnövekedés tényezőit illetően alapvető, hogy az Irakkal folytatott háború után ismét engedélyezték a fogamzásgátló eszközök használatát, az afgán bevándorlás pedig megszűnt. A népességnövekedés üteme 1986 és 1991 között az évenkénti 3,91%-ról 2,46%-ra csökkent. A legutóbbi népszámlálás és az 1991-es felvétel adatai alapján lehetőség van a halandósági és születési arányszámok becslésére is.

R.G.

BARBIERI, M.—ALLMAN, J.—SAN, P.B.—THANG, N.M.: *La situation démographique du Viet Nam*. (Vietnam népesedési helyzete.) *Population*, 1995/3. 621—651. p.

A XX. század kezdetén Vietnam népessége 13 millió volt, majd valamivel több mint 50 év alatt megkétszereződött (27 millió 1995-ben) és további 25 évvel később 53 millióra nőtt. Ezt a rohamos növekedést mindenekelőtt a halandóságnak a század eleje óta tartó fokozatos csökkenése idézte elő, a hosszú ideig tartó háborúskodások ellenére, a születésszámok magas szinten történt stagnálása mellett. Az ország 1989-ben tartott második népszámlálása idején a népességszám már több mint 64 millió volt, ami Vietnámot Délkelet-Ázsia második, Földünknek pedig 13. legnépesebb országává teszi. A népesség 80%-a falvakban él, mégpedig legnagyobb koncentrációban a Vörös folyó, illetve a Mekong termékeny deltavidékén.

Az 1970-es évtized végéig Vietnam demográfiai helyzete és az azt befolyásoló társadalmi-gazdasági környezet igen kevésé volt ismert a megbízható adatok hiányában. Az 1979-ben tartott első népszámlálást megelőző időszakból csupán a francia gyarmatosítás korszakában végrehajtott bizonyos összeírások és a kettészakított ország egyes részeiben tartott részleges népszámlálások, demográfiai felvételek nyújthatnak némi támpontot. Az 1988-ban elkezdődött gazdasági és politikai liberalizálódás a gazdasági és társadalmi adatok teljesebb felvételét és hozzáférhetőségét is biztosítja.

Vietnam jelenleg a demográfiai átmenet második szakaszát éli. A halandóság viszonylag alacsony és ugyanez igaz a termékenységre is. A népesség belső vándorlása a háború alatti és azt közvetlenül követő időszakhoz képest jelentősen lelassult, a gazdasági és politikai nyitás pedig a kivándorlás csökkenését eredményezte. A kormány népesedéspolitikájának előterében a termékenység további mérséklése áll, amelyet hatékony családtervezési programmal kívánnak elérni. A különböző adatfelvételek eredményei ugyanis arra utalnak, hogy a házaspárok által kívánatosnak tartott gyermekszám jóval alacsonyabb, mint a ténylegesen született gyermekek átlagos száma. A termékenység alakulása az elkövetkező tíz évben alapvetően meghatározza majd a XXI. századi Vietnam népességének számát és összetételét. Az ENSZ népesedési előrejelzései szerint Vietnam lakosainak száma 2025-ben 105—125 millió lesz, attól függően, hogy a teljes termékenységi arányszám 2005-ig, vagy csak jóval később éri el a 2,6 gyermek/nő értéket. A 15 éven aluli népesség aránya a különböző hipotézisek szerint 20—26% lesz, ugyanakkor a 65 évnél idősebbek aránya a népességen belül semmiképpen nem fogja elérni a 8 százalékot sem.

A Vietnam népességfejlődését meghatározó legfontosabb tényezők között a kormányzati politika alakulásának jelentőségét, valamint a gazdasági és társadalmi fejlődés ütemének alakulását kell említenuünk. Vietnam gazdasága teljes átalakuláson ment és megy keresztül. Az ennek keretében hozott intézkedések első eredményei kiemelkedő sikereket jeleznek. Így például az 1988-ban tapasztalt 300%-os inflációt 1989 végére nullára csökkentették. A kereskedelmi mérleg elsősorban a mezőgazdasági termelésnek (és ezen belül a rizs-exportnak) köszönhetően fokozatosan pozitívvá vált. Az ország megnyílt az import előtt, növekszik a közös vállalkozások száma, fejlődik az idegenforgalom és teljesen liberalizálták a belső piacot. Mindezzel egyidőben Vietnam gyakorlatilag nem szorul külső anyagi segítségre. A gazdaság

általános fellendülését jól jelzi a bruttó nemzeti termelés több mint 8%-os növekedése 1992-ben.

A gazdaság helyzetének javulása a társadalom életének minden szférájában, így a családi struktúra és a demográfiai magatartások területén is alapvető változásokat eredményez. Ez alapvetően meghatározza az ország népesedési helyzetének közeljövőben várható alakulását. Az urbanizáció pedig meglehetősen alacsony szintéről rövidesen sokkal magasabb fokra fognak lépni. Nagy valószínűséggel előre jelezhető az egészségügy jelentős fejlődése is, valamint a termékenység csökkenése, illetve alacsonyabb szinten történő stabilizálódása a népesség nagyobbik fele esetében. Ugyanakkor a népesség leghátrányosabb helyzetben lévő rétegei, így például a csaknem 50 féle kisebbséghez tartozó nemzetiségi csoportok esetében aggasztó körülmények alakulhatnak ki, ha a 80-as évek végéig még a kormányzat által biztosított szociális és gazdasági ellátások pótlására nem találnak megfelelő megoldást.

R.G.

SCHWARTZ, K.: Frauenerwerbstätigkeit im Lebenslauf gestern und heute. (A nők munkavállalása életük folyamán tegnap és ma.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1993—94/4. 541—575. p.

A nők mindig keményen dolgoztak. Munkájuk azonban hosszú időszakon keresztül a háztartás ellátásra, a gyermekek nevelésére, és emellett a férjük üzemében, gazdaságában folytatott kisegítő tevékenységre korlátozódott. Tevékenységüket tehát többnyire személyre szóló anyagi ellenszolgáltatás nélkül végezték, ami eleve meghatározta függő helyzetüket.

A vázolt kiinduló állapothoz képest a női népesség foglalkoztatásának felvételei alapvetően módosultak. A változás hosszú és bonyolult folyamat volt, amelyet a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján több mint 100 évre visszamenőleg vizsgálhatunk. A munkaképes korcsoportokhoz tartozó (15—64 éves) nők körében a gazdaságilag aktívak aránya már a századforduló körül növekedni kezdett: az 1882. évi 36%-kal szemben, 1907-ben 45%-ot tett ki. A növekedés nem volt folyamatos, sőt a második világháború után visszaesés következett be. A nők foglalkoztatása — a régi szövetségi területen — csak 1961-ben haladta meg az 1907. évi szintet, majd 1970-ben érte el az 50%-ot. Az utolsó két évtizedben a mutató értéke viszonylag jelentősen, 8 százalékponttal emelkedett.

A századforduló táján a nők munkavállalását még igen erősen befolyásolta a családi állapot. A foglalkoztatott nők akkor elsősorban a hajadonok közül kerültek ki, míg a házasságban élő munkaképes korú nőknek csak egytized része folytatott aktív kereső tevékenységet. A helyzet azóta alapvetően megváltozott, mert napjainkban már a férjes nők többsége (1992-ben 55%) szintén gazdaságilag aktívnek minősült. (A hajadonoknak ugyanebben az időben kétharmada, az elváltaknak négyötöde tartozott az aktív keresők kategóriájába.) A gazdasági aktivitás emellett továbbra is lényeges mértékben függ a gyermekek számától. Az egy gyermeket nevelő nőknek ugyanis közel kétharmada vállalhat munkát, míg három gyermek

mellett az anyáknak kevesebb mint fele, négy és több gyermek mellett csak egyharmada tud bekapcsolódni valamilyen kereső foglalkozásba. A gyermekneveléssel kapcsolatos leköötöttség a nők korszpecifikus gazdasági aktivitására is hatást gyakorol. A házasságban élő nők gazdasági aktivitása ugyanis a 40—49 évesek korcsoportjában éri el a maximumot, vagyis akkor amikor a gyermekek általában már nem igényelnek gondozást.

A nők gazdasági aktivitásának általános alakulására vonatkozó visszatekintő adatok értékelése alapján megállapítható, hogy a 20 éven aluliak gazdasági aktivitása az utóbbi évtizedben visszaesett, mert a tanulmányi idő meghosszabbodása folytán a munkába lépés ideje általában későbbre tolódott. Ezzel párhuzamosan csökkent a foglalkoztatottak aránya a legmagasabb (60—64 éves) korcsoportban is, melyre főként a segítő családtagként dolgozók viszonylag nagy száma volt jellemző. Ugyanakkor erősen növekedett az aktivitási ráta a középső korcsoportokban.

A vizsgált téma szempontjából nem hanyagolható el az a körülmény, hogy az új szövetségi tartományokban (Kelet-Berlint is ide értve) a nők gazdasági aktivitása tekintetében egészen más sajátosságok észlelhetők, mint a régi szövetségi területen. Az új országrészben a nők korszpecifikus gazdasági aktivitási rátája közel azonos a férfiakéval, és a családi állapotra jellemző különbségek is alig észlelhetők.

A női munkaerő helyzetének értékeléséhez némely vonatkozásban a férfiakkal való összehasonlítás is szükséges. Lényeges tényező például a munkanélküliség kérdése. Németországban — az 1992. évi adatok szerint — ebből a szempontból a nők jóval kedvezőletlenebb helyzetben voltak: a női munkanélküliek aránya 10,3%-ot tett ki, szemben a férfiak 6,2%-os arányával. További alapvető különbség, hogy a nőknek 40%-a, a férfiaknak viszont csak 8%-a dolgozott részmunkaidőben (30 óránál rövidebb munkahetet alapul véve). Ez — más okokkal együtt — jelentős mértékben hozzájárult a nők hátrányára fennálló kereseti differenciákhoz.

A rendelkezésre álló adatforrások lehetőséget nyújtanak arra is, hogy az aktív kereső tevékenységben való részvétel jellegét, időtartamát tekintve megrajzolják azokat a tipikus életutakat, amelyeken a nők a munkaképes életszakasz folyamán keresztül mehetnek.

Az első változatot a nők azon csoportja alkotja, amelyik az iskolából kilépve munkát vállal, de gyermeke megszületése után nem tér vissza a kereső tevékenységhez.

A második — ma már szűkebb — réteg képviselői a gyermek születése előtt és később sem kívánnak bekapcsolódni a kereső munkába.

A harmadik variáns esetében a nők munkába állnak, és a nyugdíjkorhatárig folyamatosan (megszakítás nélkül) végzik munkájukat.

A negyedik kategóriába azok sorolhatók, akik a gyermek születéséig dolgoznak, majd — a kereső tevékenységet megszakítva — gyermekük felnevelésével foglalkoznak, de ezt követően ismét visszatérnek foglalkozásukhoz, és egészen a nyugdíjkorhatárig gazdaságilag aktívak maradnak.

E négy fő típus természetesen csak a legjellegzetesebb életutak felvázolására alkalmas, közülük az első kettő inkább a hagyományos, a második kettő pedig a korszerűbb életstratégiákat érzékelteti.

Az említett változatok tovább részletezhetők aszerint, hogy az anya egy, két vagy több gyermek születésére vállalkozik. Az alacsony gyermekszám (két-, sőt

egygyermekes családok elterjedése) nyilván megkönnyíti a modernebb életstratégia valóra váltását.

Az egyéni igényeknek, elgondolásoknak megfelelő életstratégia kidolgozását és megvalósítását kétségtávol a biztosítási rendszer által kínált lehetőségek is megkönnyítik.

F.J.

PRIOUX, F.: *Le droit et les familles non mariées en France*. (A jog és a nem házas családok Franciaországban.) Population, 1994/6. 1347—1374. p.

Franciaországban az 1960-as évekig csak a házasságkötéssel és a házasságból született gyermekkel létrejött családokat ismerte el a törvény. A házasságon kívül született gyermek kifejezetten hátrányos megkülönböztetésben részesült, és az esetek többségében egyedül az anyával való kapcsolatát ismerték el. Ugyanakkor a házasságot csak az egyik fél halála bonthatta fel, mivel a válást a törvény kizárólag kirívóan súlyos helyzetekben engedélyezte. Az 1960-as és 70-es évtized során a francia családjogi törvények jelentős részében (pl. a gyámságra, az örökbefogadásra, a szülői felügyeletre vagy a válásra vonatkozóknak) alapvető változtatásokat hajtottak végre. A megszületett gyermek pl. családban élnek minősült, ha mindkét szülő elismerte. Engedélyezték a kölcsönös egyetértéssel alapuló válást is. Ugyanakkor szabaddá tették a fogamzásgátló szerek használatát és a művi vetélést, valamint 18 évre csökkentették a nagykorúság korhatárát. A váláskor kimondott kizárólagos szülői felügyelet azonban valójában a gyermeknek az anyával való kapcsolatát helyezte előnybe. A nem házas családban élő gyermekek számának gyors növekedése a törvényhozót álláspontjának megváltoztatására készítette: az elvált vagy egymással házasságot nem kötött szülők jogait és kötelességeit a házasokéhoz közelítette a gyermek felügyelete terén. Az új törvények a két szülő közös felelősségét hangsúlyozzák, és bizonyos konfliktusok elkerülésével lehetővé teszik, hogy több gyermek őrizhesse meg kapcsolatát mindkét szülővel. E reformok végső soron alapul szolgáltak a családtagok közötti kapcsolatok újraértelmezéséhez, és kifejezésre juttatták a gyermekek egyenjogúságát családi körülményeiktől függetlenül. Hasonló módosulások történtek a többi nyugati ország családtörvényeiben is, részben tudomásul véve, részben meg is előzve a szokások alakulását, az egyenjogúság elvének érvényesítésével, a nemzetközi emberi jogi megállapodásokat követve. Ebben a skandináv országok jártak élen, de nem sokkal később követték őket a mediterrán országok (Olaszország, Spanyolország, Görögország). A 80-as évek végéig kellett azonban várni, hogy Belgiumban, Nagy-Britanniában és Ausztriában is megszűnjön a természetes és a törvényes gyermek közötti megkülönböztetés.

R.G.

BRUNET, J.B.: *Le SIDA en Europe*. (Az AIDS Európában.) Futuribles, 1995. január. 3—18. p.

Világméretű összehasonlításban Európát viszonylag kevésbé érintette meg az AIDS. A járványnak a 70-es évek végén történt felfedezése óta 1994-ig a HIV által fertőzött 16 millió személy közül csupán 500 000 való Európába, a 4 millió tényleges AIDS-es betegnek is csak 4%-a európai.

Ez az állapot nyilván nem egyszerűen a járvány terjedésének időbeli eltolódásával magyarázható. Bár az első esetek itt is több mint 15 évvel ezelőtt jelentek meg, Európában a vírus terjedése nem volt olyan rohamos és tömeges, mint egyes afrikai régiókban, ahol több fővárosban a terhes nők 10—30%-ánál HIV-fertőzöttséget diagnosztizáltak. A HIV terjedésének módjai mindenütt egyformák (a vérárammal, szexuális úton vagy az anyáról a magzatra vagy újszülöttre), a terjedést elősegítő körülmények azonban lényegesen eltérőek, a fertőzésnek a fejlődés problémáihoz és az anyagi források hiányához kapcsolódó, specifikus okai is vannak.

Elégedettségre a fejlett országoknak sincs okuk, mert pl. az AIDS 1990 óta a fiatal férfiak elsősorú halálakávé lépett elő az USA 100 000 főnél népesebb nagyvárosainak többségében és a nyugat-európai fővárosok nagy részében. Párizsban ugyanebben az időszakban a 20—34 éves férfiak és nők halandóságának mintegy negyedét az AIDS okozta. Ezért is különös jelentőséggel bír, hogy 1984 óta az európai országok közös megfigyelő rendszert hoztak létre az AIDS ellenőrzésére. Az egységes definíciók alkalmazásával készülő negyedéves országokénti jelentések alapján Párizsban aktualizálják a nemzetközi adatbázist, ami elősegíti a járvány alakulásának vizsgálatát. Ezek szerint az észak-európai országokban az új fertőzések számának növekedése viszonylag lassú, és az esetek többsége a homoszexuális férfiaknál jelentkezik, míg Spanyol- és Olaszországban sokkal gyorsabb a növekedés, mégpedig többnyire a toxikomániás közegekben.

Az AIDS heteroszexuális népességen belüli terjedésének bizonytalan jövője mellett ugyancsak rendkívül nehéz előrelátni, hogyan alakul a járvány Kelet- és Közép-Európa országaiban. Ezek némelyikében némi kisédelemmel a nyugati tendenciák érvényesülése látszik megvalósulni. Ebbe az irányba hat a gazdasági és társadalmi problémák súlyosbodása, a határok megnyitása, a polgárháborúk sorozata, a toxikománia és a prostitúció terjedése, valamint a hatékony megelőzési stratégiák kialakításának nehézsége a szükséges források hiánya és az egészségügyi ellátási rendszer szétesése miatt.

Nyugat-Európában a vértranszfúzió általi fertőzések száma radikálisan csökkent az utóbbi években, a magzati AIDS-fertőzések aránya viszont 1989 óta stagnál. A terhes nők következetes vizsgálata eredményeként a szérum-pozitív nők jelentős hányada megszakítja terhességét, a szülést mégis vállalók pedig lemondanak a szoptatásról. Ugyanakkor Kelet-Európa egyes országaiban, így pl. Csehországban és Oroszországban szinte nem is volt HIV-fertőzött szülő nő a 80-as évek vége és a 90-es évek eleje közötti periódusban. Újabb vizsgálatok egyébként egy hatékony vírusellenes kezelés lehetőségét igazolják, amely révén a fertőzés anyáról magzatra történő átvitelének veszélye 2/3-ával csökkenthető.

A HIV-fertőzés elterjedésének és jövőendő alakulásának jobb megértését szolgálják azok a prevalencia vizsgálatok, amelyeket adott időpontokra vonatkozóan

rendszeresen ismételve végeznek a népesség különböző csoportjaiban. A legmagasabb fertőzöttségi arányokat a leginkább érintett országok nagyvárosi körzeteiben tapasztalták. A részletesebb elemzések a fertőzés kockázatának társadalmi-demográfiai csoportok szerinti egyenlőtlenségét is kimutatták. Külön vizsgálatokat végeztek a szexuális úton terjedő betegségekben érintett páciensek körében, e betegségek előidézésében ugyanis éppen azok a magatartásformák (a szexuális partner gyakori cseréje, az óvszerek használatának mellőzése) játszanak kiemelt szerepet, amelyek a HIV-fertőzés kockázatát is jellemzik.

R.G.

FULLER, J.H.: Recent developments in diabetes epidemiology in Europe. (A diabetes epidemiológiájának alakulása Európában.) World Health Statistics Quarterly, 1992/4. 350—354. p.

Az Európai Közösség 1988-ban fogadta el és indította a diabetes epidemiológiájának és megelőzésének összehangolt akcióprogramját (Eurodiab). A program fő célkitűzései között szerepelt az inzulinfüggő diabetes mellitus incidenciájának jellemzése az EK és Európa egésze egyes régióiban, az Észak-Dél különbségekre vonatkozó bizonyítékok megerősítése vagy cáfolása, a genetikai és környezeti tényezők jellegére és összefüggéseire vonatkozó kutatások előkészítése; a diabetes következményeként előforduló vese-, retina-, ideg- és érrendszeri komplikációk gyakoriságának mérése 16 európai ország több mint 3200 klinikai betegén, valamint e szövődmények rizikótényezőinek megállapítása; a diabetesre vonatkozó különböző egészségügyi információk érvényességének vizsgálata, a megfelelő európai epidemiológiai adatok gyűjtése és ellenőrzése. Az inzulinfüggő diabetes előfordulása különösen gyakorinak bizonyult Szardínia szigetén. A program során kapott adatok összevethetők a rendszeres egészségügyi statisztikai adatokkal, egyebek között a halálzási bizonyítványok halálóki rovatai alapján készített statisztikákkal, valamint a gyógyszerfogyasztásra vonatkozó információkkal.

Egyes országokban speciális vizsgálatokat is végeztek a diabetes és a koronáriás szívbetegségek összefüggéséről, valamint a nem megfelelő magzati és újszülöttkori táplálkozásnak a nem inzulinfüggő diabetes kialakulását elősegítő hatásáról is. Az új ismeretek jelentősen befolyásolják a diabetes leküzdését célzó közös egészségpolitikai intézkedések kialakítását.

R.G.

GHENDON, Y.: Influenza — its impact and control. (Az influenza hatásai és leküzdése.) World Health Statistics Quarterly, 1992/2—3. 306—311. p.

Gyakran alábecsülik az influenzát, mint közegészségügyi problémát. Járványai pedig gyorsan terjednek egyik országról a másikra, és egy átlagos évben világméretben mintegy 500 millió embert érhetnek. A betegség akár halálos is lehet,

különösen az A-típusú, valamint az 1957-ben, ill. 1968-ban megjelent ázsiai és hongkongi vírus, amelyek becslések szerint legalább 100 000 ember halálát okozták az USA-ban. Bár az influenza által okozott halálozások elsősorban az időskorúaknál fordulnak elő, hatásai minden korosztályt súlyosan érintenek, nem kerülve el az iskolákat és munkahelyeket sem. Mindez kemény megpróbáltatásokat és anyagi terheket ró az egészségügyre és a társadalomra.

Amikor a járványt okozó vírus fajtája hasonlít az oltóanyagban lévőhöz, a megbetegedéseknek akár 80%-a elkerülhető lenne. Ez az USA esetében pl. 2,5 milliárd dollár megtakarítását jelenthetné. A komplikáció veszélye a krónikus tüdőbetegségben vagy szív- és érrendszeri megbetegedésben szenvedő felnőttek és gyermekek influenzája esetében a legnagyobb, de hasonló a helyzet a hosszabb kórházi kezelésen lévő betegeknél is. Ugyancsak gondoskodni kellene egyes kisebb kockázatnak kitett csoportok, mint pl. az egészséges időskorúak, a krónikus emésztőszervi betegek és a tartósan aszpirint szedő gyermekek, serdülők oltásáról, de fontos lenne a nagyobb kockázatú csoportokkal rendszeres kapcsolatban álló egészségügyi személyzet és a legfontosabb közszolgáltatásokat ellátó személyek védőoltása is.

Az influenza leküzdésének stratégiáját az immunitás kialakítására kell alapozni. A védőoltások inaktivált vagy gyengített aktivitású vírust tartalmaznak. Tartós immunitást jelent egy adott vírussal szemben az is, ha valaki ugyanolyan típusú fertőzésen már korábban átesett. Ez azt sugallja, hogy a fertőzést szimuláló, gyengített vírust tartalmazó vakcina hatékonyabb védelmet nyújt, mint az inaktivált, de az állatkísérletek alapján szerzett ismeretek az emberen való tömeges alkalmazásig még kiegészítésre szorulnak. A védőoltásokon kívül egyes antivírus gyógyszerek is hatékonyak bizonyultak.

A megfigyelésnek is nagy szerep jut az influenza elleni küzdelemben. Itt az elsőrendű cél a járvány fellobbanásának korai észlelése és a vírus fajtájának gyors azonosítása. Haladéktalanul fel kell mérni a várható morbiditási-halandósági hatásokat, és el kell különíteni az oltóanyag összetételének meghatározásához, valamint az előállításához szükséges vírusfajtákat. A WHO 1947 óta működő influenzaellenes programja különös figyelmet fordít az új vírusfajták felismerésére és izolálására a hatékony oltóanyagok összeállítása érdekében. Ebben a munkában 110 országos intézmény és 3 nagy kutatóközpont segíti. Az országos laboratóriumok elkülönítik a vírust és további elemzésre megküldik a kutatóközpontoknak. A WHO a különböző forrásokból beérkező információk alapján minden év februárjában ajánlást tesz közzé a következő járványidőszakban alkalmazandó oltóanyag összetételére.

R.G.

ANDREEV, E.M.—BIRYUKOV, V.A.—SHARBUROV, K.JU.: *Life expectancy in the former USSR and mortality dynamics by cause of death: regional aspects.* (A várható élettartam és a haláloki halandóság alakulása a volt Szovjetunió tagköztársaságaiban.) *European Journal of Population*, 1994/3. 275—285. p.

A tanulmány célja, hogy átfogó képet adjon a halandóság alakulásáraól a volt Szovjetunió köztársaságaiban az 1960-as évektől napjainkig. Az áttekintés során a

szerzők a halálokok két nagy csoportját különböztetik meg: az *endogén* okokat, amelyek közé elsősorban a daganatokat és a keringési rendszer betegségeit sorolják, valamint az *exogén* okokat, ahová egyebek mellett a fertőzések, a balesetek és a légúti megbetegedések kerülnek.

Az 1960-as évek derekára a volt Szovjetunió legnagyobb részén jelentősen csökkent a gyermekkori fertőzések, a tuberkulózis és néhány más halálok gyakorisága. Ezzel egyidejűleg azonban kedvezőtlenebb tendenciák is mutatkoztak: emelkedett a 15—59 éves férfiak halandósága, amit aztán a nők és az idősebb férfiak is követett. Ennek eredményeként 1980-ban a férfiak születéskor várható élettartama 3,75 évvel volt alacsonyabb, mint 1966-ban. A nők körében a csökkenés mértéke kisebb volt (1,74 év). A halandóság romlása azonban nem jelentkezett az ország minden területén: Kirgíziában, Tadzsisztánban és Azerbajdzsánban pl. ebben az időszakban jelentős mértékben nőtt a várható élettartam.

Az 1980-as évek közepétől az addigi zömmel negatív irányú fejlődést a halandósági viszonyok lényeges javulása váltotta fel. Kiemelkedő mértékben csökkent a *balesetek* gyakorisága: a férfiak várható élettartamának emelkedése több mint 50%-ban e halálok visszaszorulásának tulajdonítható. A havonkénti adatok vizsgálata alapján megállapítható, hogy a baleseti halálozások kedvező alakulása elsősorban az 1985 májusában bevezetett *alkoholelles intézkedések* eredménye.

1987 után azonban megtört a javuló tendencia. A balesetek újra szaporodni kezdtek, lelassult az exogén halálokok terén korábban tapasztalt csökkenés, az endogén halálokok gyakorisága pedig számos tagköztársaságban — elsősorban Örményországban — növekedett. Mindez vélhetőleg összefüggésben van az ebben az időszakban mind jobban elmélyülő *gazdasági válsággal*.

Az időbeli változások nyomon követése mellett a szerzők figyelmet szentelnek az egy adott időpontban fennálló különbségeknek is. Egyrészt a volt Szovjetunió 1980-as évekbeli helyzetét összehasonlítják a fejlett nyugati országokéval, másrészt részletesen foglalkoznak a volt Szovjetunió belüli területi különbségekkel. A nemzetközi összehasonlítás eredményeként megállapítják, hogy a volt Szovjetunió elmaradása a fejlett világ mögött a férfiak esetében több mint felerészben, a nők esetében pedig egyharmadában az *exogén* halálokok magas arányának tulajdonítható. Az országon belüli területi eltérésekkel kapcsolatban pedig arra a következtetésre jutnak, hogy az egyes köztársaságok *két nagy csoportra* bomlanak: az egyikben — ide tartoznak az *európai* köztársaságok, pl. Észtország és Litvánia — a kedvezőtlen halandósági helyzet túlnyomó részben az *endogén* halálokok nagy gyakoriságával magyarázható, míg a másokban — ide sorolhatók az *ázsiai* területek, pl. Tadzsisztán vagy Üzbegisztán — az *exogén* okok szerepe a meghatározó.

M.F.

WISTER, A.V.—GEE, E.M.: *Age at death due to ischemic heart disease: gender differences.* (Az ischemiás szívbetegség okozta halandóság kormegoszlásának nemek szerinti különbségei.) *Social Biology*, 1994/1—2. 110—126. p.

A tanulmány középpontjában az a kérdés áll, vajon az ischemiás szívbetegséget befolyásoló különféle — részint társadalmi, részint biológiai — tényezők hatása eltérő-e a férfiak és a nők esetében, s ha igen, akkor ezek a nemi különbségek változnak-e aszerint, hogy a halál mely életkorban következik be. E kérdés megválaszolására a szerzők az Egyesült Államokban végzett nagyszabású halandósági vizsgálat, a National Mortality Followback Survey adatait használta fel. Ez a kutatás az 1986-ban 25 évesnél idősebb korban meghaltak 10%-os mintáján alapult, s a mintába került személyek halálozási lapjain szereplő adatokat kapcsolta össze az elhunytak rokonaitól, ill. közeli ismerőseitől kapott információkkal. A teljes esetszám több mint 16 ezer volt; a szerzők ebből válogatták le azt a mintegy 3000 esetet, ahol a halál oka ischemiás szívbetegség, az elhunyt bőrszíne pedig fehér volt.

A szívbetegséget befolyásoló tényezőket a szerzők három nagyobb csoportba sorolták. Az *életmód* jellemzésére a dohányzást, az alkoholfogyasztást és a rendszeres testmozgást használták; a *társadalmi státuszt* a foglalkozással igyekeztek megragadni; végül a *biológiai* tényezők szerepét részint a testtömeg indexszel mérték, részint pedig azzal, hogy az elhunyt szülei maguk is szívbetegségben haltak-e meg.

A függő változó a halálozáskori életkor volt. A szerzők itt négy csoportot különböztettek meg: az igen fiatalon (25 és 44 év között), az életük derekán (45—64 év között), az idős korban (65 és 79 év között), valamint a nagyon idős korban (79 év felett) meghaltakat. E négy kategóriából három dichotóm változó képeztek (nagyon fiatalok versus idősebbek, fiatalok versus idősebbek és nagyon idősek versus fiatalabbak), majd e változók és a különböző oksági tényezők kapcsolatát logisztikus regresszióelemzéssel vizsgálták. Az elemzés során végig külön kezelték a férfiakat és a nőket.

Az eredmények szerint valamennyi korcsoportban fontos kockázati tényező *a betegség családi halmozódása*. Érdekes módon e tényező hatása nemenként változik: a férfiak halandóságát inkább az apa, a nőkéét viszont az anya szívbetegsége befolyásolja. Kivált élesen jelentkeznek ezek a nemi különbségek a legfiatalabbaknál, ahol kizárólag a saját nemű szülő kórtörténete játszik szerepet.

A *dohányzással* kapcsolatos adatok vegyes képet mutatnak: míg az igen fiatalon (45 év alatt) elhunytaknál az életmódnak ez a mutatója csak a férfiak halandóságát növeli, addig a fiatalon és az életük derekán (65 éves koruk előtt) meghaltakat együtt tekintve a cigarettafogyasztás éppenséggel a nők számára nagyobb kockázati tényező.

A *foglalkozás* hatása valamennyi korcsoportban lényegesen erősebb a nők, mint a férfiak körében; a fiatalon meghalt férfiak esetében e tényező szerepe statisztikailag nem is szignifikáns. A nők esetében a kék-galléros munkakörben és a mezőgazdaságban dolgozók halandósági kockázata *kisebb*, mint a fehér-gallérosoké vagy a szolgáltatási szektorban tevékenykedőké.

Az adatok egyik nemnél sem támasztják alá azt a közkeletű vélekedést, miszerint a mérsékelt *alkoholfogyasztás* megóv a szívbetegség okozta halálozástól.

Ellenkezőleg: a fiatalkori szívhalandóság kockázata azok körében a legalacsonyabb, akik a legkevesebbet isznak.

M.F.

MARTIKAINEN, P.: *Mortality and socio-economic status among Finnish women.* (A társadalmi-gazdasági státusz és a halandóság kapcsolata a finn nők körében.) *Population Studies*, 1995/1. 71–90. p.

A halandóság társadalmi különbségeinek vizsgálata a nők körében nehezebb, mint a férfiak esetében. Míg ugyanis a férfiak társadalmi-gazdasági státusza viszonylag könnyen meghatározható *foglalkozásuk* alapján, a nőknél e mutató használhatósága meglehetősen könnyen korlátozott. Egyrészt a nők jelentős része egyáltalán nem dolgozik, másrészt a munkát vállalók pályáját is rendszerint megszakítja a családalapítás. Ebből kiindulva tanulmányában a szerző *egyszerre több* mutatóval igyekszik megragadni a nők társadalmi helyzetét. A foglalkozás mellett figyelembe veszi az iskolázottságot, a családi jövedelmet és a lakáskörülményeket is.

A társadalmi helyzetnek ez a többdimenziós megközelítése nem csupán pontosabbá teszi a mérést, de hozzájárul a társadalmi státusz halandóságra gyakorolt hatásának megértéséhez is. Az egyes mutatók ugyanis az életpálya más-más szakaszára vonatkoznak: az iskolázottság elsősorban a *korai*, a foglalkozás vagy a jövedelem viszont inkább a *későbbi* élmények, tapasztalatok szerepét jelzi. Ennek megfelelően az oksági magyarázat is más és más aszerint, hogy a vizsgált négy mutató közül melyiknek nagyobb a súlya a halandóság meghatározásában.

A kutatás adatbázisát a hivatalos statisztikai nyilvántartások alkották. Az elemzés során a szerző az 1980. évi népszámlálás adatait kapcsolta össze az 1981 és 1985 között elhunytak halálozási lapjain szereplő információkkal. A halálozások száma ebben az 5 éves időszakban 15 300, a halandóság kockázatának kitett rizikónépeség nagysága pedig közel 4 és fél millió volt. Az egyes halálokokat a szerző négy nagy csoportba sorolta, megkülönböztetve a rák, a keringési rendszer betegségei, a baleset, ill. erőszak és az egyéb betegségek okozta halálozásokat. A rákhalandóságon belül külön kezelte a mellrákot.

A vizsgálat eredményei szerint a mellrákot leszámítva a *rák és főleg a keringési rendszer betegségei által okozott halálozások esetében az iskolázottság szerepe nagyobb, mint a foglalkozásé.* Ez utóbbi haláloki csoportban pl. a legalacsonyabb iskolai végzettségű nők kockázata 137%-kal haladja meg a legmagasabb iskolázottságúakét, míg a fizikai dolgozók halandósága "csupán" 97%-kal múlja felül a felső szintű szellemiekét.

A mellrák társadalmi rétegenkénti gyakorisága az iskolázottság és a foglalkozás mutatóját használva egyaránt élesen elüt a rák többi fajtájától. Míg ugyanis a rák általában a társadalmi rangléta alján elhelyezkedőknél fordul elő sűrűbben, addig a *mellrák kockázata éppenséggel a magasabb státuszúak körében a legnagyobb.*

A baleset, ill. erőszak okozta halálozások esetében mind a foglalkozást, mind az iskolázottságot tekintve *U alakú kapcsolat* rajzolódik ki: a halandóság kockázata a

közepes státuszúak körében a legalacsonyabb, a hierarchia két szélső pontján pedig nagyjából azonos.

Ellentétben a családi jövedelem viszonylag szerény magyarázó erejével, a *lakásviszonyok* szerepe a mellrák kivételével valamennyi halálok esetében jelentős. Az öröklakással rendelkezőkhöz viszonyítva a bérlakásban élők halandósága mindenütt magasabb; a többlethalandóság mértéke 20% (rák) és 60% (egyéb betegségek) között változik. A lakáskörülményeknek ez a hatása független az elhunyt életkorától, iskolázottságától és gazdasági aktivitásától.

M.F.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata
1994. No. 4.

- RUZKOVÁ, J.—ALES, M.*: A Cseh Köztársaság népességének alakulása 1993-ban.
BĚLÁČEK, J.: A körzetek alakulásának vizsgálata a relatív népességnövekedés évenkénti összetevői alapján.
SIPEK, A.: Az encephalitis és a hepatitis összefüggései a népességben.
PANDEY, H.: Néhány valószínűségi modell az indiai hegyi falvakból elvándorló népességre.

1995. No. 1.

- PAVLIK, Z.*: A világ demográfiai szemmel.
FIALOVÁ, L.: A demográfiai események szezonálisitása a cseh megyékben a XVII—XX. században.
RUZICKA, L.: Az ausztráliai öngyilkossági arányszámok alakulása 1971—1991-ben.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedéstudományi Társaság folyóirata
1994. No. 4.

- UDRY, J.R.*: A nemek természete.
ASTONE, N.M.—MCLANAHAN, S.S.: Családszerkezet, lakásmobilitás és iskolai bukások összefüggései.
KRAFT, J.M.—COVERDILL, J.E.: Foglalkoztatás és a fogamzásgátló eszközök használata a szexuálisan aktív, egyedülálló latin-amerikai származású, fekete bőrű és fehér nőknél.

- BREWSTER, K.L.*: Szomszédsági viszonyok és szexuális átmenet a fiatal fekete bőrű nőknél.
- TOLNAY, S.E.—GLYNN, P.J.*: A magas termékenység az amerikai délen a baby-boomot megelőző időszakban.
- HIMES, C.L.*: Halandósági korviszonyok és halálteki struktúra Svédországban, Japánban és az USA-ban.
- RICHTER, K.—PODHISITA, C.—CHAMRATRITHIRONG, A.—SOONTHORNHADA, K.*: A gyermekgondozás és a termékenység összefüggése Thaiföld városaiban.

1995. No. 1.

- ECKBERG, D.L.*: Az emberölések száma a XX. század elején az USA-ban.
- MACUNOVICH, D.J.—EASTERLIN, R.A.—CRIMMINS, E.M.—SCHAEFFER, C.M.*: A baby-boom hatásai.
- SILVERSTEIN, M.*: Az időskorúak és gyermekeik közti időbeli távolság stabilitása és változásai.
- BENNETT, N.G.—BLOOM, D.E.—MILLER, C.K.*: A nem házas szülések hatása az első házasságkötésekre.
- ETTNER, S.L.*: A "szülőgondozás" hatása a női munkavállalásra.
- THOMSON, E.—BRANDRETH, Y.*: A termékenységi igény mérése.
- BUMPASS, L.—RALEY, R.K.*: Az egyszülős családok újradefiniálása: élettársi kapcsolat és a családi realitások megváltozása.
- GUILKEY, D.K.—BOLLEN, K.A.—MROZ, T.A.*: Kétváltozós eredmények és endogén magyarázó változók: tesztek és megoldások a fogamzásgátló eszközök használatára vonatkozó tunéziai igénnyel kapcsolatos alkalmazással.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION
 az Európai Népeségtudományi Társaság folyóirata
 1994. No. 1.

- WILLEKENS, F.*: Az európai migrációs folyamatok vizsgálata. A különböző forrásokból származó adatokat kombináló statisztikai adatbázis felé.
- VASSIN, S.*: A halandósági görbék epidemiológiai átmenete.
- CARLSON, E.*: A bolgár termékenység múltjának és jövőjének gazdasági összefüggései.

1994. No. 2.

- CASTIGLIONI, M.—ZUANNA, G.D.*: Innováció és hagyomány: reprodukciós és házassági magatartás Olaszországban az 1970—80-as években.
- BLOM, S.*: Házasságkötés és élettársi kapcsolat egy változó társadalomban: az 1945-ben és 1960-ban született norvég férfiak és nők esete.

1994. No. 3.

- GARENNE, M.—GINNEKEN, J.*: Visszatekintő vizsgálatok összehasonlítása egy longitudinális követő felvétellel Szenegálban.
- GALLOWAY, P.R.*: Az 1650 és 1881 közötti Észak-Olaszország népességének egy rekonstrukciós vizsgálata a népességelőreszámítás inverziójának módszerével, angliai, franciaországi és svédországi összehasonlításban.
- ANDREJEV, E.M.—BIRJUKOV, V.A.—SHABUROV, K.J.*: Várható élettartam a korábbi Szovjetunióban és a halandóság alakulása halálokok szerint: regionális szempontok.

1994. No. 4.

- CALHOUN, C.A.*: A gyermekek hatása a házas nők munkavállalására: európai és amerikai adatok összehasonlítása.
- VAN DER VEEN, W.J.*: Számít-e, hogy hol élek Nyugat-Európában? A regionális halandósági differenciák elemzése Belgiumban, Németországban és Hollandiában.
- TABAH, L.*: A kairói konferencia előzményei.

GENUS

a Római Tudományegyetem Népeségtudományi Intézetének folyóirata

1993. No. 3—4.

- YI, Z.—VAUPEL, J.—ZHENGLIAN, W.*: Házasságkötés és termékenység Kínában, 1950—89.
- WELLER, R.—SLY, D.—SUKAMDI, A.—EKAWATI, R.*: A születések számának és időzítésének problémái Indonéziában.
- KOHLI, K.L.—AL-OMAIM, M.H.*: A termékenység változásai Kuvaitban: 1970—1985.
- KOUAOUCI, A.*: A termékenység mint különböző időtartamok függvénye. Módszertan és alkalmazás Szudán, Szíria és Tunézia esetére.
- DAN, O.C.*: Az anya iskolázottsága és a házas termékenység négy afrikai országban.
- ADAMCHAK, D.J.—MBIZVO, M.T.*: Strukturális és magatartásbeli változás: a zimbabwei termékenység hanyatlása.
- GALLO, P.G.—FLORIO, A.*: A női termékenység Algírban: biodemográfiai és társadalmi tényezők.
- LAMUR, H.E.*: Egy amszterdami klinikán abortált, karibi származású nők társadalmi-demográfiai jellemzői.
- SEROW, W.J.—SLY, D.F.*: Népesedéspolitikai az ipari országokban.
- GUPTA, P.D.*: Halandósági és születési arányszámok új számítása korcsoportok szerint az USA-ban.

GIORGI, P.: A születési sorszám szerinti pillanatnyi termékenység újraértékelése a páritás figyelembevételével Olaszországban, az 1950—1990-es időszakra.

1994. No. 1—2.

A 60 éves GENUS legfontosabb bibliográfiai adatai.

1994. No. 3—4.

DORMOR, D.J.: A nők helyzete és halandósága.

GESANO, G.: A demográfiára alapozott vándorláspolitikai abszurditása és megvalósításának nehézségei.

RAHMAN, M.M.—ISLAM, M.N.: A családtervezési szolgálatok munkatársainak, koordinátorainak és kutatóinak szerepe a sterilizálási folyamatokban Bangladesben.

ERMISCH, J.F.—WRIGHT, R.E.: Egyedülálló szülővé válás: a házasságok felbomlásának elemzése Nagy-Britanniában.

NEUPERT, R.F.: Egy valószínűségi termékenységi modell alkalmazása a nők családi élelciklusának vizsgálatára Paraguayban.

KINTNER, H.J.: A csecsemőhalandóság csökkenése Németországban, 1871—1925: a változók és a kapcsolatok struktúrájának átalakulása.

WRIGHT, R.E.: Háztartásstruktúra és szegénység.

AGUIRRE, A.: Az előző szülés módszerének kiterjesztése a csecsemőhalandóság vizsgálatára.

GUPTA, D.P.: Arányszámok standardizálása és felbontása többdimenziós adatok alapján.

NASZELENIE

a Bolgár Tudományos Akadémia Népesedéskutató Intézetének folyóirata

1994. No. 1—2.

MINKOV, M.: A demográfiai folyamatok és a munkaerőképzés.

PANKOVA, V.: A kivándorlás tényezői.

GARDEV, K.: A bolgárok elvándorlásának okai.

ALEXANDROV, E.: A külföldön élő bolgárokra vonatkozó törvényről.

MIHAJLOV, N.: A bolgár törvénykezés és a kisebbségek (1944—1984).

NIKOLOVA, M.: A női vállalkozás demográfiai szempontjai.

TSCHALAKOVA, D.: A bolgár csecsemőhalandóság egyes jellemzői az 1976—1990-es időszakban.

SPASSOVSKA, L.: A bolgár serdülők nézetei a válásról.

BALKANSKA, P.—YATSEMIKSKAYA, R.: A hosszú élet jelenségének néhány pszichológiai és társadalmi vonatkozása.

STOYANOVA, T.: Népeségfejlődés az izraeli kibbucokban.

1994. No. 3.

- ILIEVA, N.*: Fogalmi kérdések a reprodukzív magatartás változásainak magyarázatában.
- KOLEDAROV, P.*: A bolgár területek belső vándorlása a török uralom idején.
- GUECHEV, G.*: Módszertan az alternatív foglalkoztatási programok kidolgozására a piacgazdaságba való átmenet időszakában.
- MITCHEV, N.*: A népesség vándorlásának lényegéről és formáiról.
- ZLATANOVA, V.—STOILOVA, R.—GALABOV, A.*: A friss diplomás nők potenciális munkanélkülisége.
- GOLÉMANOV, N.*: Kor szerinti standardizálás: módszerek és normák választása.
- POPOVA, S.*: Leleki egészség: tendenciák és problémák világszerte és Bulgáriában.
- SPASSOVSKA, L.*: A heteroszexuális élettársi kapcsolatokra vonatkozó első empirikus vizsgálat Bulgáriában.
- BALKANSKA, P.*: Az időskorúakkal való együttélés.
- STOIANOVA, G.*: A bolgárok múltja, jelene és jövője Romániában.
- HADJINIKOLOVA, G.*: A bolgárok Ukrajnában és Moldáviában.

NOTAS DE POBLACION

a Latin-amerikai Népesedéstudományi Központ folyóirata

1993. december (58)

- RODRIGUEZ, B.J.*: A rövid távú demográfiai fluktuációk elemzése.
- MASSE, G.*: A XIX. századi Buenos Aires-i bevándorlás újraértékelése.
- RODRIGUEZ, J.*: Nagy-Santiago népességfejlődése.
- LEDO, C.*: Urbanizációs problémák és a szegénység heterogeneitása Cochabamba külvárosban, 1992.
- Latin-Amerika és a karibi térség: a népesedés dinamikája és a fejlődés — Összefoglaló jelentés (CELADE).
- Latin-amerikai és karibi közös nyilatkozat a népesedésről és fejlesztésről.

1994. június (59)

- SZASZ, I.*: A női munkaerő és vándorlás Santiagóban (Chile), 1950—1990.
- BAJRAJ, R.F.—BRAVO, J.*: Gazdasági változások és népesedési válaszok Latin-Amerikában.
- ROFMAN, R.*: A felnőtt halandóság differenciális vizsgálata Argentínában.
- PEYSER, A.—CHACKIEL, J.*: A bennszülött népesség a latin-amerikai népszámlálásokban.
- BERCOVITCH, A.—MADEIRA, F.*: Demográfiai törések Brazíliában és Sao Paulo államban.
- DE VOS, S.*: Előzetes demográfiai információk a 15—45 éves, nem házas háztartásfő anyákról Brazíliában. 1970—1980.

LEE, R.D.—ROFMAN, R.: A halandóság modellezése és előreszámítása Chilében.

POPULATION

a francia Országos Népeségtudományi Intézet folyóirata

1994. No. 4—5.

AVDEEV, A.—MONNIER, A.: A mai orosz termékenység vizsgálata.

AVDEEV, A.—BLUM, A.—TROTSKAJA, I.: Az orosz és szovjet abortuszstatisztika története 1991-ig.

KAUFMANN, J.C.: Az egyszemélyes háztartások Európában.

MEIL LANDWERLIN, G.: A családpolitika alakulása Spanyolországban.

JACQUOT, A.: A vándorlás és az eltérő öregedés a vidéki és városi területeken. Bretagne és Lorraine vizsgálata.

WEISS, Y.: A közgazdászok és a párkapcsolatok. A házasságkötések és a házassági piac működése.

COURBAGE, Y.: A népesedéspolitika alakulása és értékelése Egyiptomban.

MONNIER, A.—GUIBERT-LANTOINE, C.: A népesedés alakulása Európában és a fejlett tengerentúli országokban.

BANENS, M.: Az alulnépesedés előrejelzése a részleges tendenciák módszerével.

BOCQUET-APPEL, J.P.: Az információ területi terjesztésének akadályai Franciaországban 1900 körül.

LASSALLE, D.: Az öngyilkosság Észak-Írországban, 1971—1991.

AMANI, M.: Irán népesedési helyzete 1991-ben.

FESTY, P.: Felnőtt halandóság és az árvák aránya Ausztriában 1991-ben.

1994. No. 6

FESTY, P.: A gyermek a családban. A gyermekek családi környezetének változásai az utóbbi 20 évben.

LEFRANC, C.—THAVE, S.: A gyermekek családi környezetének fejlődése.

TOULEMON, L.: A gyermekek helye a házaspárok történetében.

PRIOUX, F.: A jog és a nem házas családok Franciaországban.

ERMISCH, J.: Gazdaság, politika és családi változások.

EKERT-JAFÉ, O.: Lehet-e számszerűsíteni a gyermekek költségeinek növekedését?

DUNCAN, G.J.—YEUNG, J.W.—RODGERS, W.: Az egyszülős családok az USA-ban.

RAINWATER, L.—SMEEDING, T.M.: Az európai gyermekek anyagi jóléte.

VALETAS, M.F.: Élelmiszersegélyek fizetése Franciaországban és Oroszországban.

CALOT, G.: Pénzügyi jog, családi állapot és gyermekszám.

LESTHAEGE, R.—MOORS, G.: A családi és háztartási formák különbözőségének magyarázatai. Gazdasági elméletek vagy kulturális tényezők.

BOZON, M.—VILLENEUVE-GOKALP, C.: A generációk közötti kapcsolatok tétje a serdülőkor végén.

MARTIN, C.: A házasság felbomlása utáni életutak sokfélesége.

- BHROLCHÁIN, M.N.—CHAPPELL, R.—DIAMOND, I.*: Az elvált szülők gyermekeinek iskolázottsága és más társadalmi-demográfiai jellemzői.
CONDHAN, G.A.—FURSTENBERG, F.F.: A gyermekek jólétének alakulása és a család átalakulása Amerikában.

1995. No. 1.

- COURBAGE, Y.—KHLAT, M.*: A Franciaországban élő marokkóiak halandósága és halálukai, 1971—1991.
BELLA, N.: A termékenység Kamerunban.
LOCOH, T.—THIRIAT, M.P.: A nyugat-afrikai nők válása és újraraházassága. Togo példája.
ANTOINE, P.—DJIRE, M.—LAPLANTE, B.: A nőtlenségből való kilépés társadalmi-demográfiai tényezői Dakarbán.
RONSIN, F.: Háború és házasságkötés. A második világháború és két további háború hatása a franciák nupcialitására.
COURGEAU, D. - NAJIM, J.: Töredékes életrajzok elemzése.
COURBAGE, Y.: A demográfiai "robbanás" vége a Földközi-tenger térségében?

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Fényes Elek utca 14/18.

Postai irányítószámunk: 1024

Telefon: 212-6549

Kiadóhivatal: 1024. Budapest, Fényes Elek u. 14/18.

Telefon: 212-6576 Fax: 212-6680

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: — — — —

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál

(HELR, Budapest XIII., Lehel u. 10/a. — 1900)

közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a

Postabank Rt.: 219-98636/021—02809 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj: félévre 260, — Ft, egész évre 520, — Ft

Szedte: a Szerkesztőség